

nummer 7 november 2003

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING

VAN DOCENTEN IN GESCHIEDENIS EN

STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (VGN)

KLEIO

thema:

Midden-Oosten

jaargang 44

Algemeen Bestuur

Peter Wester

voorzitter (KNHG, VVVO),
Denekamperstraat 28.
7588 PW Beuningen Ov.
Tel. 0541 - 552 061 (thuis)
Tel. 0541 - 585 203 (werk)
westerkok@introweb.nl

Renée Schreuder

vice-voorzitter (Commissie
Volwasseneneducatie, website
VGN, Kleio),
Couwenhoven 46-01,
3703 EM Zeist.
Tel. 030 - 695 9506.
info@vgnkleio.nl

Jan-Maarten de Wit

(secretaris, Commissie
Basisvorming/ VMBO),
Anemonenstraat 6,
6942 WT Didam.
Tel. 0316 - 226 568.
jm.dewit@liemerscollege.nl

Johan Raven

penningmeester
(Didactiek- en activiteiten-
commissie, RAD),
Kinkhoorn 8,
9051 MJ Stiens.
Tel. 058 - 257 4050.
johanraven@hetnet.nl

Marjan de Groot- Reuvekamp

(Commissie PA-BO; SLO)
Rompertdreef 26,
5233 EK Den Bosch.
Tel. 073 - 6420 692.
p.m.degroot@home.nl

Administratie VGN: Administratiekantoor

H. Adema,
Aldlansdyk 50,
9051 DH Stiens.
Tel. 058 - 257 5447.
Fax 058 - 257 3999.
E-mail:
henk_adema@hotmail.com

VGN giro: 128701 t.n.v.
penningmeester VGN Stiens.

E-mail: info@vgnkleio.nl
Website: www.vgnkleio.nl

**Kleio is het blad van de
Vereniging van docenten
in geschiedenis en staats-
inrichting in Nederland
(VGN). Leden ontvangen
het gratis. Wilt u lid
worden? Neem contact op
met de administratie.
Aanmelding is ook
mogelijk via de VGN-site.**

Contributies 2003:

- Bij bezoldiging t/m € 50
HOS-schaal 10.6
- Bij bezoldiging vanaf € 60
HOS-schaal 10.7
- Docent met drie € 35
of meer vakken
- Baan van minder € 40
dan 0,6 fre
- Kennismakingslid € 25
(alleen voor studenten)
- Buitengewone leden, € 45
pensioen, VUT
- Partnerlidmaatschap € 70

Abonnement:

- Binnenland € 61
- Buitenland, € 65
Europa
- Buitenland, € 75
overig
- Losse nummers € 8
incl. verzendkosten

Van de redactie

Medio oktober was Sharon weer eens woedend. Dit keer vanwege een nieuw vredes-initiatief, achter zijn rug om. Leden van de Israëlische oppositie hadden met kopstukken van Al Fatah een blauwdruk voor vrede opgesteld: Israël zou terugkeren naar de grenzen van 1967; joodse kolonisten zouden naar de directe omgeving van Jeruzalem verhuizen, zodat de rest van de Westoever deel kon gaan uitmaken van een Palestijnse staat; de heilige plaatsen in Jeruzalem zouden deels onder Israëlsch, deels onder Palestijns gezag komen, en Palestijnse vluchtelingen zouden afstand doen van het recht op terugkeer. Sharon riep: verraad!, en de rechtse media in Israël waren niet minder resoluut in het zwartmaken van degenen die hun nek hadden uitgestoken. Wie vrede zoekt, oogst haat, zo scheen het.

De vergeefse zoektocht naar vrede in het Midden-Oosten – recentelijk nog in de vorm van de 'routekaart' – vormt het thema van dit nummer van *Kleio*. Visies en revisies van het pijnlijke verleden, mythes en voldongen feiten, maar ook de neerslag van de kwestie Israël-Palestijnen op onze eigen maatschappij en op onze eigen geschiedenislessen komen aan bod. Het samenstellen van deze aflevering was geen sinecure. Aan de lezer om te bepalen of de diversiteit van artikelen enigszins recht doet aan de zeer complexe realiteit. Dat was in elk geval het streven van uw redactie.

Jan van Oudheusden

Op de omslag: joodse immigranten begin jaren zestig.

Redactie

Jan van Oudheusden,

voorzitter,
Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.
jan.oudheusden@home.nl

Carla van Boxtel,

Langemeijerstraat 13,
5473 GS Heeswijk-Dinther.
Tel. 0413 - 29 29 96.
c.vanboxtel@fss.uu.nl

Maria van Haperen,

Korte Kerkstraat 14,
5524 AX Steensel.
Tel. 0497 - 517573.
a.vanhaperen@chello.nl

Huib Oattes,

Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297 - 28 11 97.
hfoattes@wxs.nl

Oscar Lanssen,

medewerker en correspondent VS,
History Department UNC
Charlotte.

Stefan Boom,

Graaf Janlaan 46,
1412 GH Naarden.
Tel. 035 - 694 87 42.
s.boom@hccnet.nl

Cees Bol,

Fazantenkamp 387,
3607 XC Maarssenbroek.
Tel. 0346 - 56 57 12
ceesbol@wanadoo.nl

Hans Moors,

Groenewoudseweg 50,
6524 VB Nijmegen.
Tel. 024 - 328 14 36.
hans.moors@hccnet.nl

Joke Noordstrand,

Lorentzplein 18,
2012 HG Haarlem.
Tel. 023 - 532 9904.
j.noordstrand@worldmail.nl

Ger van der Drift,

Lindenstraat 81,
3203 VH Spijkenisse.
Tel. 0181 - 619 268.
g.vanderdrift@penta.nl

Hans Pols,

secretaris,
Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag.
Tel. 070 - 3501 380.
j.pols@penta.nl

Tineke Bogaerts,

eindredacteur,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030 - 688 35 76
Fax 030 - 688 84 59
c.bogaerts@hccnet.nl

ISSN 0165-6449

*Wilt u artikelen voor Kleio
toesturen aan de secretaris van de
redactie.
Berichten voor de Kleiokrant,
aktualiteiten, mededelingen van
commissies, aankondigingen
en dergelijke kunnen naar de
eindredacteur.
Neem voor informatie over
adverteren in Kleio contact op
met de eindredacteur.*

In dit nummer

- 2 *Wegversperringen op de route naar vrede*

De honderdste aanslag

JAN VAN OUDHEUSDEN

- 6 *Opkomst en ondergang van het vredesproces*

Ongrijpbare vrede

RUUD HOFF

Overzicht van de tot dusver vergeefse zoektocht naar vrede.

- 14 *Gordiaantje*

Herschreven geschiedenis

LANDER CORLUIJ

De stem van de New Historians in het Israëlisch-Palestijns conflict.

- 24 *'Tijd voor kwaliteit'*

De Tweede Wereldoorlog in schoolboeken

THEO VAN PRAAG

En verder

- 13 *Goede Midden-Oosten sites*
18 *KleioGesprek met Lily van den Bergh*
22 *Antisemitisme in de klas*
28 *Kleioskoop: Goodbye Lenin!*
29 *Boeken*
40 *VG Natuurlijk*
43 *Kleiokrant*

Wegversperringen op de route naar de vrede

JAN VAN OUDHEUSDEN

De honderdste aanslag

Dit nummer van Kleio is voor een groot deel gewijd aan het Midden-Oosten, waar de tweede Intifada woedt, Israëlische helikopters PLO-leiders en anderen vanuit de lucht beschieten en Sharon bouwt aan zijn muur. In dit inleidende artikel worden recente ontwikkelingen rond de 'routekaart naar vrede' in het Midden-Oosten gereconstrueerd: de inhoud, de voetangels en klemmen op de lange weg naar vrede, en de sombere vooruitzichten. Recente krantenartikelen en de website van de NOS dienden als bron.

Vijfenvijftig dagen duurde de wapenstilstand tussen Israël en de Palestijnse terreurgroepen. Tot dinsdag 19 augustus 2003. Op die dag stapte de 29-jarige Palestijn Raed Mesk in Jeruzalem in een drukke stadsbus van lijn 2, die vanaf de Klaagmuur leidt naar de ultra-orthodoxe buitenwijk Nar Hof in West-Jeruzalem. Om niet op te vallen had Mesk zich verkleed als orthodoxe jood. Onder zijn kleding droeg hij een ruime hoeveelheid explosieven, gewikkeld in stukjes metaal om de dodelijke uitwerking te verhogen. Op het moment dat de bus een andere stadsbus passeerde, juist ter hoogte van een synagoge, bracht Mesk de explosieven tot ontploffing en blies hij zichzelf op. 'Alles werd zwart', vertelde een overlevende. 'Ik klom uit een gebroken

raam en zette het op een lopen. Overal om mij heen waren er mensen onder het bloed, schreeuwend, van sommigen waren ledematen afgerukt.'

Tweeëntwintig mensen kwamen om het leven; het was de bloedigste aanslag in drie jaar tijd. Het was ook op de kop af de honderdste zelfmoordaanslag sinds het begin van de tweede intifada, september 2000. Sinds die datum werden er al meer dan 2400 Palestijnen en meer dan achthonderd Israëli's gedood.

In een Israëlische gevangenis applaudisseerden Palestijnse gevangenen toen ze het nieuws van de aanslag hoorden, en trakteerden zij elkaar op snoepgoed.

Een liefhebbende huisvader

Onder de doden waren minstens vijf kinderen, en veertig van de honderd gewonden waren eveneens kinderen. De moordenaar Raed Mesk hield van kinderen. De dag voordat hij zichzelf opblies, was hij met zijn dochtertje van twee en zoontje van drie nog een fotozaak in Hebron binnengelopen. Daar liet hij een

portret maken, een liefhebbende huisvader met zijn twee kindjes op de arm, tegen een kleurige achtergrond van stripfiguren. Trots en opgeruimd kijkt hij de camera in. Een paar dagen na de aanslag verklaarde zijn jonge weduwe Arij Mesk, die op dat moment vijf maanden zwanger was, schijnbaar onbewogen tegen een journaliste: 'Ik dank God dat mijn man een martelaar is geworden'. Zij vertelde dat haar man op geen enkele manier had laten blijken wat hij van plan was. 'God gaf Raed iets waarvan hij altijd al droomde. Heel zijn leven droomde hij ervan martelaar te worden'. Zij toonde geen enkele emotie over de gedode en gewonde kinderen. De journaliste begon daar ook maar niet over. Mesk had een goede baan aan de universiteit en stond bekend om zijn zachtmoedige karakter. Het was allerm minst een kansarm milieu waar hij uit stamde. Zijn gezin bewoonde een riant huis in Hebron. De dag na de aanslag kwam het Israëlische leger dit huis overigens al met bulldozers verwoesten.

Kleio-hoofdredacteur Jan van Oudheusden stelde dit themanummer samen. Van hem verscheen 'Het Midden-Oosten in een notendop'.

Palestijnse extremisten: einde bestand

Oplopende spanning na liquidatie Hamas-leider door Israëlische leger

De spanning tussen Israël en de Palestijnen is gister toegenomen, na de liquidatie door het Israëlische leger van een Hamas-leider.

was een contactpersoon van Abbas bij diens pogingen om de extremisten over te halen hun aanvallen op Israël te staken.

Het geweld laaide dinsdag weer op, toen bij een zelfmoordaanslag in Jeruzalem twintig doden vielen. Zowel Hamas als de Islamitische Jihad eiste daarvoor de verantwoordelijkheid op. Het aantal doden is niet lang op het centrum van de stad.

De Palestijn Raed Mesk, de dag voordat hij zichzelf opblies in Jeruzalem in een stadsbus van lijn 2. Fragment uit 'Trouw' van 20 augustus 2003.

Misschien had Mesk ook een persoonlijke rekening willen vereffenen. Hij was bevriend geweest met Mohammed Sidr, een Jihad-leider uit Hebron, die een week tevoren door Israëlische troepen was geliquideerd.

De routekaart naar vrede

Nu was het weer duidelijk oorlog. Alom klonken de commentaren: 'Dit is het einde van de routekaart naar de vrede'.

De Israëlische regering bevroor alle contacten met de Palestijnse Autoriteit (PA). Grenzen gingen weer dicht, blokkades werden opgeworpen, de geplande overdracht van twee Palestijnse steden aan de PA werd opgeschort.

De PA protesteerde. Woordvoerder Saeb Erekat, een vertrouweling van Yasser Arafat, verklaarde: 'Elke mogelijke inspanning moet worden geleverd om de routekaart naar vrede en het bestand in leven te houden'.

Was er dan een echte wapenstilstand geweest tussen Israël en de Palestijnen? Of was die maar schijn?

Begin mei 2003 was de routekaart naar vrede openbaar gemaakt. Het was de zoveelste poging om het geschil tussen de Israël's en de Palestijnen op te lossen.

Het plan werd gepresenteerd door de Verenigde Staten, Rusland, de EU en de VN, samen het 'kwartet' genoemd. Het bevatte elementen van eerdere vredesplannen. Met de officiële presentatie werd gewacht totdat de oorlog in Irak voorbij was; daarna moest er nog een nieuwe Palestijnse regering worden gevormd.

Die kwam er na veel vertraging: Mahmoud Abbas, een favoriet van de Amerikanen, trad aan als premier.

Het plan bestond uit drie fasen. De eerste fase was gericht op het beëindigen van het geweld, en het normaliseren van het leven voor de Palestijnen. Hun leiders moesten alle vormen van terreur bestrijden. Israël moest zich terugtrekken naar de posities van voor de intifada; ook mochten er geen nieuwe joodse nederzettingen gebouwd worden en moest Israël zich uitspreken voor een Palestijnse staat.

Fase twee was gericht op het uitroepen van een tijdelijke Palestijnse staat, het bijeenroepen van een internationale conferentie, volgend op Palestijnse verkiezingen, en herstel van de betrekkingen tussen Israël en Arabische landen.

Fase drie was bedoeld voor onderhandelingen over de permanente status, de grenzen, Jeruzalem, het vluchtelingenprobleem en de nederzettingen. Een definitieve Palestijnse staat zou worden opgericht. Reeds in 2005 zou dit laatste mogelijk zijn, al hielden de opstellers rekening met vertraging.

Even gloorde hoop op vrede. Eind mei deed de Israëlische premier Ariel Sharon vriend en vijand verstellen staan door erop te hameren dat er echt sprake was van een bezetting door zijn land. Hij hanteerde het woord 'bezetting' enkele malen nadrukkelijk, alsof het een fout betrof die eindelijk diende te worden rechtgezet. Hij verklaarde zich bereid om 'illegale' nederzettingen te ontmantelen.

In juni was er een topontmoeting te Akaba tussen Sharon, Abbas, Bush en koning Abdoellah II van Jordanië. Ondanks hoopgevend gebaren kwam het daar slechts tot een afspraak over een staakt-het-vuren.

en twintig anderen opblies in een bus in Jeruzalem. De 29-jarige Palestijnse van twee en een zoontje van is geworden", aldus zijn

FOTO AP

Met moeite wist Abbas de toezegging los te krijgen van Hamas, Islamitische Jihad en de Al-Aqsa-Brigades (de gewapende tak van El Fatah) om voor drie maanden een bestand in acht te nemen. Hamas-leiders verklaarden dat zij weliswaar het bestand respecteerden, maar zich tegelijkertijd het recht voorbehielden op wraak bij Israëlische liquidatiepogingen. Israël was niet van plan om het uitschakelen van terroristen aan de Palestijnse regering van premier Abbas over te laten.

De routekaart schoot op een essentieel punt tekort: zij kon geen garanties geven voor een levensvatbare Palestijnse staat. En de harde werkelijkheid was weerbarstig. Sharon wantrouwde het bestand, omdat het de terroristen de kans zou geven zich te herbewapenen. Rechtse Israël's wilden helemaal niets weten van de routekaart naar vrede, omdat voor hen alleen al de gedachte aan opdeling van het land tussen de Middellandse Zee en de Jordaan onverdraaglijk was. Een Palestijnse staat? Oké, maar dan wel in Jordanië. In deze kringen leeft de oude wens van de 'transfer', een massaal gedwongen vertrek van alle Palestijnen naar Jordanië. De joodse kolonisten op de Westoever en in de Gazastrook waren absoluut niet van plan om te vertrekken. Sharon liet weliswaar enkele illegale buitenposten afbreken, maar dat was meer

BUITENLAND

Bush: Routekaart vastgelopen, Arafat de schuld

WASHINGTON/ JERUZALEM, 19 SEPT. De Amerikaanse president George Bush heeft gisteren erkend dat het internationale stappenplan naar vrede, de routekaart, is vastgelopen. Hij gaf de Palestijnse leider Yasser Arafat de schuld. De Palestijnen moeten hun terzijde staan als zij vrede willen, zei hij.

De Jordaanse koning, Abdullah II. Het vredesproces van de Routekaart, dat door Washington wordt gesteund, is vorige maand in een afsluitende fase gekomen door de Palestijnse moslim-extremistische organisatie Hamas en Israëlische liquidaties. Arafat heeft Israël deze week tot een nieuw vast-het-vuren oproepen, maar Jeruzalem heeft de Palestijnse autoriteiten...

Routekaart en waarop dit vrede... Hij zei maand afgetru... mier Abbas h... leringe veil...

nu vast. Over Israël en zijn ver...

die de verplichtingen van de Rou... kaart kan nakomen? Het is de... die terreur kan be...

Israël toonde zich vane... bijzonder tevreden... spraken van Bush, wa... nieren wat wij zeggen ov...

2002 - Terreur en tegenterreur.

De puinhopen van het vluchtelingen kamp van de stad Jenin, bolwerk van de tweede Intifada, restaurant na bomaanslag, hoofdkwartier Arafat opgeblazen.

voor de show. Ondertussen bouwde Israël voort aan wegen die de Palestijnse gebieden steeds verder versnipperden en hele dorpen dreigden te isoleren. Ook werd druk verder gebouwd aan een ander project: een 'veiligheidsmuur' annex hekwerk, om te verhinderen dat Palestijnse terroristen in Israëlisch gebied konden infiltreren.

Premier Abbas raakte verstrikt in ruzies met Arafat over de controle over de veiligheidsdiensten (zonder welke hij machteloos was), en trad begin september af. Arafat schoof parlementsvoorzitter Ahmed Qurey naar voren als nieuwe Palestijnse premier, die lang bleef twijfelen of een zinvolle invulling van deze functie wel mogelijk was. Begin oktober had hij zijn kabinet rond, 16 van de 24 nieuwe ministers waren vertrouwelingen van Arafat. Daarmee was de kans op hervatting van gesprekken met Israël meteen vrijwel nihil. In september had Sharon namelijk verklaard dat zijn kabinet in beginsel besloten had om Arafat te 'verwijderen' en mogelijk te liquideren. De Amerikanen stribbelden weliswaar tegen, maar spraken even later in de VN-veiligheidsraad toch hun veto uit over een resolutie die Israël opdroeg om Arafat ongemoeid te laten. Opiniepeilingen onder de Israëlische staatsburgers leerden, dat 37 procent voorstander was van het doden van Arafat. Deze deed zijn zoveelste vredesoproep, ook ditmaal slechts voor dovemansoren.

De korte droom van vrede leek na die fatale 19e augustus vervlogen. Israël sloeg ongemeen hard terug, met helikopteraanvalen op Hamas-leiders. Sjeik Yassin werd op 7 september licht gewond bij 'n actie. Hij zwoer onmiddellijk wraak. Nergens binnen en buiten Israël zouden joden zich nog veilig kunnen wanen, zo luidde zijn boodschap. Het wachten was dus op de volgende Palestijnse moordaanslag. Hamas verklaarde zich tegen ontwapening, tegen een wapenstilstand en tegen deelname aan een Palestijnse regering.

'Niemand zal beslag kunnen leggen op de wapens die wij dragen om ons land en onze mensen te beschermen. We kunnen hierover pas praten als we ons land bevrijd hebben', zo verklaarde Yassin eind september, in een reactie op de plannen van de nieuwe Palestijnse premier Qurey die de routekaart naar de vrede alsnog wilde realiseren. Zonder medewerking van Hamas leek dat sowieso een welhaast onmogelijke opgave.

Opzet van Sharon?

De regering-Sharon zou volgens sommige analisten de Palestijnse zelfmoordaanslagen wel eens opzettelijk

uitgelokt kunnen hebben. Hoe valt anders Sharons weloverwogen besluit te verklaren, zo zeggen zij, om in de maanden van het bestand enkele radicale kopstukken van Hamas en Jihad te laten liquideren? Hij wist toch dat zulke acties steeds binnen een week zouden worden beantwoord met zelfmoordaanslagen? Zo werd op 15 augustus Mohammed Sidr, commandant van de Quds Brigade van de Islamitische Jihad, vermoord. De Quds Brigade beloofde vergelding 'als een aardbeving' in het hart van Israël. Vier dagen later sloeg Mesk toe in Jeruzalem.

De Islamitische Jihad claimde de verantwoordelijkheid voor Mesks zelfmoordactie, maar op een videotape die Hamas vrijgaf zien we Mesk, geweer en koran in de aanslag, verklaren dat hij de dood van Sidr zou wreken. Hamas en Jihad zijn rivalen. Woordvoerders van Hamas noemden de aanslag een vergelding voor de moord die Israël op 21 juni uitvoerde op Hamas-leider Abdullah Qawasmeh.

Zo kun je stap voor stap teruggaan in de tijd, en er een patroon in ontwaren, aldus deze waarnemers. Op 12 augustus waren er twee Palestijnse

zelfmoordaanslagen (bij Tel Aviv en bij Ariel) op de Westoever; die kwamen vier dagen nadat Israël Faye Al Sadr had gedood, een Hamasleider. Op 10 juni probeerde Israël Hamas-leider Rantisi te doden, en op 11 juni volgde een bloedige busaanslag die 16 Israëli's doodde. Enzovoort. De Amerikaanse hoogleraar Niva – die de Palestijnse zelfmoordaanslagen fel veroordeelt – turfde maar liefst 160 doelgerichte Israëlische moordacties sinds het begin van de tweede intifada in september 2000. Bij die acties vielen niet alleen radicale leiders, maar ook burgerslachtoffers, mensen die toevallig op de

plek des onheils aanwezig waren. Dat riep om wraak, en die kwam dan ook steevast. Zelfs tijdens de onderhandelingen over de wapenstilstand in mei 2003 waren er nog vijf Israëlische moordacties. Palestijnse organisaties beschouwden die acties als bestandsschendingen en hielden zich het recht voor van een 'passend antwoord'.

Ten slotte

De vraag is of Sharon bewust uit was op een gewelddadige Palestijnse reactie, omdat die in zijn straatje past. Voelde hij zich misschien meer bedreigd door de wapenstilstand dan

door Palestijns geweld? Het opgeven van land past immers niet in de zionistische traditie. Het leek erop dat Palestijnse extremisten hun felste tegenstanders, de Israëlische expansionisten en rechts-extremisten, in de kaart speelden. Zij boden Sharon het welkome excuus om de barrières tussen beide volkeren steeds hoger te maken.

Hoe het ook zij, vanaf eind september is de routekaart verscheurd. Op de kop af tien jaar na Oslo en 25 jaar na Camp David lijken Israëli's en Palestijnen het slechts over één ding roerend eens: geweld.

*Opkomst en ondergang
van het vredesproces*

RUUD HOFF

Ongrijpbare vrede

Bijna iedereen buiten het Midden-Oosten denkt dat het Palestijns-Israëlische conflict moet worden opgelost door de stichting van een Palestijnse staat naast Israël. In dit artikel geeft Ruud Hoff een overzicht van de tot dusver vergeefse zoektocht naar vrede.

Het VN-verdelingsplan van 1947 voorzag al in het tweestaten-model als oplossing voor de kwestie Palestina. Na de Zesdaagse oorlog van 1967 groeide ook in Arabische ogen geleidelijk het besef dat een dergelijke oplossing de enige realistische visie was. Door de gewijzigde machtsverhoudingen nam de Israëlische bereidheid een Arabisch-Palestijnse staat te accepteren echter af. Het cruciale vraagstuk werd dat van de erkenning van de politieke rechten van de Palestijnen en hun vertegenwoordiging.

Tien jaar geleden kwam er in Oslo een doorbraak. Israël erkende de PLO als gesprekspartner, vandaag lijkt de regering Sharon daar weer vanaf te willen.

Wisselgeld

Voor links Israël (de Arbeids-partij) waren de in 1967 veroverde gebieden (met uitzondering van Jeruzalem) aanvankelijk een soort wisselgeld voor vrede met de Arabische staten. Maar al snel raakten veel – vooral rechtse – Israëliërs 'gewend' aan blijvende aanwezigheid in de gebieden, die zij aanduidden als 'Judea en Samaria'. De officiële Arabische afwijzing van onderhandelingen met Israël (op de Arabische top in Khartoum in 1967) vormde

Ruud Hoff is als Midden-Oosten expert verbonden aan Instituut Clingendael in Den Haag.

Foto links: in 1993 ontving Clinton de Israëlische premier Rabin en PLO-voorzitter Arafat voor de ondertekening van een vredesaccord tussen Israël en de PLO (Oslo 1) In 1994 ontvingen Yitzhak Rabin, Yasser Arafat en de Israëlische minister van Buitenlandse Zaken Shimon Peres de Nobelprijs voor de vrede.

voor hen een argument om de gebieden niet op te geven. Veiligheid (Arbeidspartij), maar ook nationalistische en religieuze overwegingen leidden al spoedig tot de nederzettingenpolitiek. De bouw van steeds meer nieuwe joodse nederzettingen schiep voldongen feiten en kon ook gebruikt worden om druk op de Arabische wereld uit te oefenen.

Dat de politieke ontwikkelingen de eerste twintig jaar na 1967 in de Palestijnse gebieden betrekkelijk rustig verliepen, schreven veel Israëliërs toe aan de heilzame uitwerking van het Israëlische bestuur (de zogenaamde *benovelent occupation*). Dit contrasteerde scherp met de slechte behandeling, die Palestijnen in de Arabische wereld ten deel zou vallen. De PLO, die van buiten de Palestijnse gebieden opereerde, werd daarbij voorgesteld als een terroristische organisatie waar niet mee gesproken kon worden. Terroristische acties als vliegtuigkapingen en het bloedbad tijdens de Olympische Spelen te München in 1972 versterkten deze notie uiteraard.

Met de oorlog in Libanon in 1982 dacht de toenmalige minister van Defensie Ariel Sharon de PLO definitief te kunnen uitschakelen en een vrede op Israëlische voorwaarden te kunnen afdwingen. De militaire overwinning liep echter op den duur

uit op een politieke nederlaag. De internationale gemeenschap trok zich, vooral na de bloedbaden in de kampen Sabra en Chatila, meer het lot van de Palestijnen aan. Een Amerikaans vredesplan, het plan Reagan, dat repte van de noodzaak van een Palestijnse staat bleef echter vooralsnog een dode letter.

Omstreeks 1990 veranderden de internationale en regionale verhoudingen dusdanig dat een oplossing voor het Palestijnse vraagstuk bovenaan de agenda kwam.

Intifada

In de bezette Westelijke Jordaanoever en de Gazastrook groeide de onvrede onder een jonge generatie Palestijnen. Velen van hen voelden zich teleurgesteld in het PLO-establishment van Arafat en de zijnen in het verre Tunis. Islamitische fundamentalistische bewegingen konden op steeds meer sympathie rekenen. Zij waren de motor achter een opstand tegen de Israëlische bezetting, die eind 1987 ontstond in de Gazastrook en weldra oversloeg naar de Westelijke Jordaanoever.

De Intifada (het oproer) verraste zowel de Israëlische regering als het PLO-leiderschap in Tunis. Hoewel de Intifada voor het voortbestaan van de staat Israël geen werkelijke bedreiging vormde, bracht zij Israël toch grote schade toe. De internatio-

In 1982 werd de Sinai teruggeven aan Egypte en later ook de Golanhoogte aan Syrië. In de Gazastrook en op de Westoever vestigden zich joodse kolonisten.

nale sympathie voor de Palestijnen nam toe. Het Israëlische leger met zijn uitmuntende reputatie in oorlogssituaties, stond machteloos tegenover stenen gooierende Palestijnse jongeren en Israël verloor zijn effectieve greep op de Palestijnse gebieden.

Intifada: opstand van de machtelozen.

Hoewel de Intifada in wezen een opstand van machtelozen was, bracht zij velen in Israël en daarbuiten tot het inzicht dat er toch eens een oplossing voor de Palestijnse kwestie gezocht moest worden. Zij bracht ook Arafat tot het inzicht dat hij de Palestijnen concrete verbeteringen moest bieden, wilde niet Hamas het vaandel van de Palestijnse zaak definitief overnemen. Die beweging was voortgekomen uit de Moslim Broederschap van Gaza en was veel radicaler dan de PLO; onder geen beding wenste Hamas de realiteit van de staat Israël te accepteren.

Aangezien de Koude Oorlog afliep en de Sovjet-Unie op haar retour was, beseftte Arafat dat zijn enige kans was om via de Amerikanen tot een regeling met Israël te komen. Hij aanvaardde alle VN-resoluties, inclusief de erkenning van de staat Israël en zwoer onder Amerikaanse druk officieel het terrorisme af. Zijn doel was in Washington als gesprekspartner te worden aanvaard. Daarbij re-

kende hij niet langer op de Arabische staten, die onderling hopeloos verdeeld waren.

De ambitieuze dictator van Irak, Saddam Hoessein, streefde ondertussen naar een dominante machtspositie in het olierijke gebied van de Perzische Golf. Na een langdurige oorlog tegen buurland Iran (1980-1988), waarin hij nog enigszins op Amerikaanse steun kon rekenen, bezette hij in augustus 1990 Koeweit. Daarmee verstoorde hij opnieuw de stabiliteit in de regio en bedreigde hij de toevoer van olie naar het Westen.

De daaropvolgende Golfoorlog bracht een drastische wijziging in de politieke verhoudingen van het Midden-Oosten. Saoedi-Arabië en Koeweit waren meer dan ooit afhankelijk van de VS. Irak was als machtsfactor goeddeels uitgeschakeld. De PLO was door haar pro-Iraakse stellingname in diskrediet gebracht en verder verzwakt (onder andere doordat de Saoediërs de geldkraan dicht-

draaiden). Maar vooral had de oorlog de wereld laten zien hoe gevaarlijk het Israëlisch-Palestijnse conflict in wezen was. Het had immers maar een haar gescheeld (denk aan de Scud-raketten op Israël) of Saddam was in zijn opzet geslaagd en de Golfoorlog was geëscaleerd in een alomvattende oorlog in het Midden-Oosten, inclusief het gebruik van massavernietigingswapens. Voor de VS stond het Arabisch-Israëlische conflict na de oorlog van 1991 dan ook bovenaan op de politieke agenda.

De noodzaak en de kansen om vooruitgang te boeken in althans het beheersbaar maken van het Arabisch (Palestijns)-Israëlische conflict leken op dat moment groter dan ooit tevoren. De Koude Oorlog was voorbij, de Russen werkten voortaan met de Amerikanen samen om regionale conflicten op te lossen. De Arabische staten waren verzwakt en bijna allemaal bereid Israël de facto te erkennen. Arafat was door de jongste ontwikkelingen helemaal in een verzwakte positie terecht gekomen en tot allerlei concessies bereid, mits hij maar iets van een Palestijnse staat kon realiseren.

De opkomst van de politieke islam overal in het Midden-Oosten werd door de VS, de Arabische regeringen (inclusief Arafat) en door Israël als een gevaarlijke ontwikkeling gezien. Het besef groeide dat daaraan een halt moest worden toegeroepen, in een gebied waar raketten en massavernietigingswapens dood en verderf zouden kunnen zaaien. Ook in Israël rees het besef dat de bezetting van de in 1967 veroverde gebieden tot nieuwe confrontaties zou kunnen leiden, en dat de Intifada een onomkeerbare ontwikkeling in het Palestijnse nationale bewustzijn had teweeggebracht.

Vredesproces

In de nasleep van de Golfoorlog reisde de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken James Baker onvermoeibaar rond in het Midden-Oosten. Hij slaagde erin voor het eerst Israël en al zijn Arabische buurlanden aan de onderhandelingstafel te brengen. Op 30 oktober 1991 ging in Madrid de internationale vredesconferentie van start onder ge-

meenschappelijk Amerikaans-Russisch voorzitterschap.

De Israëlische Likoeed-premier Yitzhak Shamir, die beseftte dat de uitkomst onvermijdelijk het opgeven van bezet Palestijns gebied moest zijn, sribbelde aanvankelijk nog wat tegen maar moest uiteindelijk buigen onder Amerikaanse druk.

De PLO, door Israël niet erkend, was niet vertegenwoordigd; er zaten alleen wat Palestijnen in de delegatie van Jordanië. Zij hielden uiteraard contact met Arafat in Tunis.

De conferentie verliep in een ijzige sfeer, maar het was wel het begin van een reeks afzonderlijke onderhandelingen tussen Israël en de Arabische staten. Die onderhandelingen hadden een moeizaam verloop en gingen overwegend nog over procedurekwesties.

In 1992 won de Arbeidspartij van Yitzhak Rabin in Israël de verkiezingen. Rabin had beloofd te streven naar vrede met behoud van veiligheid; veel Israëliërs stelden vertrouwen in de generaal. Maar de spanningen liepen nog geregeld op. De Intifada nam in kracht af, maar er vonden wel steeds meer terreuraanslagen plaats.

De fundamentalistische Hamas-beweging won aan aanhang naarmate een vredesregeling uitbleef. Toch wist de nieuwe Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Warren Christopher (sinds 1993) namens president Clinton het vredesproces met veel kunst- en vliegwerk op de rails te houden.

De Oslo-connectie

Ondertussen waren er op allerlei plaatsen in Europa in het diepste geheim ontmoetingen tussen Israëlische en PLO-functionarissen. Op initiatief van de Noorse socioloog Terje Larsen vonden in Oslo besprekingen plaats, die in de zomer van 1993 op regeringsniveau werden gerokken. De geheime diplomatie leidde tot een doorbraak: een beginselakkoord, waarin Israël en de PLO elkaar wederzijds erkenden en de hoofdlijnen vastlegden voor de aanpak van hun conflict.

De Amerikaanse president Clinton toonde zich zeer ingenomen met de-

Rabin als Arabier. In Israël was er veel verzet tegen het accoord van Oslo, zowel in de Knesset als bij demonstraties op straat.

ze onverwachte wending in het tot dan toe zo moeizame vredesproces in het Midden-Oosten.

De *Declaration of Principles* (Beginselverklaring), later bekend geworden als Oslo 1, werd in aanwezigheid van president Clinton, PLO-voorzitter Arafat en premier Rabin op 13 september 1993 in de tuin van het Witte Huis in Washington getekend. De hele wereld keek toe bij de 'historische handdruk' tussen de beide hoofdrolspelers van het Midden-Oosten-conflict.

De Palestijnen zouden eerst autonomie krijgen in de Gazastrook en de stad Jericho. Dat zelfbestuur zou later stapsgewijs worden uitgebreid over delen van de Westelijke Jordaanoever. De Palestijnen zouden een eigen parlement kiezen en dan zouden onderhandelingen beginnen over de definitieve status van de gebieden en een vredesverdrag. Deze zouden voor het einde van de eeuw afgerond moeten zijn.

De uitvoering van dit raamakkoord zou echter al snel vertraging oplopen. De terugtrekking van de Israëlische troepen uit de Gazastrook en Jericho kreeg begin 1994 haar beslag. Arafat kwam na decennia ballingschap naar Gaza en vestigde daar zijn Palestijnse Autoriteit. Maar veel

Israëliërs bezagen de ontwikkelingen met het grootst mogelijke wantrouwen en veel Palestijnen waren daar-teenover van oordeel dat Arafat met veel te weinig genoeg had genomen. Oslo 1 was voor hen immers een akkoord met een 'open einde', tussen ongelijke partners en met een pro-Israëlische beschermheer (de VS). Niemand wist waar het uiteindelijk toe zou leiden.

Felle tegenstand boden de joodse kolonisten in de nederzettingen op de Westelijke Jordaanoever en de Gazastrook. De Likoeed-oppositie vertolkte hun gevoelens. Radicale Palestijnse groepen van ultra-links tot de moslim-fundamentalisten en een deel van Arafats eigen achterban (Al Fatah) verzetten zich eveneens fel tegen het akkoord.

Extremisten schrokken er niet voor terug geweld te gebruiken om het vredesproces te ondermijnen. In februari 1994 richtte een joodse kolonist een bloedbad aan onder biddende Palestijnen in de moskee van Hebron. Aanhangers van de fundamentalistische Hamas-beweging pleegden bloedige bomaanslagen. De terreur zorgde voor vertraging in het vredesproces maar vooral de Amerikanen wilden het moeizaam bereikte resultaat niet verloren doen gaan.

2000 – Top in Camp David. Premier Barak en PLO-leider Arafat schudden elkaar de hand.

In 1999 werd de eerste door-gangsroute geopend van de Gaza-strook naar de westelijke Jordaanoever.

Nadat Arafat openlijk Israël de hand had toegestoken, kon ook Jordanië zich bij het vredesproces aansluiten. Koning Hoessein, die altijd al een verdrag met Israël had willen sluiten, sloot op 26 oktober 1994 een vredesverdrag. Daardoor kwam Syrië als enige belangrijke buurstaat, die geen verdrag met Israël had, ietwat alleen te staan. De pogingen van de Syrische president Hafez al Assad om een Arabisch eenheidsfront tegen Israël te vormen (het liefst onder zijn leiding) waren jammerlijk mislukt. Nu had Syrië geen andere keus dan te proberen ook zelf in bilaterale onderhandelingen met Israël zijn aanspraken op de hoogvlakte van Golan kracht bij te zetten. Maar het Syrisch-Israëlische overleg bleef muurvast zitten, onder andere door het diep gewortelde onderlinge wantrouwen tussen beide landen.

Stagnatie onder Netanyahu

Een misschien wel fatale tegenslag voor het vredesproces was de moord op de Israëlische premier Rabin op 4 november 1995. Zijn opvolger Sjimon Peres genoot blijkbaar veel minder vertrouwen bij de Israëlische kiezers. Bovendien werd hij geconfronteerd met een reeks bomaanslagen door Hamas op Israëlische stadsbussen begin 1996, waarbij tientallen doden vielen. Veel Israëliërs verweten Peres niet garant te kunnen staan voor hun veiligheid. President Clinton gaf Peres alle mo-

gelijke steun in zijn strijd tegen het terrorisme. Hij begreep dat het vredesproces in een cruciale fase was gekomen.

Om zijn krachtige leiderschap te tonen, gaf Peres vlak voor de verkiezingen van mei 1996 opdracht tot een grote operatie tegen terreurorganisaties in Libanon. Onder de naam 'Druiven der Gramschap' voerde het Israëlische leger een grote actie uit tegen Hezbollah. Het beoogde doel, de uitschakeling van Hezbollah, werd niet bereikt.

Peres verloor de verkiezingen van mei 1996 van de nieuwe Likoeid-leider Benjamin Netanyahu. Eenmaal premier bevond Netanyahu zich in een netelige positie. Hij had altijd al

afwijzend gestaan tegenover de Oslo-akkoorden met de Palestijnen, maar nu was hij toch gedwongen de gemaakte afspraken na te komen. Gedeeltelijke Palestijnse autonomie in de Gazastrook en de grote steden op de Westelijke Jordaanoever was inmiddels al gerealiseerd. Internationale (en vooral Amerikaanse) druk dwongen Netanyahu voort te gaan op de door Rabin ingeslagen weg. Zijn eigen achterban hield hem ondertussen goed in de gaten. Netanyahu koos voor een politiek van vertraging en uitstel. Daarmee versterkte hij het al bestaande ongeduld en wantrouwen aan Palestijnse zijde. Met name de stad Jeruzalem vormde de inzet van hoog oplopende conflicten. Na de opening van een

een tunnel bij de Tempelberg najaar 1996 braken bloedige rellen uit. De bouw van een nieuwe joodse stadswijk Har Homa bij Jeruzalem in het voorjaar van 1997 veroorzaakte een nieuwe crisis. De onderhandelingen liepen voortdurend vast, onder andere door het steeds weer oploeiende geweld.

Tijdens een reeks marathonzittingen met Netanyahu en Arafat op het conferentie-oord Wye Plantation in Maryland (VS) dwong Clinton hen tot een nieuw deelakkoord. In ruil voor veiligheidsmaatregelen zou opnieuw een klein deel van de Westelijke Jordaanoever worden overgedragen aan de Palestijnse Autoriteit. Eenmaal thuisgekomen, kon Netanyahu het Wye-akkoord niet aan zijn eigen regering verkopen. Het kabinet kwam ten val.

De vervroegde verkiezingen in Israël in mei 1999 brachten een coalitieregering aan de macht, geleid door de Arbeidspartij van Ehud Barak. Barak wilde in de voetsporen van de vermoorde premier Rabin treden, maar zijn binnenlandse politieke positie was zwak. Pogingen om eerst met Syrië een akkoord te bereiken mislukten en ook het overleg tussen Israël en de Palestijnen leverde weinig tastbare resultaten op. Wel maakte premier Barak zijn belofte waar de Israëlische troepen uit de bezette zone in Zuid-Libanon terug te trekken. De Libanese radicaal-islamitische Hezbollah organisatie claimde die terugtrekking als een overwinning in haar gewapende strijd.

2000 – Het provocerende bezoek van Likoeidder Sharon aan de Tempelberg.

Voorlopig einde vredesproces

In de zomer van 2000 nodigde president Clinton premier Barak en PLO-leider Arafat uit naar Camp David om daar een doorbraak te forceren. Tot dan toe concentreerden vrijwel alle onderhandelingen zich op het Palestijnse zelfbestuur (dat in de Oslo-akkoorden slechts een tussenfase zou betreffen) en niet op een definitieve vredesregeling. Nu pas kwamen op de valreep de werkelijke zaken aan de orde. Na meer dan twee weken onderhandelen bleken Barak en Arafat het dan ook nog niet eens te zijn over zo'n definitieve vrede, maar de contouren van een eventuele oplossing van het conflict tekenden zich wel scherper af dan ooit tevoren.

De grootste struikelblokken bleken de kwestie-Jeruzalem en het vraagstuk van de Palestijnse vluchtelingen te zijn. Barak zou een Palestijnse staat hebben willen accepteren op het grootste deel van de Westelijke Jordaanoever en de Gazastrook. Drie blokken met nederzettingen (met ongeveer 80% van de kolonisten) zouden geannexeerd worden door Israël. Bovendien zouden er allerlei militaire veiligheidsmaatregelen genomen moeten worden. In ruil voor extra gebied en een corridor tussen Gaza en Westbank was Arafat bereid hiermee akkoord te gaan.

Ook werd gesproken over de verdeling van de oude stad van Jeruzalem, waarbij de overwegend joodse wijken onder Israëlische soevereiniteit zouden komen. Maar over de heilige plaatsen op en rond de Tempelberg (Klaagmuur en Haram al-Sharif) werd men het niet eens. Arafat voelde zich in zijn claim op Oost-Jeruzalem als hoofdstad van zijn Palestijnse staat gesteund door het internationaal recht (de VN had de annexatie van Oost-Jeruzalem door Israël verworpen) en door de hele islamitische wereld.

Ook het internationaal erkende recht op vreedzame terugkeer van Palestijnen naar Israël bleek een onoverkomelijk struikelblok, al werden voorstellen besproken om hiervoor een creatieve oplossing te bedenken. Voor Arafat was het echter onmogelijk om zomaar de Palestijnse diaspora (waarvan hij zelf een onderdeel was) in de steek te laten. Voor Israël zou erkenning van het recht op terugkeer daarentegen niet alleen het joodse karakter en de veiligheid van de staat in gevaar kunnen brengen, maar ook een soort schuldtekentekenis betekenen voor hetgeen er bij het ontstaan van de joodse staat allemaal gebeurd was. Daarnaast zaten beide leiders met het probleem hoe een moeizaam compromis aan het uiterst wantrou-

wende thuisfront te verkopen. Barak wilde alleen maar met een totaal vredesverdrag thuis komen en weigerde nieuwe deelakkoorden. Dat bleek een brug te ver. Achteraf gaven Barak en Clinton Arafat de schuld van het mislukken van de Camp David-top.

De mislukking van de onderhandelingen zou fataal blijken. De geneigdheid tot concessies van Barak werd hem in brede kring in Israël niet in dank afgenomen, terwijl de Palestijnen de Israëlische toezeggingen lang niet ver genoeg vonden gaan.

Oppositieleider Ariël Sharon zette in september 2000 de Israëlische claim op Jeruzalem kracht bij met een demonstratief bezoek aan de Tempelberg, de voor moslims heilige plaats en het symbool van het Palestijns nationalisme. Dit leidde tot felle gevechten tussen Palestijnse betogers en Israëlische ordetroepen, waarbij tientallen doden vielen. Het geweld greep snel om zich heen en was niet meer te stuiten.

Intifada al-Aqsa

De tweede Intifada (ofwel de *Intifada al-Aqsa*) was een feit, deze verschilde van de eerste Intifada door de mate en aard van het wederzijdse geweld en het ontbreken van vrijwel elk uitzicht op verzoening. Een reeks dramatische gebeurtenissen (het doodschieten van een Palestijns jongetje door Israëlische militairen, de lynchpartij op een Palestijns politiebureau waarbij twee Israëliërs werden gedood) voedden de wederzijdse haat.

De Amerikanen deden verwoede pogingen het ondergaande vredesproces te redden en tot bestandsovereenkomsten te komen, maar die werden

steeds weer verbroken. Inmiddels was de regeringscoalitie van Barak haar meerderheid in het parlement kwijt geraakt en zag deze zich genoodzaakt nieuwe verkiezingen uit te schrijven.

Tegen de achtergrond van het aanhoudende geweld, beschietingen over en weer en moordaanslagen, waren Arafat en Barak niet meer in staat tot een doorbraak te komen, ook niet toen de Amerikanen in de laatste dagen van Clintons presidentschap op een conferentie in Taba nog een laatste wanhopige poging daartoe in het werk stelden.

De verkiezingen in februari 2001 leverden een grote overwinning op voor Sharon. De oud-generaal had beloofd het Palestijns geweld met harde hand te zullen beëindigen en voegde de daad bij het woord.

Sharon trachtte de Palestijnse opstand neer te slaan door een politiek van vergelding en liquidaties. Hij zette de luchtmacht in en bombardeerde gebouwen in de Palestijnse autonome gebieden.

Radicale Palestijnse groepen als Hamas en Islamitische Jihad bestreden Israël met zelfmoordaanslagen. Zowel aan Palestijnse als aan Israëlische kant hadden de radicalen het overwicht gekregen. Noch de door Israël gewenste veiligheid noch vooruitgang op weg naar een Palestijnse staat of verbetering van de levensstandaard in de Palestijnse gebieden leken in het verschiet te liggen.

Medio 2001 leken de kansen op vrede tussen Israël en de Palestijnen voorgoed verkeken. Aan beide zijden had men het geloof in een oplossing verloren. Een doorbraak zou door de VS geforceerd moeten worden. Maar de nieuwe Amerikaanse regering on-

der president Bush leek aanvankelijk weinig geneigd een erg actieve rol te spelen in het Midden-Oosten.

De aanslagen in de VS op 11 september 2001 werden door premier Sharon aangegrepen om in het kader van de strijd tegen het internationale terrorisme Arafat 'irrelevant' te verklaren. *'Wij hebben onze eigen Osama bin Laden, zijn naam is Yasser Arafat'*. Israël claimde het recht te hebben uit zelfverdediging de 'terroristische infrastructuur' in de Palestijnse gebieden uit te schakelen. Sharon verweet Arafat niets te doen aan het voorkomen van terreuraanslagen of het oppakken van daders of aanstichters. Arafat zat met het probleem dat de activisten onder de Palestijnse bevolking grote populariteit genoten en dat hij zeker niet als een marionet van Israël wilde worden gezien. Maar Arafat stond onder zware druk van de Amerikanen, die hem er (misschien niet helemaal ten onrechte) van verdachten dat hij het geweld ook gebruikte om Israël onder druk te zetten.

De Israëlische premier Sharon had evenwel ook een dubbele agenda. Hij kon de Palestijnse terreur immers uitstekend gebruiken als voorwendsel om niet met de Palestijnen te hoeven onderhandelen en zo de bezette gebieden te kunnen behouden. Hij wist zich gesteund door een grote meerderheid van de Israëliërs, die alle vertrouwen in het vredesproces met de Palestijnen had verloren. Bovendien wilde hij niet rechts worden ingehaald door 'haviken' binnen zijn eigen partij zoals oud-premier Benjamin Netanyahu.

De toekomst

Voor de VS staan er in dit conflict toch vitale belangen op het spel. Vooral na de aanslagen van 11 september 2001 en de oorlog in Irak is de behoefte aan stabiliteit in het Midden-Oosten groter dan ooit. Daarin is een oplossing van de Palestijnse kwestie een essentieel element. Daarom is in de nabije toekomst toch weer meer Amerikaanse betrokkenheid te verwachten en die is nodig ook, want zonder dat kunnen Israëliërs en Palestijnen hun vicieuze cirkel niet doorbreken.

Goede Midden-Oosten sites

CEES BOL

Het zoeken en vinden van informatie op het internet wordt door de toegenomen kwaliteit van de zoekmachines steeds eenvoudiger, maar er blijven twee belangrijke obstakels.

Geen enkele zoekmachine kan onderscheid maken tussen goede en onzin informatie en het is maar de vraag of dat ooit zal kunnen veranderen. Bovendien is het overgrote deel van de informatie in het Engels, wat voor veel leerlingen toch een probleem op zal leveren. Er wordt aan gewerkt (denk aan het mooie project 'Het Gheuegen van Nederland'), maar de achterstand blijft groot.

Er is schrijnend veel gif te vinden op het internet als het gaat over het Israelisch-Palestijns conflict, maar er is ook goede informatie, de laatste jaren ook in het Nederlands.

<http://www.tijm.nl/rubriek5/factsheet.htm>

Dit is een Nederlandse site, opgezet onder verantwoordelijkheid van de landelijke sectorcontactpersonen ICO in samenwerking met het Landelijk Bureau ter bestrijding van rassendiscriminatie. Een evenwichtige site, die alle kanten van het conflict tracht te laten zien. Het taalgebruik is geschikt voor de bovenbouw van het vwo. De site is 'in de lucht' sinds 11 oktober 2001. Behalve deze goede factsheet is er veel informatie te vinden over de multiculturele problematiek en het onderwijs.

http://www.nrc.nl/dossiers/profielen/Israelisch-Palestijns_conflict/1008224244385.html

Niet gericht op scholieren, maar eveneens met gepaste afstandelijkheid gemaakt, is het dossier dat *NRC Handelsblad* aan het conflict heeft gewijd.

Heel goed zijn de artikelen van Joris Luyendijk, wat minder ben ik te spreken over de wel erg schetsmatige portretten van hoofdfiguren als Sharon en Arafat.

<http://www.politics.be/dossiers/132/>

Een Vlaamse website, uitgaande van naar eigen zeggen 100% vrijwilligers, die ook nog eens 100% objectief willen zijn.

Als ik het goed interpreteer ligt aan de basis van de site een mail-nieuwsgroep over politiek (politics.be is een nieuwsgroepen adres).

Hoe dan ook: dossier 132 over het Israelisch-Palestijns conflict is goed en wint het in informatieve waarde van het *NRC dossier*. Men zou alleen wensen dat de verantwoordelijken voor de tekst zich wat duidelijker zouden manifesteren.

http://news.bbc.co.uk/2/hi/in_depth/middle_east/2001/israel_and_the_palestinians/

Niet Nederlands natuurlijk (hoewel, de site is in 43 andere talen wel beschikbaar), maar eigenlijk altijd een aanrader is de site van de BBC. Fraai in vormgeving, didactisch goed doordacht, betrouwbaar in de informatie, het gaat bijna altijd wel op.

Voor de bovenbouw van het vwo is de BBC-site voor veel historische problematiek een betrouwbaar vertrekpunt. (Voortreffelijk is bijvoorbeeld ook de site gewijd aan de Eerste Wereldoorlog).

Een tijd geleden heb ik al aangeraden:

<http://www.merip.org/>

een site gerelateerd aan het *Middle East Report*, volgens velen het toonaangevende tijdschrift over het Midden-Oosten. De informatie die je hier vindt is diepgaand, actueel en van academische kwaliteit. Niet meteen bruikbaar voor een klas, maar voor wie zich grondig in alle problematiek rond het Midden-Oosten wil verdiepen een ideale website.

Gordiaantje:

**De stem van de New
Historians in het Israëlisch-
Palestijnse conflict**

LANDER CORLUY

Herschreven geschiedenis

Menige natie smukt haar verleden op, maakt het beeld van zichzelf fraaier dan het in werkelijkheid is. Vele landen koesteren mythes die de vaderlandse geschiedenis bevolken; deze mythes zijn vertellingen met een beperkte realiteitsbasis, maar ze dienen toch als vitale bronnen voor de nationale eenheid en de morele kracht van een land. De laatste jaren ging er in Israël echter zeer veel aandacht naar de ontkrachting en bediscussiëring van de nationale mythes. Deze discussies kwamen onder meer op gang door de geschriften van de zogenaamde New Historians. Zij staan centraal in dit artikel.

Nationale mythen zijn er in alle landen van de wereld en ze worden vaak beschouwd als de feitelijke weergave van het verleden. Ook in Israël zijn ze nadrukkelijk aanwezig. Het stereotiepe verhaal moet men altijd al kritisch benaderen, maar zeker voor Israël gaat dat op. De joods-Israëlische versie van het Israëlisch-Palestijnse conflict is immers dé versie die ook velen in het Westen en zeker in de Verenigde Staten als waarheidsgetroouw aannemen.

Meestal gaat deze vertelling ongeveer als volgt: de moderne joodse staat Israël was in 1948 een creatie van een belaagd volk dat de vervolging in Europa ontvluchtte; doordat het

overall ter wereld werd uitgewezen, kon het nergens anders terecht dan in het land dat historisch aan de joden toebehoorde.

In dat land, waar ze vreedzaam wilden samenleven met de schaarse inheemse bevolking ('het lege land'), werden de joden aangevallen. Het eerst door de lokale Arabische bevolking, die jaloers was op het succes van de joden in het 'laten bloeien van de woestijn'.

Met de oprichting van hun staat werden de joden vervolgens door een overweldigende macht van zeven Arabische legers aangevallen, maar tegen de verwachtingen in won hun kleine, op zichzelf aangewezen en ongetrainde leger de oorlog van 1948.

Na die oorlog gaven zij Israël een democratische staatsvorm, als ware het een voorpost van de westerse beschaving. Sindsdien heeft dit kleine land continu moeten vechten tegen de Arabische buurlanden voor zijn voortbestaan.

Deze visie op de geschiedenis van Israël bleek in de loop der jaren echter niet volkomen overeen te stemmen met de historische waarheid. Maar doordat zij zo sterk verbonden was met de identiteit van Israël, was het decennialang een enorm taboe om deze visie op haar waarheidsgelalte te toetsen, iets dat dan ook vrijwel nooit werd gedaan. Pas eind 1987, begin 1988 verschenen er boeken die fundamentele vragen stelden over de waarachtigheid van de geijkte versie van de Israëlische vaderlandse geschiedenis, en die tevens probeerden recht te zetten. Het was ook voor het eerst dat geschriften van een dergelijke inhoud binnen Israël de nodige aandacht kregen.

De drie boeken, *Birth of the Palestinian refugee problem 1947-1949* (1987) van de hand van Benny Morris, *Britain and the Arab-Israeli conflict 1948-1951* (1988) van Ilan Pappé en *Collusion across the Jordan: King Abdullah, the Zionist Movement*

Lander Corluy is auteur van het boek 'De Strijd om het geheugen van Israël, de New Historians en het Israëlisch-Palestijnse conflict', uitgegeven door Acco Leuven in 2003.

and the Partition of Palestine (1988) van Avi Shlaim, waren zowel qua vorm als qua inhoud revolutionair in Israël.

Inhoudelijk brachten zij informatie naar voren die haaks stond op wat elke Israëli werd geleerd op school. Daarnaast introduceerden de auteurs ook academische waarden die zij hadden leren kennen tijdens hun studie in Groot-Brittannië. In hun werkwijze was het van het hoogste belang dat een wetenschappelijk onderzoeker geen rekening diende te houden met de politieke consequenties van zijn publicaties; in de 'traditionele' geschiedschrijving was dat wél de gewoonte. Hoe de geschiedenis er na hun onderzoek ook zou blijken uit te zien, en welk beeld van Israël er ook uit naar voren zou komen, ze zouden niet aan (zelf-)censuur doen. Zo concentreerden de *New Historians*, zoals ze al snel genoemd werden, vanwege deze tweeledige vernieuwing, zich op het nauwkeurig reconstrueren van de geschiedenis.¹

Een nieuwe geest

Hoe komt het dat er in 1987-1988 ineens drie boeken verschenen die op een zeer gedegen wijze de geschiedenis van 1948 herschreven? De belangrijkste verklaring is dat enkele jaren daarvoor de Israëlische staatsarchieven (evenals de Britse en Amerikaanse) van 1948 vrijgekomen waren, waardoor de *New Historians* zich bij hun onderzoek konden baseren op tot dan toe onbekend materiaal. Daarnaast hadden er zich in het Midden-Oosten ook enkele belangrijke gebeurtenissen voorgedaan die in Israël aanleiding gaven voor een grotere ruimte voor kritiek. In 1977 was de Egyptische president Sadat, de vijand in eigen persoon, Israël komen bezoeken om vrede te sluiten; hierdoor kreeg hij in de Israëlische publieke opinie een waarlijk menselijk gelaat. Vervolgens was er de Libanon-oorlog van 1982, ook in Israël door velen gezien als een oorlog die niet noodzakelijk was voor de overleving van het land, hij kon niet omschreven worden als een oorlog met 'zuiverheid van wapens' zoals de vorige oorlogen.² Israël was voor het

eerst dader in plaats van slachtoffer en verloor hierdoor in de ogen van vele Israëli's zijn onschuld. En net voor het publiceren van de boeken van de *New Historians* brak de eerste Intifada uit. Het Palestijnse lijden werd voor het eerst in de Israëlische media getoond, wat ervoor zorgde dat een deel van de Israëli's de Palestijnen niet langer uitsluitend als dader zag maar ook als slachtoffer.

Dit alles zorgde ervoor dat in Israël een kritischer klimaat ontstond waar het om het eigen handelen in het verleden ging. De boeken van de *New Historians* kregen met name sinds 1993 enorm veel aandacht. Waren in tijden van nationaal gevaar en oorlog alle maatschappelijke geleerden gesloten, en was kritiek op de staat 'not done', in deze periode van relatieve rust zag men het tegenovergestelde fenomeen: een meer open gemeenschap die kritiek kon velen en soms zelfs aanmoedigde.

Nieuwe inzichten

Wat is nu het 'revolutionaire' in de boeken van deze historici? Zoals vermeld schreven ze alle drie over de oorlog van 1948. Ongewild staat de ontkrachting van de zogenaamde David en Goliath-mythe centraal. Deze tot voor kort algemeen aanvaarde mythe gaat ervan uit dat het kleine, slecht uitgeruste en geïsoleerde leger van Israël (David) het moest opnemen tegen het reuzenleger van de gezamenlijke Arabische landen (Goliath). Net als in het bijbelse verhaal won de kleine David op miraculeuze wijze van de reus Goliath.

Zowel het boek van Ilan Pappé als dat van Avi Shlaim ontkrachten dit verhaal. Pappé doet dit door de rol van de Britse mandaathouder te belichten. Hij toont aan dat de Israëlische versie, waarin Groot-Brittannië een pro-Arabisch beleid voert, niet klopt. De Britten waren er met hun beleid enkel op gericht de eigen belangen zoveel mogelijk te verdedigen en de Arabische landen werden dus niet gesteund door een Europese grootmacht. Shlaim ontkracht de mythe nog meer door de geheime afspraken tussen de toekomstige

Palestijnse vluchtelingen in 1949 op weg naar de Gaza-strook.

joodse staat en Transjordanië te verduidelijken. Deze twee partijen hadden immers een niet-aanvalspact gesloten; zij zouden geen vijandige militaire daden plegen buiten het gebied van Palestina dat hun door het VN-verdelingsplan van 1947 was toebedeeld. Dit verdrag zorgde ervoor dat de Israëlische troepen niets te vrezen hadden van het Transjordanse leger, destijds het grootste en best uitgeruste leger van de Arabieren. De Transjordanse afzijdigheid tijdens de oorlog zorgde voor enorme wrevel binnen de Arabische coalitie, hergeen de toch al moeilijke samenwerking tussen de Arabische bondgenoten zo goed als onmogelijk maakte.

Ook verduidelijken Pappé en Shlaim dat Israël in 1948 allerminst de kleine David was. In feite beschikte het zelfs over het sterkste leger. Alleen in de eerste weken van de oorlog waren de Arabische legers de machtigste partij. Zij beschikten over 25.000 goed bewapende soldaten, terwijl de joodse troepen wel 35.000 man sterk waren; maar slechts voor 15.000 van hen waren er wapens. Vanaf het einde van de eerste wapenstilstand op 8 juli 1948, sloeg de machtsbalans om in het voordeel van Israël. In die periode van twee maanden wist Israël immers massaal wapens te importe-

Circa 1960: vluchtelingenkamp bij Bethlehem. In dergelijke kampen werden ook kinderen getraind in oorlogvoering.

ren uit Tsjechoslowakije. Dit maakte dat Israël medio juli 1948 over 65.000 goed bewapende soldaten beschikte, en tegen het einde van de oorlog over 96.441. De Arabische landen versterkten hun troepen eveneens, maar in veel lager tempo. Daardoor vochten er op het einde van de oorlog maar half zoveel Arabische troepen tegen de Israëlische overmacht.³

Het boek van Benny Morris uit 1987 deed echter het meeste stof opwaaien. Morris behandelt het ontstaan van het Palestijnse vluchtelingenvraagstuk. In zijn boek ondermijnt hij de 'zuiverheid van wapens'-mythe die tot dan toe in Israël de kijk op de 1948-oorlog karakteriseerde. Waarom vluchtten er 700.000 Palestijnen? In de klassieke Israëlische ver-

sie lag alle verantwoordelijkheid bij de Arabische buurlanden. De Arabische leiders zouden de Palestijnen hebben opgeroepen om hun huizen en dorpen te verlaten; hun 'vlucht' was dus een vrijwillig vertrek, dat in de ogen van de Israëli's elk recht op terugkeer voor de Palestijnen teniet deed.

De Palestijnen en Arabieren beweren daarentegen dat alle schuld voor de vlucht aan de joodse zijde ligt, doordat zij een duidelijk militair uitzettingsbeleid hebben gevoerd. Benny Morris maakt korte metten met beide versies. In zijn uiterst gedetailleerde boek, waarin hij elk van de 369 verlaten dorpen afzonderlijk bespreekt, beargumenteert hij dat de vluchtelingenstroom ontstaan is uit de chaos en het geweld die nu eenmaal eigen zijn aan een oorlog. Op deze wijze wakt Morris de indruk aan te geven dat Israël een gedeelde verantwoordelijkheid heeft met betrekking tot het ganse Palestijnse vluchtelingenvraagstuk.

Dit was dan ook de discussie die na het publiceren van zijn boek op gang kwam. Het debat betreft de vraag of Israël een aandeel heeft gehad in het *creëren* van de 700.000 Palestijnse vluchtelingen. Zo ja, dan rijst de vraag of het ook de verantwoordelijkheid deelt inzake het *oplossen* van het vluchtelingenprobleem. Morris heeft echter nooit de bedoeling gehad deze discussie te doen ontstaan, zijn enige bedoeling was het rechtzetten van een historische mythe.

Maar ondanks zijn intentie heeft het boek en de daarin vermelde argumenten steeds centraal gestaan in de discussies in Israël omtrent de verantwoordelijkheid van Israël inzake het Palestijnse vluchtelingenvraagstuk.

'Dilemma der essenties'

Omdat de boeken van de drie New Historians zo degelijk onderbouwd zijn en omdat ze hoofdzakelijk gebaseerd zijn op analyse van Israëlische bronnen, kon men in Israël niet anders dan de feitelijke conclusies overnemen. Het David-en-Goliath-verhaal rond de oorlog van 1948 bleek niet langer houdbaar: het sterkste leger behaalde de overwinning. De intense en uitgebreide discussies die de geschriften van de New Historians telkens oproepen, draaien dan ook meestal niet rond de feitelijke inhoud van hun boeken, maar betreffen de consequenties van deze veranderde kijk op de geschiedenis. Als historisch onderzoek bijvoorbeeld aan zou tonen dat Israël tijdens de Suez-crisis in 1956 geen oorlog nodig had om zijn voortbestaan te garanderen, maar deze oorlog voerde om expansionistische en economische redenen, dan kan men niet langer staande houden dat Israël pas in de Libanon-oorlog van 1982 zijn onschuld verloor. Het ontkrachten van fundamentele mythen in Israël, zo grondig als de New Historians doen, stelt dan ook allerlei zaken ter discussie die soms ver verwijderd zijn van de conclusies op zich.

Een voorbeeld. Onder impuls van de New Historians komt een van de meest fundamentele vragen rond de joodse staat opnieuw naar voren: het dilemma of Israël het pad van de etnocratie volgt, dan wel de weg kiest van de volwaardige democratie, inclusief grondwet en gelijkwaardigheid van al haar burgers. Deze kernkwestie wordt in Israël het 'dilemma der essenties' genoemd. De New Historians hebben met hun werk indirect vragen doen rijzen omtrent de eigenheid, de identiteit en de morele superioriteit van de joodse staat; kwesties die felle controverses uitlokten.

In de media was er telkens veel belangstelling voor de publicaties; voor- en tegenstanders discussieerden intens. De inzichten van de New Historians werden door anderen opgepikt en overgenomen. Een frappant voorbeeld van de nieuwe beeldvorming in Israël over de eigen identiteit, was de door de staatstelevisie vervaardigde documentairereeks *T'Kuma*, die in 1998 bij het vijftigjarige bestaan van Israël werd uitgezonden. In de aflevering die het ontstaan van de Palestijnse vluchtelingen behandelde – op zich al zeer opmerkelijk – werd niet langer verkondigd dat de Palestijnen in 1948 vrijwillig Israël hadden verlaten, maar klonken duidelijk de bevindingen van Morris door. Zo bracht de massaal bekeken reeks de herschrijving van de nationale geschiedenis in de Israëliëse huiskamers.

Halverwege de jaren negentig kwamen de conclusies van Benny Morris, Ilan Pappé en Avi Shlaim over oorlog van 1948 ook in de schoolboeken terecht. Hierbij dient wel gezegd dat enkele jaren later, toen Likoeed weer aan de macht kwam, die boeken meteen weer uit de boekenlijsten geschrapt werden. De invloed van de New Historians is vooral in de academische wereld groot geweest. Zij hebben een volgende generatie onderzoekers geïnspireerd, die meer doen dan het ontkrachten van mythen; zij nemen ook een duidelijk politiek geëngageerd standpunt in, en trachten dit standpunt met hun academisch werk zo goed mogelijk te onderbouwen.⁴

Beperkte invloed?

Desondanks moeten we concluderen dat de visie van de New Historians in het brede politieke en maatschappelijke veld nog steeds een marginale positie inneemt. Hun directe invloed op het beleid in Israël is minimaal. Hun grote verdienste blijft echter dat hun publicaties in Israël voor het eerst echt de knuppel in het hoenderhok gooiden. De New Historians strijden als academici ervoor om vanuit een apolitiek standpunt aan wetenschap te doen. Daarom stapten ze uit de 'alles voor Israël'-ideologie. Die ideologie speelde tot dan toe een centrale rol. Het ontmythologiseren van de Israëliëse geschiedenis is uiterst belangrijk. De traditionele geschiedschrijving leverde vaak de bouwstenen voor de zionistische ideologie, en dus betekent het ontkrachten van deze historiografie tevens het ondermijnen van die ideologie. Daarnaast deinsden de New Historians ook niet terug voor de complexiteit van het conflict, wat tot verdere nuancering van het beeld van zichzelf en van de vijand heeft geleid.

Mijn persoonlijke overtuiging is dan ook dat verzoening en een rechtvaardige vrede pas kansen krijgen op het moment dat beide partijen mythe en ideologie achterwege laten en vervangen door historische feiten en een scherp kritisch beeld van de werkelijkheid en van zichzelf, twee zaken die de New Historians aan de Israëliëse zijde van het conflict de laatste vijftien jaar hebben trachten te verwezenlijken.

Noten

- 1 Het feit dat ze onder de naam New Historians bekend zijn wil niet zeggen dat ze een groepering vormen, er zijn te grote verschillen op verscheidene vlakken om dit mogelijk te maken.
- 2 Dit is een letterlijke vertaling van de engelse term 'purity of arms', waarmee bedoeld wordt dat de wapens en de militaire macht enkel gebruikt worden ter verdediging van het eigen volk. Militaire macht dus als een vorm van zelfverdediging en dit tegen een groter kwaad. Dit maakt dat het geweld in de ogen van velen enigszins moreel te verantwoorden valt en zodoende

Literatuur

Naast de drie in dit artikel genoemde boeken van de New Historians zijn ook volgende titels van uitermate belang voor een goed begrip van het behandelde onderwerp:

- Marc H. Ellis, *Israel and Palestine, out of the ashes*, 2002.
- Norman G. Finkelstein, *Image and reality of the Israeli-Palestine conflict*, 2001.
- Nur Masalha, *Imperial Israel and the Palestinians: The politics of expansion*, 2000.
- Ilan Pappé, *The Israel-Palestine question*, 1999.
- Eugene L. Rogan en Avi Shlaim, *The War for Palestine, rewriting the history of 1948*, 2001.
- Avi Shlaim, *The Iron Wall*, 2000.
- Laurence J. Silberstein, *The Postzionism debates. Knowledge and power in Israeli culture*, 1999.

Voor een bredere kijk op het conflict zijn naast bovenstaande boeken ook de volgende boeken aan te raden:

- Amira Hass, *Drinkend uit de zee van Gaza, dagen en nachten in een belegerd land*, 2002.
- Anja Meulenbelt, *Het beroofde land*, 2000 en *De tweede intifada*, 2001.
- Majed Nassar en Nassar Ibrahim, *The Palestinian Intifada, cry freedom*, 2002.
- Edward Said en Christopher Hitchens, *Blaming the victims, spurious scholarship and the Palestinian question*, 1998.
- Zeev Sternhell, *Founding myths of Israel*, 1996.

omschreven wordt met de term 'zuiverheid van wapens'.

- 3 De verschillende redenen hiervoor worden in hoofdstuk 6 van mijn boek *De strijd om het geheugen van Israël, de New Historians en het Israëliësch-Palestijns conflict* grondig uitgewerkt.
- 4 Voorbeelden hiervan zijn onder meer Norman Finkelstein, Amnon Raz-Krakotzkin, Gershon Shafir en Hannan Hever.

**'Mijn zus werkt iedere dag samen
met Palestijnen'**

Vrouwen in 't

Zwart Nederland

www.vrouweninhetzwart.nl

MARIA VAN HAPEREN EN
TINEKE BOGAERTS

VROUWEN IN HET ZWART

Kleiogesprek met **Lily van den Bergh**

Amsterdam – Filmmaakster Lily van den Berg organiseert iedere maand een bijeenkomst van 'Vrouwen in het Zwart', op het Spui in

Amsterdam, een Nederlands protest tegen de Israëlische bezetting van de westelijke Jordaanoever.

De maakster van de bekroonde documentaire 'Opstand in Sobibor' (2^e prijs Joris Ivens Award IDFFA

1989) is gewend om haar eigen plan te trekken, maar onderbouwt haar kritische opstelling steeds met argumenten. De politiek van Israël is weliswaar afkeurenswaardig, maar dat antisemiëten zich daarmee voeden niet minder.

Kleio in gesprek met een vrouw voor wie humaan denken en doen uitgangspunt van handelen is.

Als joods meisje doorstond Lily van den Bergh de Tweede Wereldoorlog. In de jaren zestig was ze omroepster bij de VPRO; later presentatrice bij de VARA, en schreef ze als freelance-journaliste voor onder andere *Vrij Nederland*, *De Groene* en de *Haagse Post*. Ook zette ze een aantal spraakmakende documentaires op haar naam.

De redenen om haar te interviewen zijn legio. Niet alleen kent ze veel mensen, en beschikt ze over informatie die maar mondjesmaat de officiële kanalen bereikt, maar Lily van den Bergh is ook niet bang om haar mening te geven. Integendeel, dat beschouwt ze als haar plicht. Ze struikt het internet af op berichten over Israël, onderhoudt met Jan en alleman contacten en zendt desgevraagd artikelen door.

Ondertussen werkt ze in haar Open Studio Producties aan verschillende documentaires: over dienstweigeraars tijdens de Politie Acties in Indonesië, over Russische oorlogsveteranen die naar Israël emigreerden en aan een project met toneelregisseur en musicus Chaim Levano. Met andere woorden een nijvere bij met een sterk rechtvaardigheidsgevoel.

Ze schuwt kritiek niet als het gaat om het recht van vrije meningsuiting. Zaken moeten bij hun naam worden genoemd en juist niet verzwegen, ook al passen ze niet direct in ons simpele beeld van die oneindig complexe werkelijkheid.

Lily: 'Op iedere eerste vrijdag van de maand demonstreren wij op het Spui in Amsterdam met leuzen als: 'Stop de invasies in bezet gebied', 'Ontmantel alle joodse nederzettingen', 'Israël weg uit de bezette gebieden', 'Jeruzalem hoofdstad van twee staten', of, dat zeggen we nu, 'hoofdstad voor twee volken'.

Voor mij gaat het om een koloniaal conflict. Het ene land houdt het andere bezet sinds 1967. Ik ben secretaris van de stichting die dit organiseert. We worden gesteund door Vrouwen voor Vrede, die de Israëlische vredesbeweging steunen, Vrede Nu en de Israëlische tak van Amnesty International. Iedereen kan komen en mee demonstreren.'

De leugens van de media

'Ik heb de drive om achter zaken aan te gaan. Dat komt voort uit het feit dat ik vaak verstoeld sta van dingen. Er wordt door de media over het algemeen te weinig en te verbrokkeld informatie gegeven. Ik zoek dan verder om een antwoord te krijgen op mijn vragen.

Een goed voorbeeld daarvan is 11 september. Bij wat daar gebeurde kon je veel vraagtekens zetten. En ik vond een heleboel achtergrondinformatie die de dingen in een ander daglicht zetten dan je hier in Nederland las.

In mijn woede daarover heb ik de NRC opgebeld.

'Ach mevrouwjtje' – want dat zeggen ze dan – 'u moet u niet zo druk maken. We weten wel wat we doen. Daar hebben we geen New York Times

of *Wall Street Journal* voor nodig*, krijg je dan als antwoord.

Ik ben voor verzet. Ik ben voor de oorlog geboren en als ik oud genoeg was geweest, had ik me toen ook verzet. Daarom sprak me de opstand in het concentratiekamp Sobibor mij enorm aan en wilde ik er een film over maken. Het was veel werk om die film gefinancierd te krijgen, te organiseren en te maken.

De documentaire is een Nederlands - Russische co-productie geworden, gemaakt tussen 1986 en 1989. Nog voor de val van de Muur.

Ik kwam in die jaren vaak in Rusland en het beeld dat er destijds in Nederland van Rusland was bleek niet te kloppen. Het zal wel door de Koude Oorlog gekomen zijn. We dachten hier dat de USSR een land was waarin niets kon en ook niets mocht. Maar de praktijk was anders. Ik trok me weinig van die zogenaamde beperkingen aan. Zo stond ik bijvoorbeeld op het vliegveld van Moskou met mijn films en kreeg van een paar Nederlanders te horen dat het me niet zou lukken om die het land uit te krijgen. Maar wat bleek? Als gast van de Sovjet-Unie kreeg ik juist hulp van een kaderlid van de kunstebond, die weliswaar voorzichtiger was, maar ook behoorlijk kritisch ten opzichte van zijn land. Ik ging met de auto ook overal naartoe. Zo interviewde ik in die tijd een joodse Sovjetman die medeverantwoordelijk was geweest voor de beraaming van de opstand in Sobibor. Hij woonde diep in het hartje van de Sovjetunie, was gewoon te bezoeken en liet zich uitgebreid interviewen. Zo blijkt maar weer: je krijgt in je leven dingen aangeleerd die helemaal niet zo zijn. Je moet gewoon niet alles geloven.

In het algemeen kun je stellen dat de media worden gestuurd door de politiek. Politiek en media bepalen wat er openbaar is en wat niet. Wat er echt gebeurt, dat moet je zelf bij elkaar harken uit verschillende kranten en van internet. Dat gaat best goed. Bij zaken van langer geleden is dat natuurlijk niet zo gemakkelijk. Mijn ervaring is dat veel informatie door de Koude Oorlog is verzwegen of vervormd. En dat is met betrekking

Bij Lily van den Bergh thuis. Rechts de filmmaakster, links Kleio-redacteur Maria van Haperen.

tot Israël net zo. De media verspreiden mythes, mooie verhalen. De beste weerlegging daarvan vind je bij de Israëli zelf. Er is aangetoond dat onmiddellijk na de oprichting van de staat in 1948, en al daarvoor, de mythologisering is begonnen: 'een volk zonder land in een land zonder volk'. Maar veel kibboetsen van die begintijd zijn op de fundamenteën van Arabische dorpen gebouwd, weet men nu.'

In staat van oorlog

'Vijf dagen lang ben ik met Tineke Lodders (CDA), Anja Meulenbelt (SP) en allerlei vrouwen van vrouwenbewegingen in Gaza geweest. We hadden het geluk dat we naar Gaza konden gaan; het was de enige week dat de grens met Israël open was – vijf dagen elf uur per dag in de bus en je kreeg enorm veel informatie mee.

We spraken daar met Palestijnen, voornamelijk vrouwen. Ze zeiden dat de door de Amerikanen afgedwongen situatie met Abu Abbas als

premier en die hele council, onacceptabel is. Deze manier van optreden werkt ook averechts. Arafat is nu populairder dan ooit. Er staan duizend mensen voor zijn huis, om hem te beschermen.

Dat is wat je in eerste instantie hoort, maar, als je de mensen zelf spreekt, is er echt wel kritiek en commentaar op Arafat en dat wilden ze ons best vertellen. Ik was heel verbaasd over hoeveel de mensen toch nog zeiden. Duidelijk sprong eruit: we moeten democratie hebben. De gewone inwoners van de Palestijnse gebieden hebben te weinig te zeggen.

Je moet overigens vrouwen in de Arabische staten niet beschouwen als zielige idioten. Hoewel de mensen waarmee wij in aanraking kwamen in zeker opzicht natuurlijk toch bijzonder waren. Zij brachten zichzelf min of meer in gevaar – gingen tegen Arafat in en trekken zich niet alles aan van hun eigen 'grote leugen'. We hebben daar in Palestina vrouwen ontmoet die niet trouwden en

doorzetten wat ze zelf wilden. Ze waren wel ongelukkig dat het allemaal zo moeilijk ging, maar ze deden het toch.

Momenteel schieten de Israëli vanuit de lucht op auto's met mogelijke Hamas- en PLO-leiders, waarbij veel onschuldige slachtoffers vallen. Mijn zusje woont in Israël en demonstreert daartegen. Ik zeg al jaren tegen haar: 'Wat doe je daar nog, in zo'n land?' Maar zij gaat maar door, al krijgt ze enorm veel over zich heen. Met haar kritische opstelling vinden ze haar daar nu een soort landverrader.

Maar er is aan beide kanten sprake van een constante terreur. Hannah Ashrawi, een vooraanstaande Palestijnse – eerst actief in de kring rond Arafat, maar later in ongenade gevallen – heeft actie gevoerd tegen de zelfmoordacties. Wat heb je aan gestuurde wanhoopsdaden? Ook zij is kritisch en dat zijn veel meer Palestijnen. Je moet je daarbij wel realiseren dat er sinds 1967 sprake is van een bezetting van Palestijns gebied. En dat vanaf die tijd de 'settlements' gebouwd zijn op de westelijke Jordaanoever en in de Gazastrook.

Mijn zusje in Israël werkt iedere dag met Palestijnen samen voor Amnesty International. Ze demonstreren veel. Vaak worden er mensen opgepakt, zowel door de Israël als door de Palestijnen. Maar mijn zus en haar demonstranten zijn rustige, zachtmoedige mensen, die geen pistool in hun handen zullen nemen en werken aan vrede.'

Fundamentalisme, fanatisme, antisemitisme

Lily van den Bergh is van joodse afkomst. Hoe staat zij tegenover het weer oplevend antisemitisme? En heeft dat ook te maken met de toestand in Israël nu?

Lily: In de Verenigde Staten bestaat er een sterk conservatieve christelijke, bijna fundamentalistische, stroming die nu de wind mee heeft. Dat is heel gevaarlijk voor het hele Midden-Oosten. Met joodse Amerikanen, die zich inzetten voor de zaak van Israël, is dit één van de ergste combinaties die je kunt bedenken.

Antisemitisme?

'Wat er niet inzit komt er ook niet uit', denk ik.

Gretta Duisenberg heeft daar onhandige dingen over gezegd, maar toch... De Verenigde Staten zijn het machtigste land ter wereld en daar is ook het geld.

Die joodse Amerikanen willen echt niet in Israël wonen. Ze maken wel grote bedragen over naar Israël, waar de staat deels op draait. Dat gaat al tientallen jaren zo. De enorme uitgaven voor wapens, het grote leger, alle verdedigingsmaatregelen, het up-to-date houden van de techniek: dat kost enorme kapitalen, die de staat Israël echt niet zelf opbrengt. En indirect betalen ook de 'US-taxpayers' al jaren mee aan Israël. Zelfs geld van de vakbonden werd belegd in Israël. En ga nu niet zeggen: dat weet toch niemand! Het staat als je goed leest gewoon in de krant, niet in Nederland misschien, maar in *Ha'aretz*, of in de *Washington Post*. En op internet kun je ook veel van dit soort informatie vinden. 'Dat wisten we niet', gaat als excuus in onze tijd echt niet meer op.'

Kleio: Wat vind je ervan dat jonge Duitse neo-nazi's zeggen: 'Met ons belastinggeld wordt de oorlog in het Midden-Oosten betaald, want we hebben de joden smartengeld gegeven?'

Lily: 'Dit is eigenlijk heel erg. Met het één hebben mensen ammunities gekregen voor het ander. De herstelbetalingen na de Tweede Wereldoorlog zijn een feit. Ik moet zeggen dat Duitsland daarmee veel netter is geweest dan bijvoorbeeld Nederland en Japan. De Duitsers hebben zich ook echt rekenschap gegeven van hun verleden. Als dan zo'n jongen zegt, we hebben al vier keer betaald en laten we er nu eens mee ophouden, dan combineert hij iets wat goed was en fatsoenlijk, met iets dat daar los van staat en maakt er een antisemitisch mengelmoesje van.'

Antisemitisme leeft weer. Ik zal je iets over mezelf vertellen. Ik heb veertig jaar persoonlijk niets op het

gebied van racisme ondervonden. Maar nu ... Ik was in een winkeltje, waar één van de twee aanwezige mannen mij korting gaf en de andere, daarover gepikeerd, zei, behalve de gewone dingen als 'ik moet ook leven mevrouwje': 'Bent u soms Israëli?'

Dat was voor het eerst in tijden dat ik zoiets hoorde. Idioot: ik kwam net van het Spui waar ik, zoals iedere maand, had gedemonstreerd tegen de politiek van Israël. Ik moest even bijkomen en ben er tegenin gegaan. Zijn collega zei nog dat hij teveel gedronken had. Maar ja, wat er niet in zit komt er ook niet uit, denk ik dan. Voor mij was dat een man die vroeger 'vuile rotjood' gezegd zou hebben. Tragisch is dat de politiek van Israël dit in de hand werkt.

De toekomst van de staat Israël

Op de Israëliische politiek valt veel af te dingen. Israël is bijvoorbeeld al jaren bewust bezig joden uit andere landen aan te trekken. Wij hadden daar in Nederland niet zo'n oog voor. Hier woonden de grootste aanhangers van Israël, dus dan denk je al vlug dat iedereen in de wereld zo positief over dat land denkt. Zelfs de meeste joden wilden en willen niet naar Israël. Er is nu een zekere uitstroom om economische redenen: het leven is daar best wel moeilijk. En het zionisme ligt niet iedere jood.'

Wat bedoel je nu met zionisme?

'De exclusief joodse staat. Dus er moeten niet teveel Palestijnen wonen.

Het oude zionisme hield de vestiging in van een exclusief joodse staat en het recht van alle joden om daar te wonen. Men had eerst een ander gebied op het oog, in Afrika, maar toen de kans op het oude land zich voordeed, is het dat geworden. Daarna heeft het zionisme de wind mee gehad – vooral ook door die zes miljoen doden. Maar om te zeggen dat vanwege de Tweede Wereldoorlog Israël een exclusief joodse staat moeten kunnen zijn...

Het was natuurlijk een uitzonderlijke moordpartij, die op de joden, maar er zijn daarna toch ook hele volkstammen elders vermoord. Je ziet en zag een manipulatie van de oorlog ten gunste van Israël, het gebruik maken van mijn dode familie, die helemaal niets te maken had met die staat, om anderen te mond te snoeren. Ik ben joods. Mensen zeggen ... 'ik heb niets tegen Israël, maar, sorry hoor, ik vind wel ...' En dan zijn ze verbaasd over mijn reactie, want ik zeg: ik ben joods, ik heb er familie, en ik ben tegen de politiek daar. Ik loop dus maandelijks te demonstreren tegen de politiek van Israël.

Wat de bezette gebieden betreft denk ik: eens gaan die bezetters weg en wordt het een onafhankelijke staat.

Films van Lily van den Bergh

Kernwapens ook 'n gok (over de vredesbeweging)
Stop de neutronenbom
Hollanditis
Rode Kruis Bloedbank
Het Postkantoor
Uit Het Leven Van Een Vroedvrouw (met Nouchka van Brakel)
Opstand In Sobibor
Huishoudens Van Steen
Het Omgekeerde Perspectief
'Kunt U mij 60 zagen en 12 naaimachines sturen?'

De bezetting die de Israëli zich nu kunnen permitteren zal ophouden uit puur geldgebrek. Nu komt het meeste geld uit Amerika, de Israëli kopen er hun wapens mee, ook in Amerika overigens. Maar dat zal ophouden. Door deze geldstroom tegen te houden zullen de joden van politiek moeten veranderen. Dat heeft Bush even gedaan – het bouwen van de muur ging even wat langzamer. Maar tot nu toe heeft Israël de Amerikanen mee. Er zijn atoomwapens, maar over ontmanteling daarvan hoor je niets bijvoorbeeld. Die steun is er al lang. Susan Sontag zei tenminste: 'De enige jaren waarin Israël het echt moeilijk had, waren de jaren van 1948 tot 1967.'

'Israël is een gewoon land. Er zijn goede en slechte mensen, mensen waarmee je wilt omgaan en met wie je dat niet doet. Net als hier. Maar de dubbelheid is groter.'

'Joden maken de dienst uit in Nederland'

Dodenherdenking in Amsterdam werd dit jaar verstoord door een aantal incidenten.

JOKE NOORDSTRAND

Antisemitisme in de klas

Is er op onze scholen in toenemende mate sprake van antisemitisme? Docenten geschiedenis durven soms in de les niet meer over de Tweede Wereldoorlog en de jodenvervolgung te praten. Of ze gaan discussies over overeenkomsten en verschillen tussen de jodenvervolgung en de Israëlische behandeling van de Palestijnen uit de weg. De Anne Frank Stichting organiseerde op 1 oktober een seminar rond deze problematiek. De belangstelling hiervoor was zo groot dat er een nieuwe bijeenkomst komt (19 november a.s.). In een besloten omgeving konden docenten hun ervaringen uitwisselen. Hier volgen enkele impressies.

In haar openingslezing vertelde Evelien Gans in zevenmijlsarzen iets over de geschiedenis van antisemitische stereotypen. Antisemitisme is de oudste groepshaat ter wereld en heeft in de loop der eeuwen vele uitingvormen gekend, zoals bijvoorbeeld religieus antisemitisme (anti-judaïsme) en economisch-sociaal antisemitisme. Antisemitische stereotypen kunnen bol staan van tegenstrijdigheden: er bestaan beelden over laffe en schlemielige joden, maar ook over joodse genieën en joden die de wereld (willen) beheersen. De afgelopen jaren heeft de harde politiek van Israël het stereotype van 'de laffe jood' naar de achtergrond gedrongen en 'de machtige jood' steviger in de verf gezet. Een belangrijke rode draad in het betoog van Gans was het onderscheid dat zij maakt tussen antisemitisme, antizionisme en kritiek op Israël. Zij noemt dit 'een fatale driehoek' en haamt erop om deze drie fenomenen te scheiden en te onderscheiden.

Kritiek op Israël is volstrekt legitiem, maar antizionisme – het verwerpen en het ontkennen van het bestaansrecht van de staat Israël – is vaak al dubieus. En antizionisme gaat over in antisemitisme als leuzen worden gehanteerd als zionisme = nazisme of Sharon = Hitler.

De beleving van de Tweede Wereldoorlog door islamitische leerlingen

Vervolgens ging Jan Durk Tuinier, werkzaam bij herinneringscentrum Fort de Bilt, samen met een collega, in op een onderzoek van de Stichting Vredeseducatie naar de beleving van de Tweede Wereldoorlog door islamitische leerlingen. Op de basisschool speelt dit nauwelijks. Het wordt pas echt duidelijk vanaf een jaar of 14, in het tweede of derde jaar van het voortgezet onderwijs. De verschillen zijn duidelijker in klassen van kinderen met een verschillende achtergrond, dan in homogene klassen. Er is een verschil

tussen kinderen die streng islamitisch zijn opgevoed en kinderen die minder streng zijn opgevoed. Leerlingen in het vmbo reageren feller dan leerlingen van havo of vwo. Docenten melden: er is veel onwetendheid onder allochtonen. Het lijkt wel of ze alleen luisteren naar moskeebroeders. En ze kennen geen of te weinig autochtonen.

Workshop 1: Op zoek naar de grens

In enkele workshops werden praktijkvoorbeelden uitgebeeld. Bijvoorbeeld: de docent komt het klaslokaal binnen. Een groepje leerlingen staat bij elkaar. De docent hoort een stuitend antisemitische opmerking en voordat hij iets kan zeggen gaat een andere leerling daar met een even grove antisemitische mop overheen. Wat moet je als docent daar erg aan vinden, en wat niet? Wanneer reageer je wel en wanneer niet? Aan de hand van cartoons en een korte film

werden de grenzen van het toelaatbare verkend.

Uit de discussie bleek dat het per school kan verschillen wat wel en niet mag. Op sommige scholen bestaan bijvoorbeeld kledingvoorschriften om zo jongeren met rechts-radical sympathieën geen kans te geven op te vallen. Anderzijds heb je natuurlijk met pubers te maken die vooral tegen de gevestigde orde zijn en dwars willen liggen. Daar moet je ook rekening mee houden.

Een docent geschiedenis die in Jordanië en Libanon les heeft gegeven, vertelde dat de omvang van de holocaust in het hele Midden-Oosten op grote schaal wordt gebagatelliseerd of ontkend. Voor islamitische kinderen heeft de term holocaust of shoah een heel andere lading dan voor autochtone leerlingen. In het Midden-Oosten worden kinderen grootgebracht met de Golfoorlog. In een filmpje over antisemitisme en vrijheid van meningsuiting zagen we Palestijnen demonstren, toen het Israëlische leger enkele steden had bezet na een serie bloedige zelfmoordaanslagen. De demonstranten dragen borden met een foto van Hitler bij zich met daarnaast een foto van premier Sharon met een Hitler-snorretje en de tekst 'Do you see any difference, because we don't'.

Ook in Nederland waren er demonstraties met hakenkruisen en de tekst: 'Palestina van nu: Holocaust'. Mag dat in Nederland? Vallen dergelijke teksten onder de vrijheid van meningsuiting of vinden de aanwezige docenten dat ze eigenlijk strafbaar zouden moeten zijn?

Enkele docenten vond het heerlijk om eindelijk eens alle argumenten te gebruiken die ze zelf dagelijks naar hun hoofd geslingerd krijgen van hun leerlingen: 'Wij hebben ook recht op vrije meningsuiting' en 'we leven in een democratisch land'. Veel leerlingen blijken hun docent ook te bestoken met spreuken uit de Koran, waar die dan vervolgens geen raad mee weet. Een docente vertelde dat haar leerlingen voortdurend op de grond spugen met de mededeling 'Het kwaad moet eruit'.

Workshop 2: Vooroordelen ter discussie in de les

Drie leraren (Nederlands, maatschappijleer en geschiedenis) van verschillende scholen vertelden hoe zij in hun klas onderwerpen als Tweede Wereldoorlog, antisemitisme en vooroordelen aan bod laten komen. Jacob, docent Nederlands in het vmbo, informeert zijn leerlingen over de holocaust door middel van proza, poëzie en film. Tachtig procent van zijn leerlingen is van islamitische origine en ze zijn behoorlijk antisemitisch. Veel leerlingen hebben nauwelijks enig besef van de Tweede Wereldoorlog. Harde confrontaties over hun uitspraken hadden een averechts effect, vandaar deze opzet in 4-vmbos:

- De leerlingen lezen allemaal het boek van Jona Oberski *Kinderjaren*.
- Ze maken een leesverslag.
- In groepjes wordt een aantal vragen beantwoord waarin het leesbegrip wordt geoefend.
- Vervolgens maken de leerlingen ICT-vragen ten behoeve van de achtergrond van het verhaal.
- Ze maken een gedicht over oorlog of holocaust.
- Klassikaal wordt een film bekeken over de Tweede Wereldoorlog. (Dit jaar was dat *De tweeling* van Tessa de Loo. Deze bleek echter aan de moeilijke kant te zijn.)
- Rond 4 mei wordt er extra aandacht aan antisemitisme besteed.

Jacob wordt helaas onvoldoende door zijn schoolmanagement gesteund. De school wil niet op een onplezierige wijze in het nieuws komen en is blij met de rust die er op dit moment heerst.

Ekrem is docent geschiedenis vmbo/havo/vwo en schoolleider op een islamitische school. Hij maakt onderscheid tussen politiek en geloof. Hij geeft les aan homogene groepen islamitische leerlingen. Antisemitische uitspraken komen op zijn school niet of nauwelijks voor. Alles is bespreekbaar en er is vrijheid van meningsuiting. Leerlingen krijgen geschiedenis uit reguliere Nederlandse geschiedenismethoden.

Ouders en leerlingen ondertekenen een statuut waarin staat dat discriminatie op school verboden is.

In de discussie volgde een aantal aanbevelingen over de aanpak van antisemitisme, zoals: afspraken maken over de kleding; orde en regels; het beleid van de school: wat doe je om het thema aan de orde te stellen; opnemen van het beleid in de schoolgids of het leerlingenstatuut; ouders en leerlingen een handtekening laten zetten dat ze tegen discriminatie zijn, et cetera.

Gideon, docent maatschappijleer in het vmbo besprak anti-joodse sentimenten bij de behandeling van actuele politieke thema's. Hij geeft les op een school met zestig procent allochtonen. Zo'n tachtig procent daarvan heeft een islamitische achtergrond. In zijn lessen maakt hij vaak gebruik van eenvoudige artikelen uit bijvoorbeeld *Spits*, *Metro* of de *Telegraaf*. Leerlingen komen soms zelf met voorbeelden en krantenknipsels. Lesdoelen zijn het oefenen van verschillende technieken zoals rollenspele, interesse ontwikkelen in de politiek en denkbeelden van andersdenkenden, het respecteren van elkaars mening en de vorming van een eigen mening. Zijn aanpak: uitdelen van de vraagstelling c.q. het krantenartikel; door nemen van de spelregels (voetbal spelregels werken goed); door het opsteken van vingers leerlingen laten reageren op de stelling of op elkaar; corrigeren van onjuistheden. (Leerlingen altijd eerst uit laten spreken.)

De complete lezing van Evelien Gans en andere informatie vind je op de website van de Anne Frank Stichting
www.annefrank.nl

De uitkomsten van het onderzoek van herinneringscentrum Fort de Bilt zijn te vinden op
www.vredeseducatie.nl

De Tweede Wereldoorlog in de schoolboeken

THEO VAN PRAAG

Tijd voor kwaliteit

De laatste tijd staan er verontrustende berichten in de krant over scholieren die docenten verhinderen les te geven over de holocaust. Ook verstoringen van de 4 mei-herdenking en groeiend antisemitisme op school haalden de voorpagina's. Hebben die jongeren dan niets op school geleerd? En moeten docenten er wel in berusten dat zij hun mond beter kunnen houden?

In dit artikel staan de resultaten van het onderzoek 'Tijd voor Kwaliteit' centraal en worden geschiedenisdocenten en methodenschrijvers opgeroepen tot actie.

Als kinderen van tien jaar de tekst lezen: 'Joden werden gedood omdat ze jood waren', dan zullen de meesten zich daarbij niets kunnen voorstellen.¹ Als er had gestaan: konijnen werden gedood omdat ze konijn waren, zou dat voor leerlingen even cryptisch zijn, maar wel zielig natuurlijk, omdat alle kinderen weten wat konijntjes zijn.

Methodes basisonderwijs besteden aandacht aan de Tweede Wereldoorlog op basis van bijvoorbeeld kerndoel 14: 'Leerlingen kennen in grote lijnen de volgende belangrijke hedendaagse en historische gebeurtenissen, verschijnselen, ontwikkelingen en personen in de geschiedenis: (...) de crisis-

jaren in Nederland en de Tweede Wereldoorlog.' Het fragment 'Joden werden gedood omdat zij jood waren' is afkomstig uit een methode voor het basisonderwijs. Zonder nadere verklaring draagt zo'n uitspraak over joden, die letterlijk de ideologie van de nazi's verwoordt, onbewust en onbedoeld bij aan een verwerpelijke beeldvorming.

In september 2003 kwam ons rapport *Tijd voor Kwaliteit* uit over de betekenis van de Tweede Wereldoorlog tot Heden in geschiedsonderwijs. Het onderzoek is verricht in opdracht van het ministerie van VWS, dat verantwoordelijk is voor (de kwaliteit van) het jeugdvoorlichtingsbeleid op dit terrein. Het maakt deel uit van een groter onderzoek dat niet alleen geschiedsonderwijs omvat, maar zich ook richt op projecten en de beleving van leerlingen van 10 tot 25 jaar van de Tweede Wereldoorlog in relatie tot het Heden (WO II-H).²

Uit eerder onderzoek blijkt dat jongeren over het algemeen weinig van de Tweede Wereldoorlog weten. Bij een onderzoek in 2001 bleek ongeveer de helft van de ondervraagde jongeren te weten dat koningin Wilhelmina het Nederlandse staats-hoofd was tijdens WO II. Ruim een derde kruiste het juiste antwoord aan bij een meerkeuzevraag over collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog. Over vooroordelen, antisemitisme, racisme en discriminatie, concepten die een bepalende rol speelden in de achtergronden, oorzaken en gevolgen van de Tweede Wereldoorlog, is weinig bekend. Dit ondanks het feit dat het ook belangrijke elementen zijn in de hedendaagse multiculturele samenleving en een rol zullen spelen bij toekomstige ontwikkelingen. De Tweede Wereldoorlog is voor veel jongeren ver verwijderd van de dagelijkse realiteit, en het is inmiddels een periode uit de vorige eeuw.

Theo van Praag is onderwijssocioloog en projectleider van Tijd voor Kwaliteit. Hij is werkzaam bij de stichtingen EDUdesk en Parel en verbonden aan de hogeschool Rotterdam, lerarenopleidingen voortgezet onderwijs.

Het onderzoek

De kernvragen voor het onderzoek *Tijd voor Kwaliteit* zijn drieërlei.

- Wat is de kwaliteit van de leermiddelen die gebruikt worden bij jeugdvoorlichting over WO II?
- Op welke manier wordt, bij de presentatie van de ontwikkelingen gedurende WO II, rekening gehouden met de toenemende diversiteit onder de jeugd?
- Hoe worden relaties gelegd naar het heden?

In relatie met deze vragen is als referentiekader voor onderzoek is gekozen voor drie inhoudelijke categorieën waarop de leermiddelen worden geanalyseerd, te weten:

- grondrechten zoals vervat in de Grondwet;
- het interculturele gehalte van leer middelen;
- criteria voor mensenrechten- en vredeseducatie.

Naast deze drie inhoudelijke categorieën zijn pedagogische en didactische criteria geformuleerd. Van deze categorieën geven we hierna enige achterliggende gedachten en concrete voorbeelden uit de onderzochte methodes.

De gekozen methodes zijn exemplarisch én representatief. Het betreft leermiddelen geschiedenis, zowel voor het basisonderwijs voor leerlingen van 10 tot 12 jaar, de basisvorming en de tweede fase havo en vwo.

Grondrechten

Het begrip 'grondrechten' wordt in de geschiedenismethodes zelden gebruikt, hoewel grondrechten in de kerndoelen basisvorming 1998 en eindtermen examenprogramma vmbo (GS/K/5-1,6,7) wel worden genoemd. In de examenprogramma's havo en vwo staat het woord niet, maar de afwezigheid ervan in methodes is toch opvallend omdat het Nationaal Comité 4 en 5 mei jaarlijks expliciet één van de grondrechten onder de aandacht brengt. Men kan stellen dat gedurende de Tweede Wereldoorlog alle mensen in Nederland grondrechten, zoals vastgelegd in de Grondwet, hebben ontbeerd. Echter enkele groeperingen binnen de samenleving waren versto-

ken van vrijwel alle grondrechten. Bij de ontwikkeling van het onderzoeksinstrumentarium speelde dit gegeven een belangrijke rol.

In de geschiedenismethodes worden van de 23 artikelen enkele met name genoemd. In vrijwel alle methodes wordt naar artikel 1 verwezen als het gaat om discriminatie wegens godsdienst. Als het gaat om de joodse bevolkingsgroep is dit een lastig toe te passen artikel, omdat de overgrote meerderheid van hen immers niet gediscrimineerd werd vanwege hun godsdienst maar omdat ze door de Duitsers (en Nederlanders) als een aparte groep in de samenleving werden beschouwd. Ook artikel 6 betreffende de vrijheid van godsdienst en vrije uitoefening van godsdienst wordt meermalen genoemd. Andere artikelen uit de grondrechten komen zelden of nooit aan bod.

De onderzochte methodes voor het basisonderwijs geven een redelijk helder beeld van grondrechten in relatie tot de Tweede Wereldoorlog. Opvallend is dat zolang het woord 'joods' als bijvoeglijk naamwoord wordt gebruikt de leerlingen zich daarbij mogelijk iets tastbaars kunnen voorstellen. In *Bij de Tijd* wordt gemeld dat joodse kinderen van school werden gestuurd (art.23) en dat joodse ambtenaren hun werk kwijt raakten (art.16). In het algemeen komen in de verhaallijnen kinderen aan het woord, wat de helderheid ten goede komt. Toch zal menig kind niet echt begrijpen wat bedoeld wordt met de zin: '... in dat rijk mochten geen joden wonen en geen zigeuners'.³ Met een voorbeeld uit *Wijzer door de tijd* openden wij dit artikel. Een zee van *Tijd* noemt veel aantastingen van grondrechten. In de methodes voor het voortgezet onderwijs worden de grondrechten veel minder aangestipt. Dat is zeker een omissie als het gaat om methodes voor de basisvorming waar kerndoel 15 over grondrechten spreekt: 'de leerlingen kunnen kenmerken noemen van een rechtsstaat en de historische en hedendaagse betekenis van grondwet en grondrechten weergeven'. In de examenprogramma's havo en vwo worden grondrechten niet genoemd.

Een enkele methode behandelt veel grondrechten, maar in de meeste blijft het achterwege. De jodenvervolgving wordt vreemd genoeg niet in alle methodes gerelateerd aan de aantasting van grondrechten, terwijl men zich kan afvragen onder welke categorie dit dan wel zou moeten vallen. Aantasting van de grondrechten in het algemeen, dat wil zeggen voor alle Nederlanders, komt voor als men de *Gleichschaltung* uiteenzet. Dit gebeurt soms expliciet.

Op de manier waarop vervolgde minderheden worden genoemd is veel af te dingen. Alleen in *Sprekend verleden* wordt correct uitgelegd wat de rassenleer van de nazi's inhield en dat etnische groepen in de wereld ongelijk werden/worden behandeld. Maar in dezelfde methode lezen we ook: '... dat blanken (het Arische ras) werden beschouwd als de beste mensen. Maar de Slavische volken in Oost-Europa en ook mensen met een niet-blanke huidskleur werden als minderwaardig gezien. Nog lager stonden Joden en zigeuners. Deze twee groepen werden als schadelijk voor de rest van de wereld gezien'.⁴

In de tweede fase, waarin zelfwerkzaamheid belangrijk is, is het ontbreken van verklaringen bij dergelijke teksten onpedagogisch en geen bijdrage aan historische kennis.

In geen enkele methode wordt uitgelegd dat 'joden' mensen zijn van diverse nationaliteiten, vergelijkbaar met katholieken en protestanten. Ook wordt geen aandacht besteed aan het feit dat 'joden' toen en nu in grote meerderheid geen godsdienstige achtergrond hebben, maar dat zij als groep door de dominante cultuur apart werden gehouden. Ook over zigeuners, homoseksuelen en Jehova's Getuigen wordt nergens helder verklaard waarom juist zij slachtoffer van de nazi-terreur waren.

Een voorbeeld van good practice troffen we aan in *Sporen* uit 1993 waarin doordacht aandacht wordt besteed aan antisemitisme en dit begrip in een historische lijn wordt geplaatst waarbij aan de hand van voorbeelden en opdrachten over discriminatie, christelijke meerderheid, 'Berufsverbote' voor joden en emancipatie inzicht wordt gegeven in de

materie.⁵ In deze uitgave uit 1993 wordt racisme duidelijk afgewezen: 'Tegenwoordig weten we dat deze rassen-theorieën niet kloppen'. In de versie uit 2000 verwerpt men racisme, maar in andere bewoordingen. Er staat 'tegenwoordig geloven de meeste mensen niet meer in die theorieën'.⁶ Daarmee worden rassentheorieën als zodanig niet expliciet als onwetenschappelijk afgewezen.

Intercultureel gehalte

In een intercultureel leermiddel wordt aandacht besteed aan de etnische en culturele diversiteit van de samenleving. In dit onderzoek wordt voornamelijk gekeken naar de rol van Nederlanders en Duitsers, en Nederlanders en joden. Belangrijk aandachtspunt is, gezien de relatie met de actualiteit, of de methodes racisme en discriminatie duidelijk afwijzen en/of leerlingen stimuleren tot kritisch onderzoek.

Gelijkwaardigheid van culturen komt nergens ter sprake, ook niet impliciet. Het gebruik van nazi-terminen als 'het joodse ras' in historische bronnen (*Pharos*) wordt niet uitgelegd of becommentarieerd.⁷ Stereotypen worden geciteerd maar niet weerlegd. 'Voor de nazi's zijn de verschillende mensenrassen niet gelijk' meldt *Bronnen* zonder verder commentaar en vervolgens wordt SS-Obergruppenführer Reinhard Heydrich als bron opgevoerd die onder meer meldt dat 'volgens de Führer joden bacteriën zijn die moeten worden uitgeroeid'.⁸ Dubieuze onderzoeken die onder het mom van rassentheorieën werden gepresenteerd, worden nergens aan de kaak gesteld. Leerlingen worden niet uitgedaagd tot een oordeel over het feit dat Russen 'dus zomaar vermoord' mogen worden. Sommige auteurs hanteren soms een etnocentrische redenering waardoor anderen, in dit geval joodse medeburgers en andere minderheden, geassocieerd worden met problemen en onbedoeld ook in een schoolboek zelf de schuld krijgen van een irrationele en inhumane ideologie. Veelzeggend is het volgende citaat uit *Sfinx*: '(...) ging Hitler zich Führer, leider

van Duitsland noemen. Hitler had het vooral op de joden gemunt, een minderheid in Duitsland. Zij werden voortdurend getreiterd, gediscrimineerd en vervolgd. (...) De gewone mensen hoorden daardoor alleen wat de nazi's wilden. Door deze propaganda gingen de mensen geloven wat de nazi's zeiden. (...) Toch waren veel mensen nog best tevreden. Hitler zorgde ervoor dat de werkloosheid daalde, legde mooie nieuwe snelwegen aan en beloofde iedereen een auto, de Volkswagen'.⁹ Het onderscheid tussen joden, gewone mensen en mensen is in strijd met artikel 1 van de grondwet. Leerlingen met een goed maar selectief geheugen zouden uit de zinsnede dat 'toch veel mensen nog best tevreden waren' een welwillende conclusie kunnen trekken met betrekking tot het Duitse nationaal-socialisme. Ook elders in *Sfinx* komen we een dergelijk 'onderscheid' tegen in de tekst *Feiten en meningen*, die vrijwel geen informatie bevat, of het moest zijn dat er verschil is tussen de joden en veel gewone Duitsers. 'Je weet dat Hitler de joden als zijn voornaamste vijanden beschouwde. Om de Duitse bevolking dat ook te laten vinden, vervalste hij de feiten. Uiteindelijk geloofden veel gewone Duitsers in deze propaganda'.¹⁰

Opvallend is nog het volgende: in alle methodes hebben we in totaal (!) ongeveer één pagina aangetroffen over de ontberingen in 1940-1945 in de (voormalige) overzeese gebiedsdelen, waarvan nog het merendeel in *Sprekend verleden en Bronnen*. Wij bevelen daarom aan dat auteurs van methodes zich veel beter oriënteren op dit deel van de vaderlandse geschiedenis en daar adequaat aandacht aan besteden.

Mensenrechten en vredeseducatie

Leerlingen hebben er belang bij dat er een veelzijdig beeld wordt gegeven van conflicten en niet enkel negatieve aspecten de boventoon voeren. Waar mogelijk dient aansluiting te worden gezocht bij hun eigen beleavingswereld. *Bronnen* constateert dat 'vrijwel iedereen die zich eerst afzijdig had gehouden, zich nu tegen de Duitsers keerde'.¹¹ Daarmee suggereert men

ten onrechte dat heel Nederland een verzetshouding aannam. Een andere methode, *Pharos*, gebruikt als bron-tekst een dubieus citaat van Ernst Nolte, een Duits historicus die aanzet heeft gegeven tot de *Historikerstreit*.¹² Bij *Sporen* is er voornamelijk aandacht voor aantallen slachtoffers. Dat geeft weinig inzicht in het aandragen van oplossingen. *Vragen aan de geschiedenis* geeft wel veel correcte informatie maar ook een etnocentrisch geladen zin als: 'meer dan andere West-Europese landen heeft Nederland geleden onder de oorlog'.¹³

Didactiek

Met het oog op het ontwikkelen van kennis en inzicht in het besef van waarden en oordeelsvermogen, is het van belang de leerstof door de leerlingen op een gevarieerde manier te laten verwerken. In de methodes voor het basisonderwijs wordt goed aangesloten bij de leefwereld van de leerlingen. Minder genuanceerd neemt de methode voor voortgezet onderwijs *Memo nazi-terminologie* zonder enige terughoudendheid over: 'niet alleen joden werden door de nazi's opgespoord en uitgeroeid: geestelijk gehandicapten, zigeuners en homoseksuelen was eenzelfde lot beschooren'.¹⁴ Als het vermoorden van mensen wordt gekarakteriseerd door het woord 'uitroeien' naar analogie van het Duitse 'ausrotten' dan is dat een voorbeeld van ongewenste taalverruwing.

In de meeste methodes worden nazi-ideologieën verbazingwekkend weinig kritisch doorgegeven en zodoende mogelijk versterkt. Immers wat in een schoolboek staat is de waarheid! Met andere woorden: auteurs dienen zich goed rekenschap te geven van de bronnen (en illustraties!) die men gebruikt en vooral hoe men deze bronnen didactisch verantwoord toepast. Menige ondoordacht gebruikte bron kan dienen als potentieel startpunt én bron van racisme, discriminatie en antisemitisme. Auteurs wekken soms de indruk weinig inlevingsvermogen te hebben; maar zij verwachten die gevoeligheid wel van hun lezers.

Eén opdracht in *Sfinx* die wat ons betreft de fatsoensnormen heeft overschreden, luidt als volgt: 'Stel je

voor dat het 1942 is. Jij krijgt opdracht binnen een uur naar de markt van je woonplaats te gaan. Je wordt van daar getransporteerd naar het doorgangskamp Westerbork. De Duitse officier heeft gezegd dat je een tas met spullen mee mag nemen. Bedenk wat je in die ene tas zou doen. Welke tien spullen neem je mee en leg uit waarom die tien.² 15

Wat kan de doelstelling zijn van de schoolboekenschrijver die deze opdracht bedenkt? Een oriëntatie naar de vernietigingskampen Auschwitz en Sobibor met het Nederlands Auschwitz-comité zou wellicht de belevingswereld van de auteur(s) kunnen sensibiliseren. Wij zijn overigens benieuwd welke tien spullen de auteurs zelf in hun tasje zouden doen.

Ook bij illustraties plaatsen wij kanttekeningen. Veel foto's zijn destijds gemaakt voor propagandadoeleinden. Dat betekent dat we een nazi meestal zien zoals nazi's dat wensten: als de overwinnaar, groot, sterk, imposant, van onderaf opgenomen, streng maar ook als ontspannen kindervriend. Hitler in de eerste plaats. Joden worden altijd afgebeeld als stakkerige tragische mensen met davidsterren, meestal in lopen, ongewassen, armoedig en uitgemergd. Joodse kinderen komen nauwelijks in beeld. Leden van andere minderheidsgroepen komen we nooit tegen. In *Bronnen, geschiedenis voor 3V* staat een grove aantasting van fatsoensnormen en menselijke waardigheid. Het is een foto van Auschwitz, waar men in een kuil honderden rommelig door elkaar gegooide, uitgemergde lijken ziet liggen. Het onderschrift luidt: 'bron 2.36 Auschwitz, net na de bevrijding van het kamp; februari 1945'. Vraag: 'Hoe denken de Nederlanders na de oorlog over de Duitsers?' Let wel, dit staat in een hoofdstukje over de toenadering tussen Nederland en Duitsland.¹⁶

Onze aanbevelingen aan vormgevers en beeldredacteuren zijn dan ook duidelijk: let op de samenhang en de functie bij de keuze van citaten, illustraties, bijschriften bij illustraties en bronnen opdat er geen onbedoelde, discriminerende samenhang ontstaat.

Update van kerndoelen

De huidige multiculturele samenleving heeft een eeuwenoude geschiedenis, maar de basis voor vele kenmerken van nu zijn gelegd in de twintigste eeuw. Kennis over de achtergronden, oorzaken en gevolgen van de Tweede Wereldoorlog zijn voor onze huidige samenleving van groot belang. De periode 1940-1945 is nog steeds een belangrijk ijkpunt als het gaat om goed en fout, een dilemma dat steeds weer in de belangstelling staat. De roep vanuit de politiek om te komen tot herijking van normen en waarden is daarvan een exponent. De prominente aanwezigheid van deze oorlog in het publieke discours en de openbare ruimte in de vorm van herinneringstekens, monumenten en publicaties, kan volgens historicus Frank van Vree worden opgevat als een aanwijzing dat deze geschiedenis is uitgegroeid tot het belangrijkste politieke en morele richtpunt in de hedendaagse cultuur. Het is daarom belangrijk dat jongeren lering trekken uit de ontwikkelingen die voorafgingen aan de Tweede Wereldoorlog, en uit de gebeurtenissen tijdens en na de oorlog en vervolgens relaties weten te leggen naar het heden.

In de samenleving is het in de eerste plaats de verantwoordelijkheid van de overheid om informatie over de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust door te geven, juist omdat een groeiend aantal leerlingen niet vanuit de eigen familiegeschiedenis er kennis van heeft. Het is té belangrijk dit aan de goede wil van geschiedenisdocenten over te laten.

Wel kunnen docenten alert(er) zijn en moeten zij zonder angst hun vak uitoefenen, omdat de discriminatie, racisme en antisemitisme actuele verschijnselen zijn en ook daarom gekoppeld dienen te worden aan onze geschiedenis.

Het is belangrijk dat geschiedenisdocenten zich – al of niet georganiseerd – hiervoor wenden tot de taakgroep vernieuwing basisvorming, maar het gaat om meer, namelijk om geschiedenisonderwijs vanaf de basisschool tot en met vwo, dus de aanbevelingen van de commissie-De Rooij. Alle geschiedenisdidactici moeten, zoals in de kerndoelen staat, vanaf nu Holocaust-educatie gaan gebrui-

ken, ook al geven veel huidige methodes (gelukkig niet alle) daarvoor duidelijk onvoldoende informatie. Daarom moeten er (in elk geval op dit punt) betere schoolboeken komen.

Wij pleiten daarom voor een belangrijke update van de kerndoelen juist met het oog op de veranderende multiculturele samenleving! De bestaande kerndoelen blijken onvoldoende. Bij de update is het zeer gewenst goed te letten op de inhoudelijke kwaliteit van de leermiddelen.

Noten

- 1 *Wijzer door de Tijd*. Geschiedenismethode voor de basisschool, groep 7/8, 30.
- 2 De drie hoofddoelstellingen van het jeugdvoorlichtingsbeleid zijn kortweg geformuleerd:
Jongeren wijzen op de gevaren van hedendaagse ontwikkelingen in hun leefomgeving, die herinneren aan bepaalde gebeurtenissen van de Tweede Wereldoorlog.
Jongeren wijzen op de historische achtergrond van 4 en 5 mei; het motief schetsen van de jaarlijkse herdenking en viering; de betrokkenheid van jongeren activeren.
Bij jongeren begrip kweken voor de slachtoffers van geweld tijdens de Tweede Wereldoorlog en voor actuele geweldsgetroffenen (asielzoekers).
- 3 *Bij de Tijd*. Basisschool, groep 6/7, 89.
- 4 *Sprekend Verleden*, geschiedenis voor de basisvorming 3, 7.
- 5 *Sporen* 1993, Geschiedenis voor de onderbouw 3, 36.
- 6 *Sporen* 2000, Geschiedenis voor de onderbouw 3, 120.
- 7 *Pharos*, VWO-gemeenschappelijk deel Themaboek, 53. *Pharos*, Themaboek VWO, 315.
- 8 *Bronnen*, geschiedenis voor 2 (i)VBO, 56. *Bronnen*, geschiedenis voor 2 (i)VBO, werkboek, 56.
- 9 *Sfinx*, geschiedenis voor de basisvorming 3hv, leesboek, 53.
- 10 *Sfinx*, geschiedenis voor de basisvorming 3hv, leesboek, 60.
- 11 *Bronnen*, voor 2 (i)VBO, 37.
- 12 *Pharos*, VWO-gemeenschappelijk deel Themaboek, 120.
- 13 *Vragen aan de geschiedenis* 3 VBO/Mavo, 127.
- 14 *MeMo*, handboek 3 mavo/havo hfst. 5.
- 15 *Sfinx*, geschiedenis voor de basisvorming 3hv, leesboek/werkboek, 63-64.
- 16 *Bronnen*, voor 2 (i)VBO, 60.
Bronnen, voor 3V, werkboek, 39.

A BIG-HEARTED, CROWD-PLEASING
DRAMATIC COMEDY...
'GOOD BYE LENIN!' IS A TREAT FOR
AUDS OF ALL NATIONS VARIETY

DANIEL BRÜHL
KATRIN SASS

GOOD BYE LENIN!

Kleioskoop

TON VAN ZEELAND

Regie Wolfgang Becker,
script Bernd Lichtenberg en
Wolfgang Becker.
Duitsland 2003,
118 minuten.

Regisseur Wolfgang Becker (Westfalen 1954) heeft zichzelf met *Good bye, Lenin* opnieuw overtroffen. Al verschillende keren is hij in de prijzen gevallen en bekroond. *Good bye, Lenin* is weer een mijlpaal! In Duitsland gingen meer dan zes miljoen mensen naar de bioscoop. Een ongekend succes. Zowel in het voormalige Oost-Duitsland als in de 'oude' Bondsrepubliek trok de film maandenlang volle zalen. Voor velen bracht de film het DDR-verleden (weer) dichtbij. Al die verschillende gezichten van de DDR-geschiedenis!

Het verhaal draait rond de 21-jarige hoofdpersoon Alex – een overtuigende rol van Daniel Brühl. Kort voor de val van de Berlijnse muur in 1989, raakt de moeder van Alex (Katrin Sass) in coma. Ze maakt die gebeurtenis niet bewust mee. Als zij na acht maanden ontwaakt, is zij zo zwak dat alle opwinding fataal kan

zijn. Er rest Alex niets anders dan een schijn-DDR te creëren op de kleine 79 m² van de 'Plattenbau-woning' van de familie.

Hilarische maar vaak ook ontroerende situaties zijn het gevolg. Alex bootst met een vriend bijvoorbeeld het DDR-tv-nieuws na om een Coca-Cola-reclame te verklaren, die zijn moeder per ongeluk heeft gezien. Ook voor de andere dagelijkse tv-uitzendingen moet de video te pas komen. Als actief burger hecht moeder aan DDR-producten, zodat de verpakkingen moeten worden gevuld met West-producten om de zieke moeder haar illusie niet te ontnemen.

Dit alles blijkt erg lastig vol te houden, zeker als moeder zich weer meer voor de buitenwereld begint te interesseren en op een gegeven moment zelfs naar buiten gaat. Alex en zijn vriendin Lara (Chulpan Khamatova) hebben er de handen vol aan.

Good bye, Lenin geeft een ontroerend beeld van de DDR-maatschappij in verval. De film verbeeldt heel treffend de voor de meeste mensen veel te snelle veranderingen, laat zien hoe de oude DDR-waarden, producten en geschiedenis worden afgezworen, maar het verleden tegelijkertijd ook wordt omarmd. Het vervult de kijker soms met melancholische gevoelens, maar ook met verbazing. Geen moment is de film echter ongeloofwaardig, zelfs niet als er een metershoog bronzen Lenin-beeld door de Berlijnse lucht zweeft. Het krijgt in

de context van de film zelfs iets symbolisch.

De film heeft in Duitsland vele gesprekken weer op gang gebracht. De menselijke maat waarin de geschiedenis wordt weergegeven, was blijkbaar voor meer dan zes miljoen West- en Oost-Duitsers reden om de film te gaan zien. Hierdoor heeft die ongetwijfeld invloed op het Duitse denken over de DDR. Want de vele jongeren die de DDR nauwelijks bewust hebben meegemaakt, krijgen eindelijk eens een niet-afwijzend en niet-verheerlijkend beeld voorgeschoteld. Politiek en heldhaftigheid spelen slechts een marginale rol en worden kritisch benaderd.

Niet alleen als historische film is *Good bye, Lenin* geslaagd. De makers trekken de kijker in een wereld van schijn en werkelijkheid. Die wereld kan de DDR zijn geweest!

Ook als speelfilm voldoet *Good bye, Lenin* ruimschoots aan de eisen. Romantiek, humor en bittere ernst, leven en dood worden op overtuigende wijze gespeeld en in beeld gebracht. De film is amusant en interessant, de volle 118 minuten een buitengewoon boeiende belevenis. Daarna blijven de twijfels en de gedachten: aan de DDR, aan Alex, aan zijn moeder – en gelukkig niet aan Lenin en zijn kornuiten.

'Good bye, Lenin' draait vanaf 13 november in de Nederlandse filmhuizen.

Historicus Ton van Zeeland is werkzaam bij de Nederlandse ambassade in Berlijn.

Boeken

ZOJUIST VERSCHENEN

Marjane Satrapi maakte als jong meisje in Irak de revolutie van 1979 mee, de verdrijving van de sjah en de vestiging van de islamitische republiek onder Khomeiny. De gevolgen zijn voor de jonge Marjane duidelijk merkbaar: oude vrienden, burens en familieleden vertrouwen elkaar niet meer en kunnen je verraden aan de islamitische garde.

Tijdelijk verenigt de oorlog met Irak de Iraniers weer. Maar Marjane komt steeds vaker in aanvaring met het gezag. Haar ouders moeten een oplossing zoeken.

In *Persepolis* heeft zij haar jeugd in een stripverhaal opgetekend. *Persepolis I en II*. Atlas, ieder deel € 13,50. (Deel III en IV volgen in de loop van 2004).

Amerika begint een probleem te worden. Tientallen jaren vormde het een stabiele factor voor Europa in de Koude Oorlog, maar nu die voorbij is, dreigt het evenwicht zoek te raken. Met het beeld van de 'as van het kwaad' hebben de Verenigde Staten zichzelf een vrijbrief gegeven om op te treden als politieagent van de wereld. Dat dit niet goed kan gaan, omdat de wereld te groot is om door één land gedomineerd te worden, is de strekking van Emanuel Todds nieuwste boek, *Wereldmacht. Essay over het verval van het Amerikaanse systeem*.

Bert Bakker, € 19,95

Een vreselijk periode uit de geschiedenis van Den Haag is opgetekend door Wally de Lang in *Slotakkoord der kinderjaren. Herinneringen aan het Joodsch Lyceum Fischerstraat. Den Haag 1941-1943*. Met veel kunst- en vliegwerk is in de beginjaren van de bezetting het onderwijs aan joodse kinderen in Den Haag draaiende gehouden. Intimidatie en deportatie bepaalden het schoolleven. Met herinneringen van ooggetuigen, dagboekfragmenten en historisch onderzoek is een aangrijpende episode van het Haagse joodse leven beschreven.

Het boek is te bestellen door € 19,50 over te maken op

postbankrekening 9314211 van de Stichting Voormalig Joodsch Lyceum Fischerstraat, Amsterdam. In Den Haag en omgeving ook in de boekhandel.

George Naporra, een boerenzoon uit Oost-Pruisen, schreef tweehonderdvijftig jaar geleden zijn levensverhaal op: na zijn schooltijd en een reeks mislukte baantjes monsterde hij aan bij de VOC. Vier jaar lang diende hij de Heren Zeventien, waarna hij zich in Dantzig vestigde. Roelof van Gelder ontdekte Naporra's handschrift en onderzocht in archieven in Nederland, Duitsland en Polen zijn denk- en leefwereld. Daarmee heeft hij Naporra weer tot leven weten te wekken.

Naporra's omweg. Het leven van een VOC-matroos (1731-1793). Atlas, € 34,90.

Een facsimile-uitgave van een rekenboek dat in 1828 door het Leidse genootschap Mathesis Scientiarum Genitrix werd uitgegeven. In de inleiding wordt uitvoerig ingegaan op de cultuur- en onderwijshistorische context. *Rekenmeesters I. Grondbeginselen der rekenkunde*, ingeleid door Danny Beckers en Harm Jan Smid. Verloren, € 16,-.

Ulbe Bosma en Remco Raben schreven een geschiedenis van de Nederlandse koloniale samenlevingen in Azië vanaf de allereerste ontmoetingen tussen Europeanen en Aziaten tot aan het begin van de twintigste eeuw. Het perspectief van de auteurs is ongewoon en vernieuwend. Hun boek is vooral een relaas geworden van gewone Indische mensen, in de ruimste zin van het woord: zij die in Indië hun thuis hadden of het daar vonden. Dit Indië was een wereld waarin koloniale bestuurders en reizigers uit Europa passanten waren. *De oude Indische wereld 1500-1920*. Bert Bakker, € 25,-.

Carl Heller zette zijn belevenissen tijdens de Grote Oorlog op papier. Heller woonde en werkte in 1914 in

Nederland, maar als Duitser werd hij toch opgeroepen voor het leger. Zijn relaas heeft geen enkele literaire pretentie, maar raakt de lezer toch tot op het bot. J.H.J. Andriessen (red.), *De oorlogsbrieven van Unter-offizier Carl Heller. Geschreven tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Aspekt, € 23,-.

Met de biografie van Corry Tendeloo schreef Anneke Linders het levensverhaal van een feministe die tussen de twee feministische golven heeft gestaan en die haar finest hour beleefde toen de Tweede Kamer haar motie aannam waarin de handelingsonbekwaamheid van gehuwde vrouwen en het arbeidsverbod voor huwende en gehuwde ambtenaressen werd afgeschaft. *'Frappez, frappez toujours'. N. S. Tendeloo (1897-1956) en het feminisme in haar tijd*. Verloren, € 25,-.

Kees van der Wiel schreef een boekje voor iedereen die onderzoek wil doen naar personen in het verleden. Met daarin een uiteenzetting van de stappen van onderzoek tot publicatie, een uitwerking van drie concrete voorbeelden en tenslotte een lijst van nuttige bronnen en adressen. *Op zoek naar een biografisch portret in het verleden. Handleiding voor historisch biografisch onderzoek*. Verloren, € 11,-.

In 1653 verging het VOC-schip de *Sperwer* voor de kust van Korea. De koning van dat land besloot de zesendertig overlevenden levenslang vast te houden in zijn rijk. Voorzien van voedsel en onderdak en met beperkte bewegingsvrijheid moesten de Nederlanders zich schikken in hun lot. Na dertien jaar slaagden acht van hen erin om met een nauwelijks zeewaardig scheepje Japan te bereiken. Het verslag van hun avonturen, geschreven door Hendrik Hamel, raakte in korte tijd onder een

groot publiek verspreid en was lang de enige bron over Korea. In *De wereld van Hendrik Hamel. Nederland en Korea in de zeventiende eeuw*, onder redactie van Vibeke Roeper en Boudewijn Walraven, wordt het Journael van Hendrik Hamel voor het eerst in zijn geheel in modern Nederlands gepubliceerd. SUN, € 19,50.

Van Ronald Prud'homme van Reine de biografie van Piet Hein. Zijn duik in de bronnen haalde nieuwe gegevens boven water met betrekking tot deze man, die eigenlijk alleen bekend is om zijn verovering van de Spaanse retourvloot beladen met zilver in 9 september 1628. *Admiraal Zilvervloot. Biografie van Piet Hein*, De Arbeiderspers, € 19,95.

Met alle geweld. Botsingen en tegenstellingen in burgerlijk Nederland, onder redactie Conny Kristel (eind-red.), Evelien Gans, Johannes Houwink ten Cate, Guus Meershoek en Peter Romijn. Een groot aantal historici gaat in op botsingen en conflicten van de laatste drie eeuwen. Deze interessante artikelenbundel is opgedragen aan J.C.H. Blom bij zijn zestigste verjaardag. Uitgeverij Balans. € 30,-.

En ten slotte verscheen begin november *Het einde van het jodendom. Kritische beschouwingen over holocaust, jodendom en Israël* van Hajo G. Meijer, een bundel essays over gevoelige onderwerpen als de houding van Israël tegenover de Palestijnen, de ondergang van de joodse cultuur en oud en nieuw antisemitisme. De auteur, zelf slachtoffer van de vervolging, schopt tegen heel wat heilige huisjes. Vassallucci, € 15,95.

Hans Pols

HOOGSTE TIJD VOOR ZELFONDERZOEK

Bernard Lewis, *Wat is er misgegaan? De betrekkingen tussen het Westen en het Midden-Oosten* (Arbeiders Pers: Amsterdam 2002), 204 blz, € 17,75.

Het kan raar lopen; enige jaren geleden nog moesten wij in onze examenklassen de toen algemeen aanvaarde stelling onderwijzen dat het Westen zwaar schatplichtig was aan de Arabische wereld; niet alleen had zij ons de klassieke beschaving doorgegeven, maar de Arabieren hadden die beschaving ook verrijkt. En in diezelfde tijd wezen pleitbezorgers van de multiculturele samenleving onophoudelijk op wat wij wel niet van onze Marokkaanse en Turkse buren konden leren en werd Frits Bolkenstein *bruin* gemaakt omdat hij waarschuwde voor de gevolgen van de

aanwas van het aantal islamieten in ons land. Inmiddels mag Paul Cliteur in *Vrij Nederland* beweren dat de Arabieren niet meer dan magazijnbedienden waren; pas in handen van de humanisten is de klassieke erfenis weer gaan leven. En tuimelt iedereen nu over elkaar heen om te kunnen vertellen hoe achterlijk de cultuur van het Midden-Oosten is en eigenlijk altijd is geweest. Daarmee illustreerend hoe het gesteld is met de veel geroemde kritische geest van de westerling in het algemeen en die van de Nederlander in het bijzonder.

Interessanter dan de door de waan van de dag gedomineerde publieke opinie hier, is de vraag naar wat daar, in de islamitische wereld, echt aan de hand is. Wat valt er werkelijk te zeggen over het niveau van de islamitische bescha-

ving in het verleden, is zij werkelijk achterop geraakt en als dat zo is, wat zijn dan de interne en externe factoren die de achteruitgang hebben veroorzaakt?

Bernard Lewis, emeritus hoogleraar aan Princeton University en de nestor van de studie van het Midden-Oosten in de Verenigde Staten, is heel duidelijk: de islamitische wereld kende in de Middeleeuwen een hoogstaande cultuur. In *Wat is er misgegaan?* zoekt hij in die cultuur naar een antwoord op de vraag hoe de islamitische wereld achterop kon raken.

In de loop van de twintigste eeuw werd het voor iedereen duidelijk dat de islamitische wereld, die in de Middeleeuwen een voor de christelijke wereld ongekennde mate van vrijheid, wetenschappelijke kennis en economische ontwikkeling kende, hopeloos achterop was geraakt. Pogingen om de islamitische wereld, die arm, zwak en onderontwikkeld was geworden, op militair, economisch en politiek terrein te moderniseren waren op even zovele mislukkingen uitgelopen: haar legers waren verslagen, haar economieën werden corrupt en afhankelijk van de export van één grondstof die bovendien veelal gewonnen en verwerkt werd door westerse bedrijven. Haar regimes bleken alleen modern in de middelen die werden gebruikt om de bevolking te onderdrukken. Bovendien waren het niet langer alleen westerse landen die de islamitische landen voorbij hadden gestreefd, links en rechts haalden ook de nieuwe Aziatische economieën de Arabische landen in.

Achtereenvolgens krijgen de Mongolen, de Turken – die op hun beurt de Arabieren de schuld van hun teruggang gaven – de Engelsen en de Fransen, de Amerikanen en de joden de schuld van dit alles. Overtuigend is dit niet: de dominantie van deze volken lijkt mij niet de oorzaak maar een gevolg van de zwakte van de islamitische wereld.

Overigens is Lewis van mening dat het huidige antisemitisme in de Arabische wereld een tamelijk nieuw verschijnsel is. Lange tijd overheersten alleen minachting en geringschatting voor de jood de wereld van de islam. Het Westen, met name Nazi-Duitsland, bracht in de tijd van het ontstaan van het Palestijnse conflict het kwalijke virus van het antisemitisme naar het Midden-Oosten over. De onmacht van de Arabische wereld tegenover de staat Israël vormde de kweekvijver waarin het kon groeien.

Vaak hoor je dat het niet zozeer de neergang van het Midden-Oosten als wel de opkomst van het Westen is geweest, die de verhouding tussen beide werelden op haar kop heeft gezet. Maar dan blijft het de vraag waarom de ontdekkingsreizen vanuit Spaanse en Portugese havens plaatsvonden en niet vanuit Noord-Afrikaanse en waarom de wetenschappelijke revolutie in West-Europa begon en niet in het Midden-Oosten.

De islam zelf wijst Lewis als verklaring van de achterstand af; hoe kan een godsdienst die in de Middeleeuwen voor een bloeiende cultuur zorgde, na die tijd een stagnerende factor zijn geworden? Meer hout snijdt waarschijnlijk de verklaring waarin de plaats van de godsdienst en de professionele vertegenwoordigers daarvan in het politieke leven betrokken worden. In de islamitische wereld is het nooit tot een scheiding van kerk en staat gekomen en zijn de vrou-

wen naar een inferieure positie in de maatschappij verdronken. Daardoor heeft zich geen burgerij in het Midden-Oosten kunnen ontwikkelen die met seculiere wetten dynamiek in de samenleving kon brengen en werden de eerste jaren van de opvoeding van kinderen toevertrouwd aan analfabete en onderdrukte moeders. Heel wat menselijk talent – en niet in de laatste plaats dat van vrouwen – is daarmee verloren gegaan.

In de islamitische wereld heeft zich ook, als gevolg van de uitblijvende secularisering, nooit een moderne, objectieve indeling van tijd en ruimte ontwikkeld. Zo bleef de klok, in een tijd dat zij het leven in de Westerse wereld al lang ordende, een ongebruikt fenomeen. En als uiteindelijk moderne werktuigen in het Midden-Oosten worden geïntroduceerd, is er geen sprake van een culturele verandering, maar slecht van een oppervlakkige verwesterlijking. Wat nuttig leek nam men van de ongelovigen over, maar enige aandacht aan hun absurde denkbbeelden werd niet besteed.

Lewis eindigt met de voorspelling dat als de islamitische wereld zich niet kan bevrijden van de neerwaartse spiraal van wrok, haat, woede en zelfmedelijden en zich niet aan een kritisch zelfonderzoek wil onderwerpen, het zelfmoordcommando wel eens de metafoor zou kunnen worden voor de hele regio.

Hans Pols

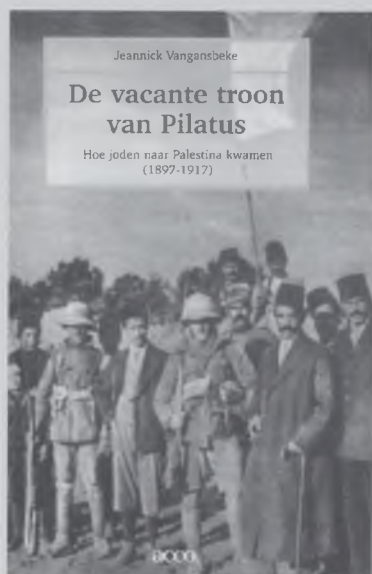
HERZL EN HET ZIONISME

Jeannick Vangansbeke, *De vacante troon van Pilatus. Hoe joden naar Palestina kwamen (1897-1917)* (Acco: Leuven 2003), 105 blz., prijs € 18,-.

De Vlaamse historicus en docent Jeannick Vangansbeke beschrijft in dit boekje de eerste twintig jaar van de joodse immigratie naar Palestina in de moderne tijd. Hij hangt die grotendeels op aan een vluchtige levensbeschrijving van de vader van het zionisme, Theodor Herzl.

De Dreyfus-affaire vormde zoals bekend een beslissend keerpunt in diens leven. Het joodse volk zou de uitdaging van het antisemitisme moeten aannemen en zich niet langer moeten laten intimideren. Een eigen staat was het antwoord. Herzl schreef niet alleen *Der Judenstaat*, maar voerde ook een actieve lobby, onder meer bij de Ottomaanse sultan, totdat zijn vroege dood in 1904 het werk afbrak. Inmiddels arriveerden er al groepjes Russische joden in Palestina.

Vangansbeke heeft getracht Herzl en de vroege zionisten te verklaren in de context van het modern imperialisme. In 1903 neigde Herzl ertoe in te gaan op het Britse aanbod om Oeganda/Kenia als woonplaats voor bedreigde joden te accepteren, maar de zionistische beweging floot hem terug. Ook wordt aandacht besteed aan zionistische activisten van het tweede plan, zoals Israël Zangwill, bekend van het toneelstuk *Melting Pot* (over Amerika als immigratieland) en uitvinder van de veelal aan Herzl toegeschreven slogan '*Een land zonder volk voor een volk zonder land*'. Ten slotte gaat Vangansbeke in op de manier waarop de Balfourverklaring uit 1917 twee jaar nadien op de vredesconferentie van Versailles een rol speelde in de besluitvorming. Daar lagen vele andere belangen op tafel,

met name de imperiale van Frankrijk en Engeland. De uitslag is bekend: de mandaatregeling die kwaad bloed zette bij de Arabieren.

'En de oorlog die aan alle oorlogen een einde zou maken leidde tot een vrede die aan alle vrede in het Midden-Oosten een einde heeft gemaakt...'

Een onderbelicht aspect is het Britse antisemitisme: Vangansbeke haalt diverse auteurs aan die erop wijzen dat de Britse machthebbers de joden beschouwden als lieden die aan de touwtjes van de wereldgeschiedenis

trokken, die kon je dus maar beter afkopen met een stukje land.

Vangansbeke concludeert dat het noodzakelijk is de geschiedenis van Palestina te zien in het kader van de algemene historische ontwikkelingen van de eerste twee decennia van de twintigste eeuw: imperialisme, Europees nationalisme, raciale vooroordelen, revolutie in Rusland...

Het is jammer dat hij zijn stellingen in dermate warrig en jargonesk proza heeft verrat, dat de lezer meermalen het spoor bijster raakt. Ook permittiert hij zich enkele onnavolgbare acrobatische buitelingen met betrekking tot de chronologie (Herzl die zich keert tegen het een 'fascistische' stroming binnen het zionisme, die weer bestaat uit bewonderaars van Atatürk, 24). Enige noodzakelijke sfeer-tekening, bijvoorbeeld de simpele mededeling dat Herzl geboren werd in Boedapest en studeerde in Wenen, blijft achterwege. Je moet wel erg ingewijd zijn in de problematiek om te raden wat nu de pointe is van Vangansbekes betoog. Op zijn best is het een aselechte weergave van wat andere auteurs, onder wie de *New Historians*, hebben geponeerd over de begintijd van het zionisme.

Jan van Oudheusden

EEN MOSLIM-COMPLOT?

Emerson Vermaat, 'Het is allemaal de schuld van Joden en Amerikanen!' Anti-Amerikanisme, anti-zionisme en anti-semitisme (Aspekt: Soesterberg 2003), 144 blz., prijs € 14,98.

De journalist Emerson Vermaat (van o.a. Twee Vandaag) ergerde zich groen en geel aan de uitspraken van Greta Duisenberg over de kwalijke politiek van Israël en over de joodse lobby in Amerika. Wordt het antisemitisme steeds meer salonfähig? zo vroeg hij zich af, en hij schreef een boekje, dat pretendeert een nieuw en verontrustend verschijnsel bloot te leggen: dat het tegenwoordig vrij prijs-schieten is op Israël, en het modieus en politiek correct is om het onrecht te benadrukken dat de Palestijnen is aangedaan.

Vermaat heeft in zijn notitieboekje nauwkeurig bijgehouden hoe vaak Israël over de hekel gaat en welke samen-zweringstheorieën de ronde doen, bijvoorbeeld dat de CIA en de Mossad achter de 11-september-aanslagen zaten. Hij noteert uitspraken van radicale imams (*'christenen en joden moet de keel worden doorgesneden'*) en citeert gegevens over het moeizame integratieproces van allochtonen en de sterke groei van het aantal moslims in Nederland. Hij vermeldt hoge oplages voor Arabische herdrukken van *Mein Kampf* en de *Protocollen van de Wijzen van Zion* en wijst op de weerklink van de ontkenningen van de holocaust. *'Had Hitler al die joden maar vergast!'* hoor je in de Gazastrook. *'Dood aan Israël!'* stond op spandoeken van woedende moslims in Amsterdam, Antwerpen en Parijs. Bij demonstraties waren er ouders die hun kinderen uitdosten als Palestijnse zelfmoordterroristen, compleet met namaakexplosieven. Voorbeelden die er niet om liegen.

Het is jammer dat de zorg om het groeiend antisemitisme en anti-Amerikanisme tot dusver kennelijk geen klinkender spreekbuis heeft gevonden dan dit boekje van Vermaat. De auteur laat zich namelijk te vaak meeslepen door persoonlijke afkeer en rancune (naast Greta Duisenberg ook jegens Willem Oltmans, Marcel van Dam en Maarten van Rossem); hij combineert op al te gemakkelijke wijze allerhande uiteenlopende fenomenen uit Nederland, Afghanistan, de Balkan en het Midden-

Oosten. De argeloze lezer zou echt gaan geloven aan het bestaan van een groot internationaal moslimcomplot. Daarnaast wordt zijn boekje ontsierd door slordigheden (*peace in our time* van Chamberlain in 1939 in plaats van 1938; Mohammeds executie van joden in Medina in 827 in plaats van 627), taalfouten ('geloochenstraf'; 'peilers') en storende typfouten. Het boekje draagt alle

sporen van haastig speurwerk, het aan elkaar plakken van citaten, vluchtig bijeengegrist uit Vermaats knipselmap, zonder diepgang of analyse. De historische uitweidingen (over het verleden van Irak en over een dubieuze rol van Arafat bij een moordzaak in de jaren zeventig) maken het betoog niet consistent.

Dat antizionisme en antisemitisme herleven lijkt evident; eveneens dat het helaas steeds moeilijker wordt een beroep te doen op de shoah zonder meteen voor Israël-vriend door te gaan. Deze ontwikkelingen baren velen zorgen en de zaak verdient dan ook betere advocaten.

Jan van Oudheusden

KOLONIALISME EN IMPERIALISME

H.L. Wesseling, *Europa's koloniale eeuw. De koloniale rijken in de negentiende eeuw, 1815-1919* (Bert Bakker: Amsterdam 2003), 397 blz., prijs € 24,95 (paperback), € 32,50 (gebonden).

Het is lang geleden (Bartstra?) dat het wereldwijde verschijnsel van het Europese kolonialisme in Azië, Afrika en elders het expliciete onderwerp is geweest van een oorspronkelijk Nederlandstalig geschiedwerk. Maar nu is er het magnum opus van de Leidse emeritus-hoogleraar Wesseling. Wie indertijd diens *Verdeel en heers* heeft gelezen, herleidde relaas over de koloniale opdeling van Afrika, weet dat Wesseling beschikt over de gave om een inge-

wikkelde geschiedenis helder en meeslepend te vertellen. In *Europa's koloniale eeuw* pakt Wesseling de zaken veel breder aan: niet alleen Afrika, maar de hele wereld buiten Europa vormt zijn aandachtsterrein. Hij begint met een uitvoerige voorgeschiedenis vanaf Columbus en hij behandelt de uiteenlopende factoren en motieven die leidden tot de Europese wedloop om koloniën: economische voordelen, machtspolitiek, zendingsijver. Vervolgens zet hij als een rasverteller uiteen hoe het proces van kolonialisering ingreep in de landen van Afrika, Azië en Oceanië.

Wesseling heeft een scherp oog voor de zeer uiteenlopende typen van kolonialisme. Hij maakt onderscheid tussen de periodes voor en na 1870; het 'moderne imperialisme' van na 1870 was veel agressiever en er namen veel meer Europese landen aan deel. Hij streeft ernaar de lezer over werkelijk alle aspecten van het kolonialisme in te lichten: de bestuursstructuur, de groei van de wereldhandel, de opleiding van koloniale ambtenaren, de pioniers en veroveraars, de ingrepen in de inheemse culturen, de manier waarop een kolonie economisch werd geëxploiteerd, het inheemse verzet en nog veel meer. Hij besluit zijn boek met een voorzichtige winst- en verliesrekening.

Europa's koloniale eeuw is streng gestructureerd; de bondigheid heeft het grote voordeel van overzichtelijkheid; wel maakt zij dat Wesseling lang niet zo vaak als in *Verdeel en heers* eens lekker hilarisch kan uitpakken over allerhande excentrieke figuren en exotische verschijnselen. Toch blijft voldoende ruimte voor pittige anekdotiek. Wist u dat de Fransen ooit ervan hebben gedroomd de Sahara onder water te zetten? Dat Jan van Riebeeck serieus overwoog een aantal zwarte Senegalezen naar Denemarken over te brengen om te kijken hoe lang het zou duren voor ze weer wit en dus beschaafd konden worden? Dat in 1845 een zeekapitein een tienjarige negerjongen aanbod aan de Antwerpse dierenruimte? Dat er in de slag bij Adowa (1896) niet minder

dan zesduizend Italianen sneuvelden? Zo kan de docent met gemak wel honderd interessante en saillante details aantreffen die de geschiedenisles kunnen verlevendigen.

Jammer alleen van enkele slordigheden: Alexander de Grote stond niet in het jaar 362 aan de Indus; Manhattan werd niet voor zestig dollar maar voor zestig gulden van de indianen gekocht. Dit zijn maar 'peanuts': het boek verdient een brede lezerskring en beslist ook een plaatsje in elke schoolbibliotheek.

Jan van Oudheusden

VOOR REISLUSTIGE DOCENTEN

Marco Baars, *Nostalgische reis door modern Indonesië* (uitg. Tirion, Baarn 2002), 148 blz., prijs € 14,90.

Marco Baars is geschiedenisdocent aan het Lek- en Lingecollege te Culemborg, en daarnaast een hartstochtelijk globetrotter. Het moet een genoeg zijn om les te krijgen van zo'n verhalenvertellende geschiedenisdocent, die de wereld in zijn ransel draagt. In *Nostalgische reis door modern Indonesië* doet hij verslag van zijn reiservaringen op Bali, Lombok en Java. Evenals vorige uitgaven bevat dit reisverslag een mix van persoonlijke wederwaardigheden (hotels, gidsen, taxichauffeurs, hinderlijke souvenirverkopers), cultuurgeschiedenis (de Boroboedoer; hindoeïetempels) en actuele politiek. Baars hanteert een zeer onderhoudende schrijftalent. Bezoekt hij Lombok, dan voert hij de lezer mee naar de beruchte Lombok-expeditie van 1894. Staat hij in de haven van Djakarta, verplaatsen we ons in gedachten naar de dagen van Jan Pietersz. Coen en de stichting van Batavia. In Jogjakarta gaat het over Soekarno's verblijf aldaar in de dagen van de prille republiek, 1946-1948. De informatie die Baars verstrekt is goed gedocumenteerd en mag historisch zeer verantwoord heren, veel bezielder dan wat reisgidsen ons gewoonlijk voorschotelen. Gaandeweg stipt Baars zo ongeveer de hele geschiedenis van Indonesië aan, vanaf de pre-islamitische periode tot en met het wankelende Wahid-regime anno 2000. Zelfs aan episodes als het bloedbad van 1965-66 wordt recht gedaan. Het enige dat wezenlijk ontbreekt is een bezoek aan koffie- en theeplantages om de sfeer van Hella Haass's *Heren van de thee* te evoceren. Maar Baars bezoekt ook scholen en peilt de kennis van geschiedenis, met name de koloniale periode. Tal van gesprekken verlevendigen zijn verslag. Die maken onder meer duidelijk dat de herinnering aan drieënhalve eeuw Nederlandse presentie in de archipel vrijwel is weggevaagd. Het boek laat ook iets voelen van de enorme interne spanningen die Indonesië, het op vier na grootste land ter wereld, anno 2000 op zijn grondvesten deden trillen, zoals de onlusten te Atjeh, Timor, de Molukken en Irian Djaja, maar ook de opkomst van militante moslim-fundamentalisten.

De vergelijking met Baars' China-boekje (*De draak ontwaakt*, zie Kleio 2001, no.1, p.31) valt positief uit: minder persoonlijke sores, meer historische diepgang. Het boek is aan te bevelen voor reislustige geschiedenisdocenten en historisch geïnteresseerde Indonesiëgangers.

Jan van Oudheusden

MENSENRECHTEN CD-ROM

Uitgave van Amnesty International en Alice O. Cd-rom met handleiding € 10,-, 15 cd-rom's met één handleiding € 125,-. Besteladres: Amnesty International, Postbus 1968, 1000 BZ Amsterdam. Het aanbevolen systeem: Pentium II 400 Mhz of sneller, Windows 98/2000/XP, 64 MB RAM of meer, cd-rom speler (16-speed of sneller), geluidskaart, 800x600 monitor, duizenden kleuren (17" of groter), muis en toetsenbord, internetverbinding en browser. Systeemeisen netwerk: 100 Mbit netwerk, circa 650 MB diskruimte vrij op de netwerkschijf, die door de werkstations benaderd kan worden.

Het idee van Amnesty International om leerlingen uit de basisvorming vmbo/havo/vwo kennis te laten maken met en/of zich te laten verdiepen in het fenomeen mensenrechten via een elektronische leeromgeving is sympathiek en klinkt veelbelovend. Met subsidies van overheid en bedrijfsleven en de medewerking van onder andere studenten van het Grafisch Lyceum in Amsterdam is er een cd-rom tot stand gekomen, waarmee leerlingen verschillende ontdekkingsstochten kunnen maken door het onbekende land van de Universele Rechten van de Mens en van de Rechten van het Kind.

Beoogde leerdoelen van deze cd-rom zijn ondermeer: het kunnen noemen van enkele van deze rechten, de achtergrond en het ontstaan van de rechten kennen, voorbeelden uit de eigen omgeving kunnen relateren aan mensenrechten, enkele mensenrechtenactivisten (her)kennen, gevolgen van het niet naleven van mensenrechten noemen, de relatie tussen je eigen ontwikkeling en mensenrechten kunnen aangeven. Dit overzichtje klinkt nogal zakelijk en ook wat saai. Hoe krijg je leerlingen enthousiast aan het werk met dergelijke onderwerpen?

De gebruiker komt op een Nederlandse school waar het met de mensenrechten niet zo nauw wordt genomen en wordt uitgedaagd om daar iets aan te doen. Hoe? Door kennis te verzamelen over de UVRM en de RVHK en zo de 'slechte' docenten te overstemmen.

Als gebruiker moet men allereerst een identiteit van een schoolleerling aannemen, waarbij gekozen kan worden uit acht jongens of meisjes van allerlei nationaliteiten. Een onsympathieke schooldirecteur debiteert enkele hatelijkheden en intimideert het gekozen personage: "*We vertrouwen hier niemand als je dat maar weer...*"

Gelukkig is daar Appie, een geitenwollensokken docent van het zuiverste water, die geruuststelt en adviseert hoe de school te bevrijden van zijn mensenrechten-overtredende collega's.

Afhankelijk van de keuze van de eigen docent(en) kunnen leerlingen op verschillende etages in de school opdrachten maken die aansluiten bij de kerndoelen voor aardrijkskunde, economie, geschiedenis, levensbeschouwing en maatschappijleer. Voor elk vak zijn er acht kleine opdrachten (1 a 2 lessen) en twee praktijkopdrachten (10-14 slu) opgenomen. Bij alle opdrachten wordt gebruik gemaakt van een grote database met achtergrondinformatie (teksten, beelden, geluiden) die in de schoolmediatheek (zevende etage) ligt opgeslagen. Deze informatie kan ook rechtstreeks benaderd worden en functioneert dan als naslagwerk bij het thema mensenrechten.

Elke opdracht begint met een spel (oriëntatiefase) waar door de leerling in aanraking komt met een aantal mensenrechten. Vervolgens moet een leerling mensenrechteninformatie opzoeken (informatiefase) om die tenslotte in de doe-fase om te zetten in een muurkrant, discussie, werkstuk, spreekbeurt. Door deze werkwijze resulteert elke opdracht in een concreet en tastbaar eindproduct.

Maar hoe werkt *Mensenrechten cd-rom* in de praktijk? *De oriëntatiefase*

Zodra de leerling een schoolpersonage heeft gekozen gaat hij/zij op weg naar een opdracht voor een bepaald vak op een bepaalde etage. Ik kies de derde etage en uiteraard een opdracht voor Geschiedenis. De docent op de derde etage, een computerfreak heeft net zijn netwerk gesloopt en dus geen tijd om mij les te geven. Ik moet zelf maar aan het werk op een PC.

Als eerste onderdeel moet ik een spel spelen: *The lost rights of Townsville* (waarom Engelstalig?) Welke rechten heeft een als mens om hij/zij zich in een nieuwe buurt wil vestigen? Om hier achter te komen speel je een Arcade-game, waarbij je onderweg rechten moet oppakken en gevaren (boze buurtbewoners die geen "indringers" willen en een boze schoonvader) moet ontlopen. Dit spel duurt, afhankelijk van je spelvaardigheid enkele minuten tot een minuut of tien.

Leerlingen zullen dit spelelement ongetwijfeld waarderen, maar als docent vraag ik me af: Wat heb je van dit spel geleerd? Hoe draagt dit spel bij aan een beter begrip van mensenrechten? Genoeg gerationaliseerd. Op naar de volgende fase.

De informatiefase

Nu volgt de eigenlijke opdracht, waarbij de i-agenda, die elke speler krijgt, fungeert als een zoekmachine en naslagwerk. Het gehanteerde taalgebruik is niet altijd eenvoudig: "*Zoek uit welke rechten van de mens beperkingen aan de media stellen*"...Via het invoeren van trefwoorden komen mensenrechtenartikelen uit de mediatheek tevoorschijn. Je moet al die artikelen lezen, beoordelen of ze bij de opdracht passen en dan selecteren voor je eigen informatie-map. Jouw selectie wordt vervolgens geanalyseerd: onjuiste keuzes worden verbeterd. Deze nieuwe informatie moet je ook bestuderen.

Deze directe feedback is een sterk onderdeel van het programma. De leerling kan niet verder op een onjuist gekozen pad.

Deze fase duurt veel langer dan de oriëntatiefase,

omdat bij elk gekozen artikel aanvullende informatie wordt gegeven in de vorm van tekeningen, videofragmenten en soms liedjes. Het niveau van de informatieve teksten is niet altijd eenvoudig: *... het is een kenmerk van een dictatuur, maar ook in democratische landen komt het voor.* Tja ...

De beeldkwaliteit van de videofilmmpjes is meestal goed, maar de ondertiteling is niet altijd goed te lezen. Nadat alle juiste artikelen zijn geselecteerd (eventueel met hulp van het programma) is het tijd voor de laatste fase: de verwerking van de gevonden informatie.

Doefase

In de laatste fase van een opdracht wordt de gevonden informatie verwerkt in een concreet eindproduct. Ik koos voor *werkstuk* en kreeg een handleiding in twaalf pittige stappen, waaronder: *"Formuleer de hoofdvraag voor je werkstuk"*, *"Schrijf de hoofdstukken volgens de indeling: inleiding, kerntekst en samenvatting"* en *"Schrijf de inleiding en de conclusies"*.

Of alle leerlingen in de basisvorming vmbo of havo/vwo hiermee probleemloos en zelfstandig uit de voeten kunnen, lijkt mij onwaarschijnlijk

Belangrijkste punt van kritiek betreft de toegankelijkheid van het materiaal. Zowel technisch als inhoudelijk worden er onbedoeld nogal wat barrières opgeworpen, waardoor de leerling zijn leerdoelen mogelijk niet bereikt.

Allereerst moet de docent natuurlijk exact weten hoe het programma werkt en op welke wijze hij zijn leerlingen aan het werk kan zetten en kan begeleiden. De docentenhandleiding maakt dit in onvoldoende mate duidelijk, zodat een docent tijd zal moeten investeren om zelf via de cd-rom uit te zoeken hoe het programma precies werkt. Hierdoor zal al een groep docenten afhaken. Docenten hebben het liefst 'kant en klare' producten en willen niet eerst uren voorwerk moeten verrichten voordat een product 'klaklaar' is.

Ook leerlingen die proefdraaiden met dit programma hadden de nodige moeite om koers en vaart te houden. Het doorlopen van *Mensenrechten cd-rom* gaat moeizaam, niet vanwege de aanwijzingen of de gekozen interface: die is juist leuk en eigentijds, maar vanwege de veelheid aan handelingen die verricht- en alle zijwegen die bewandeld moeten worden. Pas na enkele sessies waren leerlingen in staat vlotter door het programma te manoeuvreren. Door de grote variëteit aan handelingen, stripfiguren, spelletjes en videofilmmpjes bleven de jonge proefpersonen wel geboeid genoeg om bezig te blijven en/of verder te gaan.

Hoewel de cd-rom bol staat van allerlei multimedia materiaal wordt het aan de docent overgelaten om eerst in de klas aan zijn leerlingen duidelijk te maken wat nu eigenlijk de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en de Rechten van het Kind zijn. Dit wordt opmerkelijk genoeg niet op de cd-rom gedaan.

Het gebruik van dezelfde opdrachten voor leerlingen in basisvorming vmbo/havo/vwo is niet acceptabel. Vanuit commercieel oogpunt is het te begrijpen dat gemakshalve alle leerlingen op een hoop worden geveegd, maar te rechtvaardigen is het natuurlijk niet. Een onderwijsproduct waarbij geen rekening gehouden wordt met de grote onderlinge verschillen tussen leerlingen, zal ongetwijfeld ook gebruikers teleurstellen. Opmerkelijk dat de onderwijs-

adviseurs van dit ict-project op dit gebied niet meer sturend hebben opgetreden.

Onevenwichtigheid qua taalgebruik is ook niet bevoorordelijk voor de voortgang van een opdracht. Soms is het taalgebruik wel erg dicht bij de kinderen en dus 'popi', dan weer haast van academisch niveau met termen als 'nationale identiteit', 'buitengerechtelijke executies' etcetera. Diezelfde onevenwichtigheid vind je ook terug in een aantal opdrachten en spelletjes. Dat de spelletjes bijdragen aan de spelvreugde van een leerling is duidelijk, maar wat te denken van het spelletje waarin 'demonstranten' hun game-vaardigheid moeten tonen omdat ze anders 'in elkaar worden gemept door de ME'? Wat is hier de relatie met het recht om te demonstreren? In dat licht bezien is ook de gekozen school waar het met de mensenrechten niet zo nauw wordt genomen niet gelukkig, want niet erg realistisch. Als je een spel van de boze mediathecaris verliest verdwijn je voor eeuwig in het stookhok (waar reeds een aantal skeletten te zien is). Ach, het is maar een spelletje? Geldt dat dan ook voor de rest van het programma? Kunnen leerlingen door deze aanpak wel voldoende discrimineren tussen fictie en werkelijkheid? Moet er geen onderscheid gemaakt worden tussen de mensenrechten-situatie in Nederland en elders op de wereld? Hoe ervaren kinderen hun eigen situatie als ze die kunnen vergelijken met die van andere mensen op andere plekken in de wereld? Is het niet geschikter om vanuit die eigen situatie meer betrokken te raken bij andere mensen in andere delen van de wereld?

Aanbevelingen

Mensenrechten cd-rom is een te waarderen poging om kinderen in het VO in contact te brengen met mensenrechten, maar de poging is niet geheel geslaagd. Ondanks een aantrekkelijke vormgeving, goed gebruik van de multimediale mogelijkheden zoals de i-agenda, de goedgevulde database over mensenrechten en de voor leerlingen aantrekkelijke games bij elke opdracht, blijft het ontevreden gevoel dat er meer bereikt had kunnen worden met dit product. Er is, naar mijn mening, onvoldoende nagedacht door de makers over de indeling, afstemming en praktische toepassing van alle componenten met het oog op de gestelde leerdoelen en de te onderscheiden doelgroepen.

Docenten die (delen van) *Mensenrechten cd-rom* willen inzetten in hun lessen doen er verstandig aan om bijvoorbeeld binnen het cluster zaakvakken onderling afspraken te maken over de afstemming en mogelijke aanpassing van opdrachten. Een gemeenschappelijke oefensessie van alle betrokken docenten met de cd-rom is sterk aan te bevelen om later de leerlingen voldoende te kunnen assisteren. Mogelijk kan Amnesty International een aangepaste en verbeterde docentenhandleiding op de website plaatsen om die docenten daarbij te ondersteunen?

Met dank aan Myrthe van Zon (14 jaar) en Bjorn Truijens (14 jaar)
Huub Oattes

PS Dat dit product de Gouden @penstaart 2003 heeft gewonnen voor de categorie 13-15 jaar wordt expliciet vermeld en dat maakte, gezien mijn eigen ervaringen, nieuwsgierig naar de organisatie achter die verkiezing. Uit het verkiezingsreglement kwam naar voren dat de landelijke jury bestond uit *leerlingen van groep 7 en 8 van deelnemende basisscholen...*

ONTMOETINGEN TUSSEN CULTUREN

Nico Dros, *Het angstzweet der kolonialen* (Van Oorschot: Amsterdam 2003), 209 blz., € 17,50.

De band tussen Nederland en Indonesië blijft boeien. Het VOC-jubileumjaar 2002 heeft een grote stapel boeken opgeleverd over die relatie. Vaak werd er daarbij gewezen op andere interessante zaken, zoals het grote belang van handelsroutes (zoals naar Ceylon), of de inter-Aziatische handel. Maar toch blijft Indonesië het belangrijkste. Eigenlijk hebben we het dan over Java en de Molukken. De rest van de edelstenen uit de 'gordel van smaragd' werden pas aan het eind van de negentiende eeuw aan het Nederlandse juwelenbezit toegevoegd.

Nico Dros is een schrijver die in 1991 debuteerde met een zeer geslaagde historische roman, *Noorderburen*. Zijn tweede roman *Ter hoogte van het Salsa paviljoen* (1999) werd genomineerd voor de AKO-literatuurprijs. Voordat hij zich in de literatuur stortte deed hij historisch promotieonderzoek op Java. We hebben hier dus te maken met een historicus die gespecialiseerd is in Indonesische koloniale geschiedenis en die bewezen heeft te kunnen schrijven. Wat levert die combinatie op? Een mooie, goed leesbare bundel beschouwingen over koloniale geschiedenis. In negen essays beschrijft Dros een aantal confrontaties tussen de Westerse en de Indonesische cultuur.

Het begint met een oervorm van het Saïdjah en Adinda verhaal uit 1629, niet over Javaanse kinderen, maar over de relatie tussen Sara Specx, dochter van de Nederlandse opperkoopman in de handel op Japan en zijn Japanse vrouw, en Pieter Cortenhoeff, zoon van de Nederlandse opperkoopman in Birma en een Birmese vrouw. Sara woonde bij Jan Pieterszoon Coen, de beruchte steile gouverneur van Batavia, in huis. Als het paar wordt betrapt, treedt Coen keihard op: Pieter wordt ter dood veroordeeld en, ondanks het afgrijzen in Batavia en in patria, onthoofd. Sara komt er met een 'huiselijke tuchtiging' vanaf. Het decor van dit drama wordt gevormd door de belegering van Batavia door de troepen van sultan Agung, de heerser van Mataram. Dit Javaanse koninkrijk trekt in 1628 en 1629 op tegen de VOC in Batavia. Met grote krachtsinspanning kan Coen deze aanvallen ternauwernood afslaan.

Het laatste essay beschrijft de vruchteloze pogingen van Rob Nieuwenhuis (1908-1999) een boek te schrijven over de Born-affaire. Die speelt zich af in de jaren 1934-1935, en gaat over de moord op Leonard Born in Semarang. Zijn Indonesische weduwe, No-ie bekend hem voor vierhonderd gulden te hebben laten vermoorden. Factoren die daarbij een rol speelden, waren het grote leeftijdsverschil (33 jaar) en de culturele verschillen tussen de Indonesische *njai* die met de blanke *tuan* getrouwd was (meestal leidden dit soort relaties niet tot een formeel huwelijk). De dreiging van een scheiding, met het daarmee gepaard gaande statusverlies en bijbehorende economische onzekerheid, vormde het motief voor de geësceneerde roofoverval. Nieuwenhuis krijgt het echter niet voor elkaar een roman vanuit het Indonesische perspectief te schrijven. De gegevens waarover hij beschikt, blijken niet genoeg diepgang aan de karakters te kunnen geven. Hoewel in de jaren zestig en in de jaren

zeventig aankondigingen van boeken over deze affaire verschenen, komt er geen roman.

Tussen dit begin en eind vinden we zeven essays over de moord op de totale Chinese bevolking van Batavia in 1740, een zeer fraaie beschrijving van prins Dipa Negara en de Javaoorlog (1825-1830) – eindelijk wordt daar weer eens wat aandacht aan besteed –, een helder betoog over de gevolgen van het Cultuurstelsel voor de Javaanse boer, de inheemse wereld in de koloniale roman (*Terra Incognita*), de Stille Kracht – die de kolonialen het angstzweet op de rug jaagt –, de zending en missie, en een mooi stuk over Kartini, het zeer actuele voorbeeld van de dramatische botsing tussen de opvattingen over de rol van de vrouw in West en Oost.

Deze essays vormen samen een goede basis voor begrip van de gevolgen die het binnendringen van de westerse cultuur in Indonesië heeft op de Indonesische bevolking en voor de koloniale binnendringers zelf. Dit past perfect binnen het tweede fase domein F, 'Ontmoetingen tussen culturen', subdomein Contacten tussen westerse en niet-westerse samenlevingen. Het is geen toeval dat in de Indonesië-stofomschrijving van 2001 en 2002 alle thema's uit deze bundel naar voren komen. In de casussen bij dit onderwerp stonden Kartini, Multatuli, missie en zending en *tempo doeloe* centraal. In de bundel worden juist deze onderwerpen belicht. En aangevuld; want de Javaoorlog en de gevolgen van het Cultuurstelsel, om maar niet te spreken van de moord op de Chinezen van Batavia, zouden geen vreemde casusonderwerpen zijn geweest.

De geschiedenis van de relatie tussen Nederland en Indonesië is een algemeen aanvaard vast onderdeel van het geschiedenisonderwijs, niet alleen op havo en vwo, maar ook op vmbo-niveau, waar het expliciet is voorgescreven als één van de vaste onderwerpen. Voor docenten en (havo/vwo)leerlingen vormt dit boek een goed leesbare achtergrond hierbij. Aanschaffen dus, voor school- of eigen bibliotheek.

Srefan Boom

VERHAAL IN CIJFERS

Bevolkingsatlas van Nederland. Demografische gegevens van 1850 tot heden, samenstelling: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (Elmar: Rijswijk 2003), 176 blz., € 25,-.

Op het grondgebied van ons land woonden vanaf het begin van het vorige millennium – er leefden hier toen zo'n driehonderdduizend mensen – tot aan onze tijd zeventig miljoen mensen. Het bevolkingsaantal voor 1500 wordt op een miljoen geschat, voor honderd jaar later houdt men het op nog geen twee miljoen. Daarna is de groei er voor tweehonderd jaar wel uit: bij de eerste volkstelling hier, die van 1795, telde men iets meer dan twee miljoen inwoners. In 1850 kwam men op 3,1 miljoen. Vervolgens duurde het 36 jaar voordat de Nederlandse bevolking met een miljoen gegroeid zou zijn, maar daarna ging het snel: in minder dan twintig jaar nam de bevolking na 1886 tot vijf miljoen toe. In de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw

groeide de bevolking zelfs iedere zes jaar met één miljoen! Nu moeten we elf jaar 'wachten' op zo'n toename.

Atlanten vertellen verhalen; een bevolkingsatlas van Nederland vertelt met demografische gegevens een verhaal van de Nederlands bevolking. In grafieken en tabellen komen cijfers als van hierboven tot leven. *De bevolkingsatlas van*

Nederland maakt de sociale, economische en culturele veranderingen van de laatste anderhalve eeuw zichtbaar: de bevolkingsgrootte is vanaf 1850 niet alleen vervijfvoudigd, de bevolkingsstructuur is ook totaal veranderd: de sterfte-, geboorte- en huwelijkscijfers zijn gedaald, het percentage echtscheidingen en alleenstaanden is enorm gestegen en de huishoudens zijn kleiner geworden.

Door de bevolkingsgegevens van de afgelopen anderhalve eeuw ook op geografische kaarten te presenteren worden lokale en regionale verschillen zichtbaar en worden vergelijkingen van regio's en perioden mogelijk. De gegevens van de 37 miljoen mensen die hier vanaf 1850 gewoond hebben, gaan op die manier leven.

Het is fascinerend om te kunnen kijken achter de kille cijfers van geboorte, huwelijk en sterfte. Zo gaat achter de sterk gestegen bevolkingsomvang een hele wereld schuil. Allereerst was er tot aan het eerste decennium van de twintigste eeuw een jaarlijks stijgend groeipercentage, waarna de groei ging afnemen. Er was nog één spectaculaire opleving: die van de babyboom van 1946 met een ongekennde toename van de groei met 13%; in absolute cijfers betekent dat 284.000 geboorten, een cijfer dat hier waarschijnlijk nooit geëvenaard zal worden. Natuurlijke aanwas zorgde en zorgt voor de groei, maar die aanwas kwam en komt tot stand met grote regionale verschillen bij de geboorte- en sterftecijfers. In de negentiende eeuw kenden gemeenten met kazernes, gevangenissen en gast- en weeshuizen én een groot aantal geboorten én – vanwege de zuigelingensterfte – hoge sterftecijfers. De groei van de bevolking in de steden kwam geheel tot stand door binnenlandse immigratie, terwijl ons land tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw een negatief immigratiesaldo had. Zes miljoen mensen verlieten ons land in de afgelopen anderhalve eeuw, terwijl zich hier zeseneenhalf miljoen vestigden. Tot diep in de twintigste eeuw kenden alleen de grensstreken hoge percentages buiten ons land geboren personen. Pas na 1970 is de betekenis van de buitenlandse migratie voor de bevolkingsgroei flink toegenomen. Toch is de natuurlijke aanwas – hoewel daar ook de hier geboren kinderen van migranten bij horen – nog steeds belangrijker voor de totale bevolkingsgroei dan het immigratiesaldo. Vanaf 1880 tot 1925 daalde het aantal overledenen. Daarvoor was er sprake van een lichte stijging, met een aantal uitschieters naar boven bij een epidemie van de pokken of de cholera. In het Interbellum bleef het aantal overledenen stabiel, na 1950 zou, als gevolg van de sterk gegroeide bevolking, het aantal weer gaan stijgen. Twee maal schoot het sterftecijfer in de

twintigste eeuw omhoog, in 1918 (Spaanse griep) en aan het eind van de Tweede Wereldoorlog. De deportatie van de joodse Nederlanders wordt echter niet zichtbaar in de sterftecijfers, maar in een extreem hoog negatief immigratiesaldo.

Er is zo veel te zien. In 1900 was Amsterdam de dichtstbevolkte gemeente van ons land: er woonden daar toen 22.000 mensen per km². Nu is Den Haag het dichtstbevolkt met 'maar' 6.500 inwoners per km². Daar staat tegenover dat de bevolkingsdichtheid buiten de steden enorm is toegenomen, grote aangesloten delen van ons land kennen nu een bevolkingsdichtheid die in 1850 alleen in enkele steden voorkwam.

De demografie levert fascinerende gegevens voor de historicus op, maar de futuroloog zal het voorlopig op de tast moeten blijven doen.

Hans Pols

JEUGDBOEK

Mirjam Pressler, *Malka Mai*, Vertaling: Elly Schippers en Gerrit Bussink (EM. Querido's Uitgeverij B.V. 2003), 150 blz., prijs € 13,95.

Mirjam Pressler is een bekende jeugdboekenschrijfster uit Duitsland die goed bekend is met de tijd waarin Malka Mai speelt. Ze heeft n.l. samen met Otto Frank een uitgave van het Achterhuis verzorgd en verder schreef ze een biografie over Anne Frank die ook in het Nederlands is vertaald.

Het boek speelt in de periode van september t/m maart. De verschillende maanden vormen de hoofdstukken in het boek. Malka (7 jaar) woont in Lawoczne, een plaats die in die tijd in het bezette Polen lag (nu is het Oekraïne) vlak bij de grens met het door Hongaren bezette deel van de Oekraïne. (deze grens bestaat nu niet meer op die plaats) De moeder van Malka was districtsarts, maar sinds de Duitse bezetting is ze die functie kwijt. Ze helpt nu nog wel mensen in nood (ook Duitsers), maar vaak is de praktijk erg stil. Dienstmeisjes hebben ze niet meer in dienst, omdat Polen niet meer bij joden mogen werken en omdat er geen inkomsten meer zijn. Verder is er nog een oudere zus, Minna van 16 jaar. De vader in het gezin is elders. In het boek wordt eerst gezegd dat hij in Gdansk is en geen visum krijgt voor Polen, later blijkt hij in een kibboets in het latere Israël te leven. Er is zo af en toe wat contact geweest, maar niet veel.

Sinds de Duitse bezetting is er veel veranderd voor Malka. Er is gebrek aan van alles, zo heeft ze een nieuwe jurk van een oud gordijn. De jurk vind ze wel mooi, maar de verplichte ster haar ze. Het gezin leeft in betrekkelijke rust, moeder gaat er van uit dat men haar en haar gezin met rust zal laten, omdat ze ook voor de Duitsers belangrijk is. Door het hele boek heen wordt steeds weer duidelijk dat mensen enorm verschillen. Veel joden geloven nog steeds in het goede van de mens. Het zal allemaal wel niet

zo'n vaart lopen, hen zal niets gebeuren. Deze mensen zijn ook totaal onvoorbereid als er dus wel wat gebeurd. De moeder van Malka hoort bij deze groep.

In september dreigt er een actie, de moeder van Malka wordt gewaarschuwd door o.a. de moeder van een vroegere christelijke dienstbode, Malka wordt weg gestuurd bij haar Duitse vriendinnetje en neemt per ongeluk de lappenpop Liesje mee. Op dat moment wordt moeder bij een patiënt geroepen in een ander dorp. De kinderen volgen haar in zomerklleding met een dun jasje en slecht schoeisel. Ook moeder neemt niets mee van persoonlijke spullen alleen haar dokterstas. Na de behandeling van de patiënt heeft moeder contact met een bevriende Duitse soldaat. Hij waarschuwt haar en geeft het advies om de grens over te vluchten. Zo begint op een mooie dag in september de onverwachte en onvoorbereide vlucht van moeder Hanna en de twee dochters. Eerst krijgen ze hulp van bekenden (vaak patiënten of familie daarvan), maar later komen ze in gebieden waar Hanna niemand kent. Tijdens de vlucht en ook later komt duidelijk naar voren dat mensen heel verschillend reageren op mensen in nood. Verschillende mensen bieden spontaan hun hulp aan en delen het weinige wat ze hebben met de vluchtelingen. Anderen proberen op alle manieren te profiteren van de ellende van de vluchtelingen.

Op een gegeven moment tijdens de vlucht wordt Malka ziek van alle vermoeienissen en haar benen zijn ontstoken. Ze liep n.l. op houten sandalen met banden. Moeder en Minna reizen na een moeilijke afweging door met een groep rijke vluchtelingen die hun vlucht goed voorbereid hadden. (Ook zij komen trouwens in de meest mensonterende toestanden terecht ondanks hun geld). Malka zou tijdelijk verzorgd worden door het gezin waar men was en dan later met de trein volgen. Door een dreigende actie wordt de op winst beluste 'helper' bang en hij laat Malka in een stad alleen achter.

Vanaf dit moment wordt in het boek steeds weer over gestapt naar de verschillende gezinsleden. Binnen een hoofdstuk volgen we zowel Malka als haar moeder en zus in hun moeizame tocht. De twee verhalen lopen naast elkaar. Malka komt uiteindelijk in verschillende getto's in Polen terecht waar ze op wonderbaarlijke wijze een aantal acties weet te ontlopen. Wel krijgt ze te maken met eenzaamheid, honger, ziekte en veel ellende. In de getto's is ze vooral op zichzelf aangewezen en de dagen deelt ze op een gegeven moment in naar wel of geen eten. Totaal uitgeput en ziek komt ze na een treinreis in een getto in Stryj terecht. Daar knapt ze weer wat op en overleeft ook hier een actie waarbij alle vertrouwde personen weer weggevoerd worden. Moeder Hanna en de oudste dochter bereiken na een barre reis veilig Boedapest waar ze valse papieren krijgen. Hanna heeft het heel moeilijk met het achterlaten van Malka. Onderweg heeft ze al veel moeite gedaan om een spoor van haar te vinden, nadat ze niet op de afgesproken plaats was aangekomen. Hanna krijgt valse papieren als 'christen'. Ze kan vervolgens werken in een vluchtelingenkamp als arts. Ook Minna krijgt hier een baantje. Hanna gaat uiteindelijk zelf naar Polen terug om Malka te zoeken. Met de hulp van veel mensen met het hart op de goede plaats worden moeder en dochter weer verenigd. Aan het eind is duidelijk dat Malka het vertrou-

wen in alles en iedereen kwijt is. Een duidelijk beeld van een getraumatiseerd kind.

Ik heb het boek in een ruk uitgelezen. Het is heel indringend geschreven en het is vrijwel niet te merken dat het hier om een vertaling gaat. De Hongaarse en Poolse namen zijn vaak wel lastig en ik miste een kaartje waar ik een beetje overzicht zou kunnen krijgen van de situatie.

Volgens mij is dit boek zeker geschikt voor een schoolbibliotheek. Leerlingen uit klas twee en drie die in de les met de Tweede Wereldoorlog bezig zijn geweest krijgen hier een aanvulling op de toch wel beperkte stof die je kunt behandelen. Het boek kreeg de grote Deutsche Bücherpreis.

Annet van Leersum

SELECTIE

H.L.Wesseling, *De draagbare Wesseling* (Prometheus: Amsterdam 2002), 373 blz., prijs € 24,95.

Eind 2002 nam Henk Wesseling afscheid als hoogleraar moderne geschiedenis te Leiden. Hij genoot de eer een afscheidsbundel aangeboden te krijgen, bezorgd door zijn collega Willem Otterspeer.

Wesseling is een veelzijdig en productief historicus. Hij schreef twee grote werken (een over de omslag in Frankrijk van afkeer naar idealisering van oorlog 1870-1914, en een over de koloniale opdeling van Afrika 1880-1914) en daarnaast honderden bijdragen, artikelen en beschouwingen. Vele daarvan verschenen in bundels met uitdagende titels zoals *Oorlog lost nooit iets op* en *Indië verloren, rampspoed geboren*. Lezers van die bundels en van zijn magnifieke studie *Verdeel en Heers* weten dat Wesseling een imposante eruditie combineert met een geestrijke schrijfstijl, en dat hij er een schalks genoeg in schept op milde, minzame toon bestaande algemene wijsheden of politiek correcte meningen opnieuw tegen het licht te houden.

De draagbare Wesseling biedt een goedgekozen selectie van zijn oeuvre. Het boek verradt Wesselings speciale belangstellingssferen, zoals het intellectuele leven in Frankrijk, koloniale geschiedenis, Europese moderne geschiedenis. Gelukkig heeft de samensteller achterin deze bundel vermeld uit welke eerdere publicaties de opgenomen stukjes afkomstig zijn; dat voorkomt dubbellezing.

Wesselings kijkt met een bevreemd oog aan tegen het geschiedenisonderwijs, en vooral tegen de teloorgang binnen dat vak van het oude humaniora-ideaal van brede algemene ontwikkeling. Net als aan menig buitenstaander is het aan hem ook niet duidelijk waarom er jaarlijks wisselende thema's zijn, en de ene lichting afgestudeerden alles moet weten over de denkwueltjes van de Grote Roerganger, en de volgende lichting daarentegen weer intiem moet zijn met het gedachtegoed van Aletta Jacobs en Joke Kool-Smit. Maar hij beseft: oude tijden komen niet weerom. Van een simpele terugkeer naar de oude canon kan geen sprake zijn. Middelbare scholen kunnen klaarblijkelijk de algemene culturele vorming niet meer verzorgen. Maar, voegt hij eraan toe, zou het dan niet goed

De draagbare Wesseling

zijn om naar Amerikaans voorbeeld elke aankomende universiteitsstudent een verplichte cursus 'Great Books' en 'Western Civ' aan te bieden, om de schade enigszins te herstellen?

Wesseling vraagt verder onder meer aandacht voor de nieuwe geschiedschrijving van het dekolonisatieproces, de situatie in het gedekoloniseerde Afrika, de betekenis van een figuur als Charles de

Gaulle, en geleerden als Raymond Aron en Fernand Braudel, omslagjaren zoals 1840 en 1914 en het fin de siècle van eind negentiende eeuw.

De bundel wordt besloten met een rijtje korte, puntige krantenstukjes. Wesseling was namelijk ook nog een jaar of zes lang een zeer gewaardeerde columnist in *NRC Handelsblad*, totdat ook daar de vernieuwing toesloeg. Stuk voor stuk zijn zijn het leuke beschouwingen, zoals over de kwaliteit van een fles Chateau Pichon-Longueville 1984, of bijvoorbeeld over de voetbalsport, waarvan de attractiewaarde zou kunnen worden verhoogd door grotere maten voor de doelen; de mens is in de ruim honderd jaar dat deze sport bestaat namelijk wel tien centimeter groter geworden, de goals niet. Ik begrijp wel waarom Otterspeer die stukjes heeft opgenomen want ze geven een compleet beeld van de meester, achter wie een levensgenieter schuil gaat. Hoe aardig ook, de lichtvoetige slotstukjes laten de lezer die zich had voorgeprogrammeerd op slechts degelijke, zware kost enigszins in verwarring achter.

Jan van Oudheusden

LEVEN EN WASDOM

I. de Haan, *Het beginsel van leven en wasdom. De constitutie van de Nederlandse politiek in de negentiende eeuw* (Wereldbibliotheek: Amsterdam 2003), 288 blz., € 29,90.

In *Het beginsel van leven en wasdom* analyseert De Haan de 'politieke vormexperimenten' van de negentiende eeuw. Hoe werden sociaal-culturele tegenstellingen gemobiliseerd op nationaal niveau? Hoe raakten burgers verbonden met de nationale staat? Hoe kon in Nederland een nationale politiek ontstaan 'met beginselpartijen, een hechte organisatie van de achterban en een sterke positie van verzuilde organisaties in de staat en het maatschappelijk leven'? Achter de amechtige titel van het boek schuilt een spannende analyse. Nogal impliciet leunt die op het werk van de Franse historicus Pierre Rosanvallon. Al meer dan vijftien jaar ijvert Rosanvallon voor een 'histoire conceptuelle du politique'. Daarmee bedoelt hij dat het ontstaan en de ontwikkeling van het moderne politieke bedrijf niet vanuit typologieën of modellen moet worden bestudeerd, maar aan de hand van de problemen of spanningsvelden die tijdgenoten ervaren of construeren. De democratie is een voortdurende krachtmeting van steeds wisselende allianties, stelt Rosanvallon in navolging van de filosoof Claude Lefort, het dynamische theater van de publieke ruimte.

De Haan hanteert vergelijkbare uitgangspunten. Zijn boek is geraffineerd opgebouwd uit zes thematische hoofdstukken met een inherente chronologie: natie, grondwet, burgerschap, confessie, partij en staat. Natie en grondwet gaan over het ontstaan van de nationale politieke ruimte, die vanaf 1848 opnieuw moest worden uitgevonden en ingevuld. Hoe dat gebeurde, is beschreven in de hoofdstukken burgerschap, confessie en partij. Welke sociale scheidslijnen bepaalden de nieuwe Nederlandse politiek? Welke rol speelden religieuze verschillen in de politiek waar de grondwet een strikte scheiding van kerk en staat beloofde, evenals herziening van de wetgeving op het gebied van lager onderwijs en armenzorg – twee terreinen waarop kerk en staat in elkaars vaarwater zaten. Het waren bovendien terreinen waarop bij voortduring principes, meningen en overtuigingen botsten. Laboratoria voor politieke ideeëvorming, kortom, die bij uitstek inzicht geven in de werking van het democratische steekspel.

De Haan besteedt er ruim aandacht aan. In het hoofdstuk partij gaat hij in op de vraag hoe het moderne politieke bedrijf georganiseerd moest worden. Waren politieke partijen hiervoor een geschikte manier? En hoe zou zo'n partij er dan uit moeten zien? Waar die discussies en krachtmetingen rondom al die vragen toe hebben geleid, is het onderwerp van het laatste hoofdstuk: de verzuilde staat. De Haan besluit zijn boek met een uitleiding waarin hij een aantal lijnen doortrekt naar de twintigste eeuw.

Het beginsel van leven en wasdom is niet gebaseerd op nieuw archiefonderzoek. Volgens De Haan is het onderzoeksterrein daarvoor te breed. Bovendien vindt hij, dat zijn 'reconstructie van openbare processen' in hun publieke effecten beoordeeld moeten worden. Daarvoor volstaat, aldus De Haan, de analyse van handelingen, brochures, artikelen, boeken, tijdschriften en secundaire literatuur. Het gevolg van deze keuze is echter, dat er onbalans ontstaat tussen analyse en verhaal. De analyse is leidend in het boek. Dan is De Haan ook op zijn best. Hij timmert een interessant lattenwerk om de negentiende-eeuwse politiek te interpreteren, maar de historische invulling ervan blijft mager. De lezer bekruipt geregeld de twijfel of De Haan de geschiedenis niet al te gemakkelijk abstraheert tot een complex van bewuste processen en vertogen.

Een tweede kritiekpunt hangt hiermee samen. Door zijn concentratie op de politiek en de publieke ruimte krijgen quasi formele of informele netwerken die voor de politieke idee- of groepsvorming van belang zijn geweest – zoals de bewegingen van vrijdenkers, hygiënistende, vrijhandels- of vredesbeweging – niet of nauwelijks aandacht. Bovendien neigt De Haan ertoe om personen te duiden in het politieke spectrum, niet in hun sociaal-culturele of ideënhistorische context. Door F. Feringa bijvoorbeeld als 'radicaal democraat' te presenteren, verdwijnt diens betekenis als vrijdenker uit beeld. En het was juist dat beeld dat tijdgenoten van hem hadden.

Kortom, dit is een intrigerend boek. De Haans analyse dwingt respect af, maar heeft nog te weinig historisch vlees om de botten om daadwerkelijk tot leven en wasdom te komen.

Hans Moors

VGN *atuurlijk*

De herfstvakantie is weer voorbij. In deze aflevering informeer ik u namens het bestuur van de VGN over een aantal (VGN-)activiteiten en gebeurtenissen in de periode 1 september - 10 oktober.

Peter Wester, *voorzitter VGN*

Vmbo

Onze campagne voor het vmbo is in september gestart. In de laatste VGNatuurlijk (in *Kleio* 6, september 2003) geeft Jan-Maarten de Wit u hierover informatie. De eerste e-mail nieuwsbrief gaat eind november naar alle docenten die ons op de vmbo-examen-studiedag in februari 2003 hun e-mailadres gaven. We proberen dit adressenbestand uit te breiden. U kunt ons daarbij helpen:

even een berichtje naar

info@vgnkleio.nl of naar jmdewit@liemerscollege.nl

We hebben een voorkeur voor het e-mailadres thuis.

Basisvorming

Op onze vragen over de basisvorming op de website kregen we slechts een klein aantal reacties. Een mogelijke verklaring voor deze geringe respons is misschien dat op scholen nog weinig te merken is van een (geplande) wijziging van de basisvorming. Ook dit zouden we wel graag willen weten. In de VGNatuurlijk van juli-augustus (*Kleio* 5) gaven we al aan dat we zonder uw informatie bijvoorbeeld in gesprekken met politici niets kunnen bereiken. We zoeken nu steun bij docenten in scholen die deel uitmaken van scholennetwerken in het kader van de herziening van de basisvorming. Mocht u op zo'n school werken dan hopen wij dat u bereid bent een klein aantal vragen te beantwoorden. De brief en/of mail kunt u in de maand november verwachten.

Enkele leden stelden de vraag waarom we als VGN niet officieel hebben gereageerd op de concept-kerndoelen van de Taakgroep Basisvorming. We verwezen hen naar ons antwoord in VGNatuurlijk in *Kleio* 5. Een ledenraadpleging vlak na de zomervakantie leek ons niet zinvol. We wisten inmiddels dat er een tweede, mogelijk sterk gewijzigde versie op komst is. Over deze nieuwe versie zullen we ons standpunt formuleren. Daarna zullen we dit standpunt in vraagvorm aan de leden voorleggen via onze website.

Het platform van didactici voor het vak geschiedenis heeft inmiddels wel een standpunt ingenomen. Hun voorkeur is vastgelegd in *De dimensies van keuzevrijheid*, verschenen als eerste werkdocument van het Instituut voor Geschiedenisdidactiek. We zullen dit document bij onze eigen afweging gebruiken. Het is te vinden op www.ivgd.nl

Herziening Tweede Fase

In de zomervakantie verscheen de tweede versie van de nota *Ruimte laten, keuzes bieden*. De nota zou op 29 oktober besproken moeten zijn door de vaste kamercommissie van OC&W in aanwezigheid van de minister. De reactie van het bestuur op deze tweede versie staat sinds 10 september op de website van de VGN. Kort samengevat: we volgen de uitspraken van VGN-leden in de enquête van het voorjaar 2003 en leggen nu onze bezwaren bij de Tweede Kamer neer. De brief naar de fracties in de Tweede Kamer en naar de individuele leden van de kamercommissie van OC&W (zie hierna) is eind september verzonden.

Bij de lobby richting Tweede Kamer werken we op een prettige wijze samen met het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap. Frans Groot (KNHG) en Jan-Maarten de Wit (VGN) voerden een vruchtbaar gesprek met de heer Mostert (CDA) over de positie van het vak geschiedenis in brede zin. De uitkomst van een rondetafelgesprek met Mevrouw Hamer (PvdA), waaraan Renée Schreuder namens de VGN deelnam, is nog niet bekend. 'Wegens drukte' wezen enkele andere partijen een gesprek af.

We hopen dat er op 29 oktober ruimte geweest is voor de wensen van de VGN. Kamerleden gaven aan dat mogelijk bijna alle aandacht zou uitgaan naar de discussie rond positie van de B-vakken in het nieuwe voorstel.

Een misverstand

In *Kleio* 6 stond dat de voorstellen van 'De Rooy' zouden zijn geaccepteerd. Was dit maar waar, dan hadden we eindelijk duidelijkheid! De pilot rond een nieuw centraal examen geschiedenis in de lijn van 'De Rooy' is alleen bedoeld om de sterke twijfels rond de casustoetsing weg te nemen of te bevestigen.

We blijven vragen om groen licht voor een erkenning van deze voorstellen (zie de brief aan de Tweede Kamer).

Rond het centraal examen geschiedenis

Op initiatief van de Commissie Havo/Vwo vond op 17 september de evaluatie van het centraal examen geschiedenis havo en vwo 2003 plaats. De voorzitters van de regionale besprekingen namen met CEVO en Cito de voornaamste knelpunten in de examens door. Als VGN-bestuur luisterden we goed. Het gesprek verliep in een prettige en constructieve sfeer.

Extra aandacht verdient de communicatie tussen CEVO/Cito en de geschiedenisdocenten op de scholen. Berichten komen niet altijd over. Een speciale pagina op de website van de VGN kan wellicht uitkomst bieden.

De voorzitters van de regiobesprekingen bogen zich ook over het plan voor het nieuwe thema van het centraal examen geschiedenis in 2007. Waarschijnlijk zal vanaf 2007 het centraal examen geschiedenis sterk veranderen. Het VGN-bestuur is met de Cevo-geschiedenis en de Citomedewerkers voor geschiedenis voorstander van een geleidelijke overgang. Voor het nieuwe onderwerp in 2007 wordt een diachronisch thema ontwikkeld dat rust op een raster van verschillende tijdvakken en van elementen van oriëntatiekennis (genoemd in de voorstellen van De Rooy).

Het thema voor 2007 moet passen binnen de relatie Nederland-Indonesië. De stofomschrijvingscommissie '2007' maakt geen compleet nieuw thema maar haalt bouwstenen uit het gelijknamige thema in 2001-2002. De stofomschrijving van dit thema zal anders en veel beknopter zijn dan in 2001-2002. Het ministerie van OC&W gaf in juli in een gesprek met mij hiervoor groen licht.

Na enige uitleg groeide onder de aanwezigen de waardering voor het plan van het VGN-bestuur. De wijze waarop de uitvoering van het plan is georganiseerd, wekt vertrouwen. Het genoemde plan staat op de website van de VGN.

Het bestuur van de VGN dankt de voorzitters van de regiobesprekingen voor hun inzet bij de bespreking van de examens van 2003 en hoopt hen in 2004 weer bij de evaluatie te ontmoeten.

Het Nationaal Archief

Het VGN-bestuur onderhoudt in het belang van het geschiedenisonderwijs goede contacten met het Nationaal Archief in Den Haag en andere archiefinstellingen. Het Nationaal Archief wil graag haar schatten voor het onderwijs ontsluiten. Het zoekt hiervoor andere wegen dan de tot nu toe gebruikelijke lespakketten. In september gaf het Nationaal Archief een kleine klankbordgroep van VGN leden, waaronder ik zelf, inzage in de plannen en vroeg om advies. Het gesprek was voor alle deelnemers inspirerend. Wilt u ook aan deze gesprekken deelnemen meldt het.. Ik geef uw naam door.

In ontwikkeling zijn een Nederlandse (of beter Twentse) variant op het thema 'Met de loep op Lancashire' (2004) en een 'onderzoeksgebied' rond de dodenboeken uit het Oranjehotel. De bronnen worden digitaal aangeboden. Ze zijn geclusterd rond mogelijke thema's en geplaatst in een verhaalstructuur. Ze kunnen door de docent op uiteenlopende wijzen worden gebruikt. Het programma

rond de Twentse textielnijverheid is begin januari 2004 beschikbaar en kan goed worden ingezet bij de voorbereiding van het centraal examen. Leerlingen moeten immers ontwikkelingen in Lancashire en in Nederland kunnen vergelijken.

Wilt u meer weten? Zie: www.nationaalarchief.nl

Graag hadden we op 22 september de presentatie van een Nijmeegse archiefproject gericht op de ontwikkeling van Nijmegen bijgewoond. Er zijn helaas ook momenten dat er geen VGN bestuursleden beschikbaar zijn.

Cultureel erfgoed en educatie

Moeilijke namen waaronder een schat aan mogelijkheden voor uitdagend geschiedenisonderwijs en voor historisch onderzoek door leerlingen schuil gaat. Als u regelmatig het blad *Oud Nieuws* van de stichting Cultureel Erfgoed leest bent u hiervan op de hoogte. (Zie voor een gratis abonnement de Kleiokrant in nr. 6, blz. 38.)

Graag ging ik in op de uitnodiging voor een studiedag op 8 oktober voor instellingen betrokken bij cultureel erfgoed en educatie. Veel indruk maakte een workshop over 'verhalen ontwerpen' waarbij leerlingen actief zijn betrokken. Met relatief weinig moeite kan zo op een moderne manier het historische verhaal in de les worden teruggebracht. Evenzeer was ik onder de indruk van de manier waarop een Pabo in Doetinchem studenten een onderzoekshouding aanleert. Na aanpassingen ook bruikbaar in 4 en 5 havo.

Cultureel Erfgoed biedt krachtige leeromgevingen die door geschiedenisdocenten vaak nog niet worden gezien. Ligt hier geen taak voor de VGN?

Het lijkt mij goed om de contacten met de stichting Cultureel Erfgoed te versterken.

Vertrek van een bestuurslid

Laurens Gerrits moest na een oriëntatiejaar en een half jaar bestuurslidmaatschap van ons afscheid nemen. Een verandering van school en een andere functie brachten zoveel verplichtingen met zich mee dat hij te weinig vrije tijd overhoudt voor het bestuurslidmaatschap. Wij danken hem voor zijn werk en voor de prettige contacten. Wij zijn blij met zijn toezegging dat we over enkele jaren opnieuw een beroep op hem mogen doen.

We zijn op zoek naar nieuwe bestuursleden. Voor een aanmelding of tips houden we ons aanbevolen.

Wel geschiedenisdocent maar nog geen VGN-lid?

Geef u op bij de administratie van de VGN. Het lidmaatschap kan op ieder tijdstip ingaan. Zie voor het adres en de kosten voor in dit blad.

Beuningen, 27 september 2003

Reactie op het voorstel tot herziening van de tweede fase havo/vwo

Geachte heer / mevrouw,

De Vereniging van docenten in de Geschiedenis en staats-inrichting in Nederland (VGN) vraagt uw aandacht voor het vak geschiedenis in het voortgezet onderwijs in de komende jaren. Vanaf 1997 heeft de Tweede Kamer met enige regelmaat gepleit voor geschiedenisonderwijs met een goede balans tussen het verwerven van kennis en het zelfstandig kunnen toepassen van die kennis. Met de commissie 'De Wit' onderschreef de Tweede Kamer in 1998 het belang van een brede historische vorming voor alle leerlingen tussen 12 en 18 jaar. In opdracht van de Tweede Kamer legde de Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming (Commissie 'De Rooy') in 2000-2001 de basis voor een evenwichtig leerprogramma waaraan maatschappelijke behoefte is, en dat tegelijk de scholen een keuzevrijheid laat. De voorgestelde concentrische opbouw van de stof (basisonderwijs, basisvorming en tweede fase) lijkt de garantie te bieden dat de zogenaamde historische oriëntatiekennis bij leerlingen in de toekomst beter zal beklijven. U herinnert zich vast nog momenten van collectieve bezorgdheid over het ontbreken van deze kennis, bijvoorbeeld bij een politieke aanslag, bij de opening van een VOC jaar of na het houden van een populaire landelijke historische quiz.

Mer haar initiatieven stimuleerde de Tweede Kamer een brede discussie over het geschiedenisonderwijs in de samenleving en in de beroepsgroep.

De voorstellen van Commissie 'De Rooy' worden door het merendeel van onze leden ondersteund. In de VGN-enquête naar aanleiding van de nota *Ruimte laten en keuzes bieden in de tweede fase havo en vwo* (januari 2003) drongen leden aan op een snelle invoering.

Voor de problemen die wij nog hebben met de voorstellen over de invulling van het Centraal Examen kan de voorgestelde 'pilot' (brief van de minister aan de Tweede Kamer, 9 juli 2003) een oplossing bieden. U bespreekt deze 'pilot' met de minister van OCenW op 29 oktober as.

Bovenbouw havo en vwo

Bezorgd zijn we over de plaats van het vak geschiedenis in het voorstel tot herziening van de tweede fase havo/vwo (VO/01/2003/23487). Geschiedenis als een keuzevak doet tekort aan de mede door de Tweede Kamer beoogde historische vorming van havo en vwo leerlingen.

De VGN vindt dat het vak geschiedenis een verplicht profielvak moet blijven in de profielen C&M en E&M, zowel in havo als vwo. Gelet op de posities die leerlingen in deze profielen in de toekomstige samenleving zullen innemen, vindt de VGN een brede historische vorming onmisbaar.

Hiervoor mag de keuzevrijheid van de leerling bij het samenstellen van het profieldeel wat worden beperkt.

Voor onze opvatting krijgen wij, getuige perspublicaties en ingezonden brieven, veel steun in de samenleving en in de wetenschappelijke wereld.

De minister erkent het belang van een brede historische vorming door geschiedenis in profiel C&M als maatschappelijk kernvak en als cultureel kernvak op te nemen. Wij delen haar standpunt dat deze keuze verantwoord is omdat het profiel C&M voorbereidt op een grote verscheidenheid aan vervolgopleidingen. Een standpunt dat gelet op de bestaande rechten op doorstromen

naar het tertiair onderwijs evenzeer kan gelden voor het profiel E&M in havo en in vwo.

Vele leden van onze vereniging geven naast geschiedenisonderwijs ook les in het vak maatschappijleer.

De VGN was blij dat maatschappijleer in het gemeenschappelijk deel van de N-profielen wordt gebaseerd op de voorstellen van de commissie 'De Rooy' voor een combinatievak. Zo is er nog een zeer beperkte ruimte voor een voortzetting van historische vorming van leerlingen in de N-profielen. Het voorstel om de uren voor maatschappijleer in het gemeenschappelijk deel te verlagen in het vwo van 200 naar 120 en in de havo van 160 naar 120 vinden we dan ook een slechte ontwikkeling.

Basisvorming

Bezorgd zijn we ook over de kansen van de voorstellen van Commissie 'De Rooy' in de toekomstige basisvorming.

De Taakgroep Basisvorming heeft de discussie over de toekomst van de basisvorming bij de scholen neergelegd. Als vereniging staan we achter een discussie waarbij docenten op de scholen worden betrokken.

De discussie over nieuwe voorstellen voor kerndoelen vindt jammer genoeg plaats in een afgebakende kring van schoolleiders, schoolbesturen, ondersteuningsinstellingen en vakbonden. Een brede discussie onder docenten op scholen heeft, zo blijkt uit informatie van VGN leden, nog nauwelijks plaatsgevonden.

De vakinhoudelijke verenigingen staan tot nu toe buiten deze discussie. Als vereniging krijgen wij niet de kans om de waarde van de voorstellen van de Commissie 'De Rooy' voor het geschiedenisonderwijs in de basisvorming uit te dragen en te laten zien dat zij passen binnen de ideeën van de Taakgroep. Het eerste concept kerndoelen staat ver van deze voorstellen af. Het biedt geen pijler voor een evenwichtige en maatschappelijk aanvaarde historische vorming in de basisvorming.

Verzoek

Wij vragen u en uw fractie de onderstaande uitspraken over te nemen en aan de minister kenbaar te maken.

Uitspraak 1: Het vak geschiedenis moet een verplicht profielvak blijven in de profielen C&M en E&M, zowel in havo als vwo.

Uitspraak 2: De voorstellen van de Commissie 'De Rooy' vormen het fundament van een evenwichtige en maatschappelijk aanvaarde historische vorming vanaf de basisschool tot en met de bovenbouw van het voortgezet onderwijs in de toekomst. Zij dienen te worden vertaald in nieuwe kerndoelen en nieuwe examenprogramma's.

In het schooljaar 2003-2004 besteden wij extra aandacht aan de positie en rol van het geschiedenisonderwijs in het VMBO. Wij willen u in de loop van dit schooljaar hierover nader informeren. Wij danken u voor uw aandacht en hopen op een gunstige reactie uwerzijds.

Hoogachtend,

Peter Wester, voorzitter VGN

ing bepleit ca-onderwijs Kleiookrant

integratie door veelheid aan onderwerpen

ronduit 'ongewenst' dat universi-
taire instellingen zich telkens la-
t het creëren van

al behaalt uiteindelijk
een redelijk perce-
de eindstreep. Bij
heden is meer

Geschiedenis- didactiekdagen 2004

*'Kleio kan me nog meer
vertellen'*

Op donderdag 5, vrijdag 6 en
zaterdag 7 februari organi-
seert de Didactiek- en acti-
viteitencommissie van de VGN
weer de jaarlijkse didactiek-
en startersconferentie, zoals
altijd in Huize Bergen in
Vught.

De Startersconferentie, be-
doeld voor nog niet ervaren
docenten, wordt gehouden
op donderdag en vrijdag.
De ervaren collega's houden
hun conferentie op vrijdag en
zaterdag.

Het programma van de con-
ferenties is op het moment
nog niet helemaal rond. In
ieder geval wordt op vrijdag
de Huib de Ruyterprijs uitge-
reikt, de VGN-prijs voor
mensen die zich verdienstelijk
hebben gemaakt voor het ge-
schiedenisonderwijs en de di-
dactiek. Er worden lezingen
gehouden door prof.dr. Piet
Emmer en door Judith
Koelemeijer en kunt u kiezen
uit vele handige workshops.
In de wandelgangen van de
conferentie wordt altijd heel
wat afgepraat en maakt u
kennis met vele collega's.
Op vrijdag is er ook een leer-
middelenmarkt.
De starters hebben op don-
derdag een eigen programma
en doen op vrijdag voor een
deel mee met de mensen die

komen voor de didactiekcon-
ferentie.

In het volgende nummer van
Kleio zal de advertentie ver-
schijnen met meer informatie
over het programma van deze
Geschiedenisdidactiekdagen.
De scholen krijgen een folder
toegestuurd, gericht aan de
sectie Geschiedenis. Houd de
post in de gaten. De folder
wordt half december verzonden.
Vanaf dan is de tekst
ook te vinden op de website
van de VGN:
vgnkleio.nl

Kom ook. Houd deze dagen
alvast open in uw agenda!!!

De NJBG, daar beleef je geschiedenis mee!

De Nederlandse Jeugdbond
voor Geschiedenis organiseert
historische en archeologische
activiteiten en zomerkampen
voor iedereen tussen de 9 en
26 jaar. Verdeeld in drie leef-
tijdscategorieën: junioren 9 t/
m 12 jaar, medioren 13 t/m
16 jaar en 16+ bieden we ie-
dereen (educatieve) activitei-
ten op maat.

De NJBG geeft het populair
wetenschappelijke tijdschrift
Fibula uit. Dit kwartaalblad
(24 bladzijden) staat vol his-
torische en archeologische ar-
tikelen, interviews en andere
interessante informatie. De

artikelen beslaan alle perio-
den in de geschiedenis – van
de prehistorie tot en met de
nieuwste tijd – en zijn goed
leesbaar voor de doelgroep,
maar schuwen de diepgang
niet. Ook kent *Fibula* een
aantal terugkerende onderde-
len, zoals een archeologie-
reeks en een reeks 'Oog-
getuigen' waarin mensen ver-
tellen over historische gebeur-
tenissen die ze zelf hebben
meegemaakt.

Het laatste nummer van het
jaar is altijd een special met
aandacht voor de activiteiten
van de NJBG. Nummer vier
van 2003 verschijnt in de-
cember en bevat ook een arti-
kel over de jaren zestig, in het
kader van het eindexamen-
thema 'gezagsdragers'.
Voor jongeren die meer wil-
len weten over geschiedenis,
is *Fibula* dus hét tijdschrift.
Voor geschiedenisdocenten
kan het blad een interessant
uitgangspunt zijn voor discus-
sies en historische projec-
ten.

Nieuwsgierig geworden? Als
Kleio-lezer kunt u *Fibula* nr.
4-2003 gratis aanvragen. Mail
hiervoor uw gegevens naar:
info@njbv.nl o.v.v. VGN.
Op basis van het proefnum-
mer kunt u voor 2004 een
abonnement nemen voor de
helft van de prijs, € 8,- in
plaats van € 16,-.
Bekijk ook de folder die bij
dit nummer van *Kleio* is
ingesloten of bezoek onze
website
www.njbv.nl

Waarom die vlag toch?

*De geschiedenis van
Indische Nederlanders*

Bij uitgeverij Zorn verscheen
de lesbrieven *Waarom die vlag
toch?* bestemd voor leerlingen
van 11 tot 16 jaar.
Uitgangspunt is de vlag die
ieder jaar op 15 augustus
wappert van overheidsgebou-
wen en particuliere huizen
(van vooral Indische Neder-
landers) ter herdenking van
de Japanse capitulatie in
1945. De lesbrieven is bedoeld
als aanvulling op de gebrui-
kelijke methodes voor geschie-
denis. Leerlingen gaan in op
vragen als 'Wat betekende 15
augustus voor Indische men-
sen van verschillende genera-
ties?', 'Wat wordt er precies
herdacht en waarom?'

Lesbrief en docentenhand-leiding zijn gratis. U kunt een groot aantal bestellen. Alleen de verzendkosten wor-den in rekening gebracht.

Waarom die vlag toch? De ge-schiedenis van Indische Nederlanders heeft 16 pagi-na's en bevat naast de infor-matieve tekst enkele foto's en leuke, stripachtige tekenin-gen. Bestellen bij: uitgeverij Zorn, Postbus 434, 2300 AK Leiden. T 071-5149141, F 071-5120278 of via www.kenmerk.nl

Limburgs Museum Venlo

Flint & Stones Reconstructie op ware grootte van een jagerskamp

Tot 22 februari 2004 is in het Limburgs Museum een ten-toonstelling te zien die gewijd is aan een kamp van jagers en voedselverzamelaars van zo'n 13.500 jaar geleden in het Belgische Rekem (Lanaken). Deze mensen hadden daar een tijdelijk kamp opgeslagen op een droge duinrug boven de Maas. (Ze moeten onge-veer op het land tussen het huidige Eijsden en Visé uit-

gekeken hebben.) Minutieus onderzoek van ge-bruikssporen, asresten en af-val gaf de archeologen infor-matie over de activiteiten van deze prehistorische mensen en hun manier van leven. Op de tentoonstelling zijn de vondsten en de wetenschap-pelijke interpretatie ervan po-pulair-wetenschappelijk ver-taald voor de doorsnee bezoeker. Er is een levensecht ten-tenkamp op ware grootte op-gezet. Je staat letterlijk oog in oog met mensen van het ein-de van de ijstijd: de maker van werktuigen van vuur-steen, de jager met pijl en boog, de slager en de kokkin, huid- en geweibewerkers.

Voor de actieve bezoeker is er spelt om zelf te malen, en be-staat de mogelijkheid speer te werpen en boog te schieten. Er is een educatief program-ma voor leerlingen van de ba-sisschool en vmbo-ers. Ze kunnen zelf aan de slag. Voor meer informatie: tel. 077-3522112 en de website www.limburgsmuseum.nl

Het museum is open van dinsdag t/m zondag van 11.00-17.00 uur. Adres: Keulsepoort 5, Venlo.

KNAG lustrum Tussen de bergen en de zee

Lustrumtentoonstellingen

Deze herfst viert het Konink-lijk Nederlands Aardrijks-kundig Genootschap haar 130-jarig bestaan. Behalve het grote lustrumcongres voor de leden 'Waarde in ruimte', georganiseerd samen met de Faculteit der Ruimte-lijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen op 21 en 22 november 2003, treedt het KNAG naar buiten met twee tentoonstellingen

over de expedities die in de afgelopen 130 jaar zijn uitge-zonden.

'In kaart gebracht met kapmes en kompas'

is een tentoonstelling in het Tropenmuseum in Amster-dam – van 30 oktober 2003 tot en met 18 april 2004 – die het leven belicht van avontuurlijke wetenschappers tijdens onderzoekstochten naar verre oorden. Tussen 1873 en 1959 ondernam het KNAG meer dan twintig ex-pedities naar onbekende ge-bieden. De resultaten daarvan zijn op verschillende plekken terecht gekomen. Op deze tentoonstelling is de infor-matie van vijf expedities bij el-kaar gebracht. Foto's en kaar-ten, verslagfragmenten en ob-jecten illustreren het verhaal van expedities naar Sumatra, Suriname, Noord-Amerika, Afrika en Nieuw-Guinea. Na afloop verhuist de ten-toonstelling naar de hal van het ABP in Heerlen en is daar te bezoeken van 7 mei t/m 27 juni.

Bij de expositie is een mooie catalogus verschenen met uit-gebreide achtergrondinfor-matie, historisch fotomateriaal, uitklapbare kaarten en verha-len over nog meer expedities, prijs € 35,- voor niet-leden (€ 30,- voor leden van het KNAG).

Er is lesmateriaal bij de expo-sitie gemaakt. Zie voor meer informatie daarover de websi-te van het KNAG: www.knag.nl

'Naar de toppen van het Sterrengebergte'

laat het verhaal zien van de laatste en kostbaarste expedi-tie van het KNAG, die naar Nieuw-Guinea in 1959. In april streek een bonte stoet wetenschappers neer in de Sibilvallei om de leefgewoon-ten en woonomgeving van de bewoners van het Sterren-gebergte – de laatste witte

vlek op de kaart van Nieuw-Guinea – in kaart te brengen. Zes maanden lang trokken de wetenschappers, begeleid door een detachement mari-niers, Papoeapolitie, een arts en een helikopter door het gebied. De media hadden destijds veel belangstelling voor de werkzaamheden van de expeditieleiden. Hun verza-melde materialen en de resul-taten van de onderzoeken komen op de tentoonstelling uitgebreid aan bod. Deze tentoonstelling is te zien in het Mariniersmuseum (Wijnhaven 13, Rotterdam) tot en met 9 mei 2004.

Kenniscentrum Tropenmuseum

Het Tropenmuseum in Amsterdam beschikt over een goed geoutilleerd Kennis-centrum, waar ook docenten en leerlingen gebruik van kunnen maken. Boeken, tijd-schriften, video's en cd-roms, multimediapresentaties, ook populair-wetenschappelijk, die passen bij het werkkterrein en de interesse van het Koninklijk Instituut voor de Tropen zijn er te raadplegen en kunnen vaak ook geleend worden.

Voor leerlingen van basis- en voortgezet onderwijs is er ook volop materiaal beschikbaar: voor een spreekbeurt, een werkstuk, een PO.

Ga eens kijken; misschien vindt u er geschikte informatie voor uzelf voor de voorbereiding van lessen (of uw vakantie) of leuk lesmateriaal voor uw leerlingen.

KIT Kenniscentrum
Tropenmuseum,
Linnaeusstraat 2, Amsterdam
kenniscentrum.tropenmuseum.nl

Gemeente-archief Rotterdam

*Jan Sirks, Rotterdam
in etsen
tot en met 31 januari*

De Rotterdammer Jan Sirks (geboren in 1885) heeft vele tekeningen en etsen gemaakt van de oude Rotterdamse binnenstad en van de drukte op de rivier en langs de wa-

terkant. Hij was autodidact en heeft een indrukwekkend oeuvre achtergelaten. In de Archiefwinkel op de Coolsingel (nummer 91) zijn een aantal van zijn stadsgezichten te zien. Bij de expositie verschijnt een monografie met een catalogusoverzicht van Sirks etsen van de hand van de kunsthistoricus Aad Knops, *Jan Sirks. Beheerst gedreven*. De archiefwinkel is geopend van maandag t/m zaterdag van 11.00-17.00 uur. Als je nog eens iets wilt zien van oud-Rotterdam ... Sirks had een hele realistische stijl.

Spreek- beurtenkoffer Romeinen

*Museum het Valkhof
Nijmegen*

De educatoren van Museum het Valkhof, dat het Romeinse verleden van de stad zo goed exposeert, hebben een koffer gemaakt met allerlei informatie over en voorwerpen van de Romeinen. De koffer bevat o.a. een film over de Romeinen in Nijmegen, bronnenmateriaal, een maquette van een vesting, een Romeinse schoen, munten, een olielampje en dergelijke. Je kunt er je les mee geven en leerlingen kunnen er verder onderzoek mee doen. De koffer is bij de balie van het museum af te halen en u mag hem 14 dagen gebruiken. Kosten: € 1,25, borg € 3,40.

Voor verdere informatie en reservering: de educatieve dienst is dinsdag, woensdag en donderdag bereikbaar van 10.00 tot 13.00 uur. Zie hier voor, en voor een bezoek aan het museum met leerlingen of voor de komst van een archeoloog bij u in de klas: www.museumhetvalkhof.nl

Het geluk van de huisvrouw

*Museum Het Schielandshuis
in Rotterdam*

Tot en met 31 mei 2004 is een tentoonstelling te zien over al het geluk dat de Nederlandse huisvrouw de afgelopen eeuw (de nadruk valt op de jaren vijftig en zestig) ten deel is gevallen, als je de reclame mag geloven tenminste. In plaats van de wastobbe de wasmachine, voor veger en blik de stofzuiger. Op de tentoonstelling staan de ontwikkelingen in het

huishouden centraal, maar vooral wordt de nadruk gelegd op de manieren waarop al deze nieuwe apparaten aan de vrouw werden gebracht.

Het dagelijkse geploeter in een vaste regelmaat van de dagen – maandag wasdag, dinsdag strijken, woensdag gehakt en vrijdag de wekelijkse schoonmaakbeurt, met de zondag als hoogtepunt van de week – is de vaste draad van de tentoonstelling. De verandering van de rollen van man en vrouw worden duidelijk. Welke vrouw slaat haar handen nog verrast ineen als zij van haar man een stofzuiger kado krijgt? Het programma voor leerlingen bij de tentoonstelling is vooral gericht op vmbo-ers en de getoonde reclame. Ze worden geïnformeerd over allerlei aspecten van reclame en kunnen zelf een reclametekening maken.

Op een andere verdieping exposeert de Atlas van Stolk een collectie affiches uit de jaren vijftig en zestig, waaruit dat huisvrouwelijk geluk duidelijk spreekt.

Schielandshuis, Korte Hoogstraat 31, Rotterdam
Open: dinsdag t/m vrijdag van 10.00-17.00 uur, op zaterdag en zondag een uurtje later.

Voor meer informatie:
hmr.rotterdam.nl

Historica

Nummer 3 van *Historica*, het blad van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis (VVG) bevat enkele artikelen waarin resultaten van promotieonderzoek worden beschreven. Het zijn langere bijdragen waarin behoorlijk wat informatie wordt gegeven. Aan bod komen Hollandse bierbrouwers in de late Middeleeuwen, Vrouwelijke soldaten in Suriname, de strijd voor het buitenshuis wassen, de verbeelding van het Westen in Amerika en meer.

Voor ons is interessant dat er een onderwijsapplicatie wordt gemaakt met materiaal van het IIAV over de tweede feministische golf. Met behulp van affiches kunnen leerlingen via internet een onderzoek doen naar de veranderingen in de positie van vrouwen tussen 1960 en 1990. Marijke Huisman, die de applicatie mee-ontwikkelde, schrijft hierover.

Historica verschijnt drie keer per jaar. Een los nummer kost € 5,- en is te bestellen bij de VVG, p/a IIAV, Obiplein 4, 1094 RB Amsterdam.
T 020-6651 318.
Zie ook: www.vrouwen-geschiedenis.nl

Het centraal examen havo en vwo 2005

Het nieuwe thema van het cse geschiedenis in 2005 en 2006 is 'Dekolonisatie en Koude Oorlog in Vietnam'. Dat is de reden dat zowel de VGN Didactiek- en Activiteitencommissie als OMO-docent Nico Stam een reis organiseren naar dit land. De reizen vinden tegelijk plaats, in de zomervakantie van noord-, midden- en zuid. Met beide reizen kunnen zo'n vijftientig deelnemers mee. De programma's zijn verschillend, maar de belangrijkste onderdelen van de stofomschrijving worden wel door beide organisatoren meegenomen. U vindt hier beide programma's in grote lijnen. Neem tijdig contact op met de organisatoren als u voor zo'n reis voelt.

Studiereis van 25 dagen naar

Vietnam: De Charme Van Het Land Van De Rijzende Draak

Van vrijdag 23 juli t/m maandag 16 augustus (zomervakantie regio Noord/Midden/Zuid, dus voor geheel Nederland) 2004 wordt een vijf-en-twintigdaagse studiereis georganiseerd naar Vietnam in het kader van het ce-onderwerp voor 2005 en 2006: 'Dekolonisatie en Koude Oorlog in Vietnam'.

Het doel van deze studiereis is u in korte tijd uitvoerig te laten kennismaken met de verschillende facetten van Vietnam. Zo komt u in contact met de cultuur van het koninkrijk Champa (192-1697), de Chinese Ming-dynastie (1407-1428), de Le-dynastie (1428-1789), de Tay Son-dynastie (1788-1802), de Nguyen-dynastie (1802-1945), de Franse koloniale aanwezigheid (1847-1941/1945-1955), de Amerikaanse betrokkenheid in Vietnam (1955-1972) en het herenigde Vietnam (1975-....). De talrijke bezienswaardigheden zullen een onvergetelijke indruk op u maken. U geniet van een schitterende natuur, uitgestrekte rijstvelden, tropische eilandjes, ruige berglandschappen, indrukwekkende ruïnes, sfeervolle tempels, prachtige witte stranden, een wonderbaarlijk karstgebergte, vissersboten, een smakelijke keuken en een hartelijke bevolking.

Kortom: wat wilt u nog meer?

Er zal een bezoek gebracht worden aan onder andere:

HANOI: Mausoleum van Ho Chi Minh, Ho Chi Minh-museum, Eenzuilige Pagode, Legermuseum, Cot Co-vlaggentoren, Franse Wijk, Oude Wijk/Oosterse Wijk, Historisch Museum; BAAI VAN HA LONG: Dagtocht per boot met bezoek aan de grotten: Hang Dau Go, Hang Thien Cung en Hang Sung Sot; HOA BINH: Minderheidsdorpen van de Dao en/of Muong; HUÉ: Citadel met o.a.: Keizerlijke Stad, Verboden Paarse Stad en het Hué Museum voor Antieke Voorwerpen, boottocht op de Parfumrivier, Thien Mu-pagode, Keizerlijke Arena, Mausoleum van Tu Duc, Mausoleum van Minh Mang, Ho Chi Minh-museum, Quoc Hoc-college, Le Loi en/of Dong Ba-markt,

DMZ: Gedomilitariseerde Zone [facultatief] met o.a. een bezoek aan: Vinh Moc-tunnels, Con Thien-geschutspost, Truong Son-begraafplaats, Camp Carroll, Rockpile en de basis Khe Sanh;

DA NANG: Cham-museum, Cao Dai-tempel, Provinciaal Museum;

HOI AN: Japanse Overdekte Brug, Kantonees Gemeenschapshuis, Tan Ky-huis, Huis van Diep Dong Nguyen, Truong-familietempel, Tran-familiëkapel, Phuoc Kien Gemeenschapshuis, Historisch Cultureel Museum, Tran Duong-huis.

MY SON: Opgravingen Cham-beschaving;

MY LAI: Foto-tentoonstelling, gesprek met overlevenden van het bloedbad uit 1968;

HO CHI MINH STAD: Stadhuis [buitenzijde], Revolutiemuseum, Paleis van de Hereniging / Presidentieel Paleis [buitenzijde], Notre Dame-kathedraal, Postkantoor, Oorlogsmisdadenmuseum / Museum van Oorlogsherinneringen, Jade Keizer-pagode.

Afhankelijk van terugvlucht: anderhalf tot twee dagen ter vrije besteding.

Verder zijn er diverse boottochten in het programma opgenomen. De mogelijkheid bestaat de reis met vijf dagen te verlengen in de omgeving van de badplaats PHAN THIET, gelegen op ca. 4 uur van Ho Chi Minh Stad.

Vervoer in Vietnam vindt plaats per vliegtuig (twee binnenlandse vluchten!), per trein en per airconditioned bus.

Het bijzondere: gesprek met slachtoffers van het bloedbad in My Lai, gesprek met Vietnamese docenten en leerlingen van een middelbare school en/of hbo/universiteit.

Reissom: vanaf € 2.495,-.

Nadere informatie bij: Nico Stam, Paul Rodenkostraat 1, 5103 PC Dongen, T/F 0162-320856
nicostam2000@hotmail.com OF n.stam@cambreurcollege.nl

VGN-studiereis Vietnam

De VGN organiseert in samenwerking met SRC-Reizen een 25- of 33-daagse studiereis naar Vietnam.

De reis wil u laten kennis maken met de (recente en oudere) geschiedenis, cultuur, natuur en bevolking van Vietnam. Het is dus geen 'Vietnam war memory tour for veterans ...'. Toch passeren veel namen, begrippen en zaken uit de stofomschrijving de revue. Kortom, een ideale mix van examenvoorbereiding en vakantiegenoegens.

Reisroute en programma in grote lijnen

De reis start, na de vlucht, in het zuiden van Vietnam in Ho Chi Minh-stad (Saigon), verkent de Mekong-delta, zet koers via het centrale hoogland naar Dalat, waarna wordt afgedaald naar de kustweg. In etappes rijden we per airconditioned touringcar naar het noorden. Een binnenlandse vlucht brengt ons van Hue (in het midden) naar Hanoi, dat wordt verkend. Na een tweedaagse boottocht in de baai van Halong wordt de reis besloten met een ontvangst op de Nederlandse Ambassade in Hanoi en de thuisvlucht.

De verlenging is een tiendaagse avontuurlijke rondreis door het noordwesten van Vietnam.

Cathay Pacif Airways vliegt vanaf Schiphol met een tussenstop in Hongkong naar Ho Chi Minh-stad. In een stadstour worden de bezienswaardigheden getoond. Een dagexcursie laat de Grote Tempel van de Cao Dai godsdienst zien en het tunnelcomplex van Cu Chi, dat tijdens de Vietnamoorlog als schuilplaats diende voor de Viet Cong. Daarna volgt een tweedaags bezoek aan de Mekong-delta (Cai Be, Vinh Long en Cantho), waar we twee boottochten maken, o.a. om de drijvende markten en het bruisende leven te zien.

Na een vrije dag in Ho Chi Minh-stad rijden we via het centrale hoogland naar Dalat, een romantische stad die nog de sfeer van de Franse koloniale tijd uitademt. De volgende dag bezoeken we een paleis van keizer Bao Dai, een natuurgebied en een dorpje van de Lat-minderheid. Daarna dalen we af naar de kust; in Nha Trang, een van de meest idyllische badplaatsen van Vietnam, maken we een boottocht.

De reis brengt ons vervolgens naar Quy Nhon, waar we de overblijfselen van de Amerikaanse luchtmachtbasis, de torens van de Cham-cultuur en de Long Khanh-pagode zien.

Onderweg naar Hoi An bezoeken we niet alleen het Cham tempelcomplex van My Son, maar ook My Lai dat door het Amerikaanse bloedbad zo'n treurige reputatie heeft gekregen. Twee dagen blijven we in het sfeervolle Hoi An en we vullen die tijd met o.a. een stadswandeling, een boottocht en een fietstour.

Op weg naar de keizerstad Hue rijden we door de Marmerbergen, bezoeken we het Museum van Cham beeldhouwkunst en een Vietnamees Veteranen Hospitaal.

Drie dagen duurt het verblijf in Hue, de culturele en educatieve hoofdstad van Vietnam. Op het programma staan een stadstour (Citadel, Keizerlijke en Verboden Stad), een plattelands-wandeling, een boottocht naar de keizerlijke graven langs de Parfumrivier en een fietstocht naar de Japanse brug.

De derde dag is een vrije dag of een (gratis!) facultatieve excursie naar de Gedemilitariseerde Zone, waar de relictten van de Vietnamoorlog volop zichtbaar zijn.

Een binnenlandse vlucht brengt ons naar Hanoi. Een stadstour toont alle highlights, waaronder het Waterpoppenspel. Een tweedaagse excursie gaat via de Pagode But Thap naar het sprookjesachtige karstlandschap Halong Bay, dat al varende wordt verkend (overnachting op de boot). Terug in Hanoi is er nog een laatste vrije dag, waarna 's avonds de thuisvlucht begint.

Degenen die kiezen voor de verlenging maken een avontuurlijke rondreis door het tot voor kort verboden Noord-Westen, het woongebied van talloze kleurrijke minderheden. De wegen zijn er niet al te best; daarom duurt de reis zo lang. Vanuit Hanoi gaat het via de Parfumpagode naar Hoa Binh. De volgende dag breng(t)en de minivan(s) ons naar Mai Chau, waar 's middags een voettocht naar een minderhedendorpje gemaakt wordt. Son La is een tussenstop naar Dien Bien Phu, waar nog herinneringen aan de veldslag in 1954 zichtbaar zijn. Ook in Lai Chau wordt een wandeltocht naar een minderheidsdorpje gemaakt. Vanuit Sapa – beroemd om z'n kleurrijke regionale markt – , waar we twee dagen blijven, worden voettochten naar eenvoudige bergdorpjes gemaakt. Terug in Hanoi is er nog een vrije dag, waarna 's avonds de thuisvlucht begint.

Reissom

De 25-daagse reis kost € 2.595,-; niet-VGN leden betalen € 50,- meer. De verlenging kost, afhankelijk van het aantal deelnemers, € 330,-. De éénpersoonskamer toeslag is € 399,- en € 110,-.

Daarbij is alles inbegrepen, behalve verzekeringen (aanbevolen!), vertrekbelasting Hanoi (\$ 14), ca. 16 lunches en 8 diners. Bij de verlenging zijn de lunches en diners niet inbegrepen.

Aanmelding voor deze schitterende reis geschiedt door een berichtje te sturen naar de reisleader, Johan Raven, Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens, tel. 058-2574050, e-mail: johanraven@hetnet.nl

onder gelijktijdige overmaking van een aanbetaling van € 250,- per persoon op postgiro 128701 t.n.v. Penningmeester VGN te Stiens, onder vermelding van *Vietnam 25 of Vietnam 33*. De inschrijving sluit op 1 februari 2004.

NB. Zij die eerder blijk gaven belangstelling te hebben voor deze reis genieten voorrang, mits aangemeld voor 1 januari 2004.

De VGN-nascholingsreis naar Lancashire

In de herfstvakantie bezochten 37 (meest) VGN-ers Manchester en omgeving in het kader van het eindexamenonderwerp van 2004.

De tijd was leep uitgezocht – de mensen uit het zuiden konden op donderdag nog naar school, van de lui uit midden en noord stonden er enkele al dinsdagmiddag weer voor de klas.

Onze reisleiders, Esther Koops en Marcel Nonhebel van de Didactiek- en activiteitencommissie van de VGN, hadden de dagen – van vrijdagmorgen tot maandagavond – goed vol gepland. Alleen op zaterdagmiddag deed zich de mogelijkheid voor om met fatsoen te ontsnappen aan het programma.

Wat overigens veel deelnemers maar niet deden, omdat dat eigenlijk jammer was van de informatie, die je dan miste.

Wat de stofomschrijving van Lancashire betreft: we weten er nu alles van!

We zagen arbeidersdorpen met de beruchte back-to-backhuizen, fabrieken in de stad en op het platteland, van buiten en van binnen, met werkende machines. We voeren op de kanalen rond Manchester en zagen het station en het stoomtreintje van de lijn Manchester/Liverpool. En we reden door een lang dal, waar nog heel veel vervallen fabrieken en bijbehorende arbeiderskrotten te zien waren.

We baarden ook opzien – Esther werd geïnterviewd voor de Bolton Evening News en in de museumwinkels van de National Trust lieten we de vrijwilligsters verbijsterd achter of krom van de lach over al die mensen die zich fanatiek stortten op hun boekjes.

De paar foto's hier laten maar weinig zien. We hebben een website waar veel meer foto's te bekijken zijn en waar ook materiaal en lessuggesties uitgewisseld kunnen worden:

www.grotiuscollege.nl

Het volgende nummer van Kleio zal helemaal gewijd zijn aan het examenonderwerp. Geen VGN-lid of alleen een schoolabonnement? Bestel nu een los nummer (€ 8,50) en het wordt u nog voor Kerstmis toegestuurd
c.bogaerts@hccnet.nl

Tineke Bogaerts

Boekhandel Erato
Kl. Houtstraat 70
2011 DR Haarlem
Tel: 023-5321069

Fax: 023-5319205

**BESTEL NU DIT COLLECTOR'S ITEM DOOR
INZENDING VAN ONDERSTAANDE BON!**

EEN COLLECTORS-ITEM

BESTELBON MET VOORDEEL VAN € 95!!

(inzenden in enveloppe zonder postzegel aan:

Erato - Antwoordnummer 303 - 2000 WC Haarlem)

Ondergetekende bestelt hiermee de facsimile uitgave

Uithangtekens/Boek der Opschriften in drie delen in linnen band

tegen de speciale prijs van € 110. Het verschuldigde bedrag zal

worden voldaan: 0 ineens na ontvangst

 0 in maandelijkse termijnen van minimaal € 22

Verzendkosten zullen niet in rekening worden gebracht.

Naam

Adres

Postcode/Woonplaats

Handtekening:

U kunt uw bestelling ook per fax verzenden aan: 023-5319205

Een opmerkelijke ontdekkingstocht

*Een boeiend beeld van de rijkdom van het volksleven
in een tijd die ver achter ons ligt.*

1.350 PAGINA'S MET 350 BOEKDRUKETSEN

GEBONDEN IN LINNEN BANDEN

Nog slechts beperkt leverbaar!

*Bij de in 1868 vermelde naamlijst van intekenaren op de serie komen onder
anderen voor: Z.M. de Koning, H.M. de Koningin, Z.K.H. Prins Alexander
der Nederlanden, Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden,
Z.K.H. Prins Frederik der Nederlanden*

Bij onze uitgeverij verscheen een drie-delige facsimile uitgave van een antiquarisch juweel uit 1868 onder de titel:

“Uithangtekens in verband met de geschiedenis beschouwd”

&

**“Het boek der opschriften een bijdrage tot de geschiedenis
van het Nederlandse volksleven”**

Rijk geïllustreerd en met honderden druketsen werd het een unieke uitgave die nooit verbeterd heeft kunnen worden en tot in lengte van eeuwen onvervangbaar zal blijken te zijn. De tijdsperiode vangt aan in de oudheid vanaf de vroegste tijd tot aan de 19^e eeuw. Men bepaalt zich niet alleen tot beschrijvingen maar zoekt ook naar de herkomst. Verder wordt er aandacht besteed aan de heraldiek en herkomst van de voorstellingen op de wapens van geslachten, gewesten, rijken, beroepen enzovoorts. De samenstellers van deze prachtige boeken schreven:

De uithangborden en opschriften zijn krachtige, levendige en sprekende uitingen van het volksleven, rijk aan verscheidenheid, weelderig van vormen en in de ontwikkeling steeds gelijke tred houdend met bloei, welvaart en beschaving. Een stad, dorp of landschap vertellen hun geschiedenis. Al wandelend langs de straten kunt u het maatschappelijk en huiselijk leven van de bewoners bespielen, hun bedrijf of hun welvaart, hun kleding en huisraad, kortom de kennis in zeden en gewoonten van een natie.

Dit collectors-item heeft een beperkte oplage van slechts 1.000 drie-delige series, de 1.350 pagina's zijn gebonden in linnen banden en het formaat is 17 bij 24 centimeter.

Normale verkoopprijs	205 euro
Voor de lezers van dit blad	110 euro

*Een boeiend beeld van de rijkdom van het volksleven
in een tijd die ver achter ons ligt.
Bestel nu voor deze speciale prijs.*

Algemeen overzicht van de inhoud:

Notarissen * Geneeskunde * Onderwijs * Ambachten * Winkels * Herbergen * Kroegen * Kleine Neringen * Geboorte * Sterfte * Ziekte * Kruizen * Oorlogen * Spelling & Stijl * Wegwijzers * Het Weer * Zedelijkheid * Taal * Historische Figuren * Beroemde Mannen & Vrouwen * De Prins * Zeehelden * Staatslieden * Dichters * Schrijvers * Vorsten * De Oudheid * De Middeleeuwen * 16^e Eeuw * 17^e Eeuw * 18^e Eeuw * 19^e Eeuw * Stadhuizen * Kerken * Schouwburgen * Scholen * Begraafplaatsen * Gildehuizen * Mythologische Voorstellingen * Toneelstukken * Romans * Overstromingen * Wapens; Rijken, Staten, Steden, Dorpen, Prinsen enz. * Heraldische Figuren; maagden, tuinen, ridderorden, helmen en schilden * Vlaggen * Aan bijbel of sprookjes ontleende figuren * Spreekwoorden * Hemel, Hel, Engelen, Duivels en Vagevuur * Bijbelplaatsen * Handel, Scheepvaart, Landbouw en Visserij * Fabrieken en Werkplaatsen * Munten en Medailles * Werktuigen en Gereedschappen * Kleding, Opschik, Huisraad en Drinkgereedschap * Boeken, Kaarten, Letters, Cijfers en Mathematische Figuren * Muziekinstrumenten * Steden * Zeeën * Burchten en Kastelen * Hoven en Huizen.

Kortom teveel onderwerpen om hier op te noemen!

Deze serie bevat 1.350 pagina's en ook nog eens 350-boekdruk-etsen.

Nu bestellen, betekent verzekerd zijn van dit collectors-item.

Met de loep op Lancashire, Katoen en samenleving 1750-1850

Een theoretische en praktische steun bij uw examenvorbereiding!

Het nieuwe onderwerp voor het Centraal Schriftelijk Eindexamen Geschiedenis en Staatsinrichting in 2003-2004 besteedt aandacht aan aspecten van de industriële revolutie. Het is weliswaar een thema dat in elke schoolmethode voor onder- en bovenbouw aan de orde komt, maar de stofomschrijving laat zien dat veel nieuwe gezichtspunten te ontleen zijn aan recent onderzoek.

Reeds enkele jaren speelt de vakgroep Geschiedenis van de Fontys Lerarenopleiding Sittard in op uw verlangens om tijdens een nascholingsbijeenkomst uw kennis omtrent het nieuwe onderwerp in grote lijnen op te frissen en te actualiseren. Daarnaast gaan we in op didactische verwerking: wij presenteren mogelijkheden om in uw lessen gebruik te maken van audiovisueel materiaal én laten door middel van een veldwerk/excursie zien in hoeverre u in uw lessen kunt aansluiten bij het industriële verleden van de eigen regio.

Dit laatste wordt namelijk in de stofomschrijving een absolute vereiste genoemd!
Uit uw deelname en waardering blijkt dat deze formule een succes (en inmiddels een traditie) is (geworden).

Inhoudsomschrijving

In tegenstelling tot de vorige keren is de voorbereiding op het nieuwe examenonderwerp gesplitst in twee (eventueel afzonderlijk mee te maken) dagen: een conferentie- en een excursiedag.

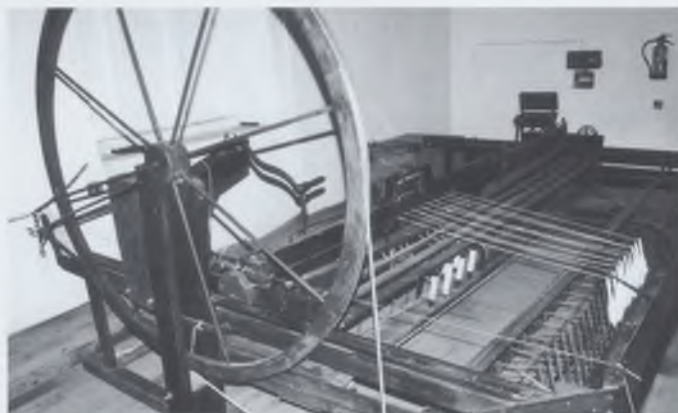
Tijdens de meer theoretische (en traditionele) conferentiedag wordt het nieuwe eindexamenonderwerp vakinhoudelijk benaderd en van didactische kanttekeningen voorzien. In een viertal lezingen van ca. 60 minuten zullen (externe) deskundigen een algemeen beeld van de thematiek geven en tevens ingaan op specifieke aspecten van de stofomschrijving.

Tijdens de excursiedag maakt u kennis met het industriële verleden van een nabij textielcentrum in de Euregio: Verviers. Met eigen ogen kunt u daar in de alledaagse werkelijkheid én in het museum de situaties en voorwerpen zien die de stofomschrijving bedoelt.

Plaats, datum en tijd van uitvoering

De conferentiedag zal worden gehouden in de Stadschouwburg van Sittard (Mgr.Claessensstraat 2/4) op **woensdag 12 november 2003** van 9.30 tot 17.00 uur. De excursiedag naar Verviers is op **woensdag 26 november 2003** van 9.30 tot 17.00 uur.

Informatie over de lezingen en de workshop rond de film *Daens* vindt u op de website van Fontys Sittard en van de VGN.

Op werkbezoek in een textielcentrum in Waals België: naar en in Verviers 26 november 2003

Het programma voor deze buitenschoolse activiteit ziet er als volgt uit:

Een wandeling door de industriewijken van Verviers. Daar zijn relictten van de industriële revolutie op imponerende manier in het stadsbeeld aanwezig. U loopt als het ware door een 19^e eeuwse industriestad.

Een werkbezoek aan het textielmuseum. Het museum geeft op een degelijke - misschien in sommige ogen wat ouderwetse - manier een beeld van de technische ontwikkelingen die gepaard gingen met de industriële revolutie. Het hele productieproces wordt er door afbeeldingen en voorwerpen duidelijk gemaakt, evenals de gevolgen voor de werkomstandigheden voor de arbeiders.

Ter plekke ontvangt u begeleidend leerlingen en informatiemateriaal (waarin onder andere een vergelijking is gemaakt tussen Lancashire en Verviers).

Bij onvoldoende inschrijvingen gaat de excursie natuurlijk wél door, maar gaat iedereen op eigen gelegenheid naar Verviers.

Kosten

- voor de conferentiedag op 12 november € 100 per deelnemer (deze prijs is inclusief koffie/thee, broodmaaltijd, conferentiemap).
- voor de excursiedag op 26 november € 100 per deelnemer (uitgaande van voldoende deelname en dus gezamenlijk gebruik van een bus).

Bij intekening voor beide nascholingsdagen krijgt u een korting van € 25.

Cursusleiding

Drs.R.Verstaen, team Mens- en Maatschappijvakken, vakgroep Geschiedenis, tel. 08778-79614.

Nu met extra examentraining!

De eindexamenstof 2004 en 2005... helder, aansprekend en levensecht. Met het *MeMo CSE*-katern *Met de loep op Lancashire: katoen en samenleving 1750-1850* krijgt de geschiedenis niet alleen een gezicht, maar ook handen en voeten. Praktisch en doelgericht aan de slag; daar draait het

om bij het nieuwe CSE-materiaal voor uw eindexamenkandidaten. Laat uw leerlingen verder kijken met *MeMo CSE* en bestel nu uw beoordelingsexemplaar via onze afdeling Klantenservice: T (073) 6 288 766. Op de nascholingsdagen liggen ook beoordelingsexemplaren klaar.

www.memo-malmberg.nl